

Numerikus módszerek 1.

Bevezető

Krebsz Anna

ELTE IK

Dr. Krebsz Anna

docens, ELTE IK Numerikus Analízis tanszék

e-mail: krebsz@inf.elte.hu

honlap: [http://numanal.inf.elte.hu/~ krebsz](http://numanal.inf.elte.hu/~krebsz)

szoba: 2-302.

Tárgy: Numerikus módszerek 1. előadás
Prog. inf. BSc

Kód: IP-08abcNM1E (IK)

Félév: 2017/2018 ősz

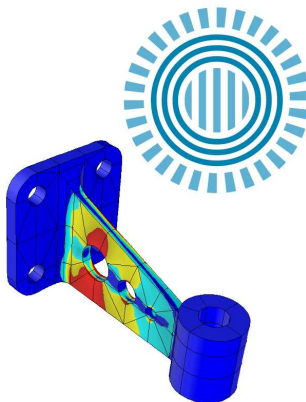
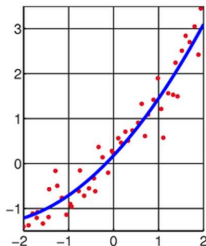
Helyszín: Déli tömb, 0-823. Kitaibel terem és
0-821. Bolyai terem

Időpont: Szerdán 8:10 - 9:50-ig és
14:10 - 15:50-ig 10 perc szünettel

A numerikus analízis célja olyan módszerek kidolgozása és elemzése, amelyek matematikai illetve **műszaki**, **természettudományos problémák** pontos vagy közelítő **számítógépes megoldását** célozzák meg.

Az első két félévben a **lineáris algebra** és az **analízis** numerikus módszereit tárgyaljuk.

$$\sqrt{2}$$

1 I. félév.

- Gépi számábrázolás. Hibaszámítás.
- Lineáris egyenletrendszerek megoldása (direkt / iteratív).
(Gauss-elimináció, LU-felbontás, LDU-felbontás, Cholesky-felbontás, QR-felbontás Gram–Schmidt-ortogonalizációval és Householder-transzformációval, mátrixnormák, Banach-féle fixponttétel, Jacobi-iteráció, Gauss–Seidel-iteráció, Richardson-iteráció)
- Nemlineáris egyenletek megoldása.
(intervallumfelezés, fixpont iterációk, Newton-módszer, szelőmódszer, húrmódszer)
- Polinomok gyökeinek becslése. Horner-algoritmus a polinom és deriváltjainak helyettesítései értékeinek számítására.

2 II. félév

- Sajátértékfeladatok megoldása (csak A szakirányon)
- Interpoláció, approximáció
- Numerikus integrálás

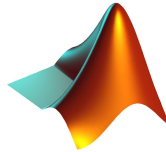
Könyvek, jegyzetek (Numerikus analízis, Numerikus módszerek)

- Gergó Lajos
- Stoyan Gisbert
- Móricz Ferenc
- Linalg: Csörgő István

Elektronikus segédanyagok:

- **Előadás diárai a Neptun Meet Street-jén.**
- Példatár: Krebsz–Bozsik
- A Numerikus Analízis Tanszék, illetve oktatóinak honlapján:
<http://numanal.inf.elte.hu/~{hegedus,krebsz,laszlo,soveg}>

- 1 Példák kézzel és Matlab-ban. (A legtöbb gépteremben legálisan hozzáférhető, lehet vele ismerkedni. Az A szakirányon a következő félévben kötelező.)

- 2 Előadás diásorok. (Elérhetőek lesznek a Neptun Meet Street-jén. Definíciók, tételek, bizonyítások, példák. Néha krétás kiegészítés a táblán.)

1 Gyakorlati jegy

- két évfolyam zh-ból és
- beadható HF-ből,
- részletek a gyakorlaton.

2 Vizsga.

- „beugró”: 15 pontból legalább 8-at kell elérni (20 perc), a kérdések és válaszok elérhetőek a honlapon.
- „szóbeli vizsga”: egy tétel részletes kidolgozása.
A három részkérdésből két egyszerű és egy csilaggal jelölt. Az elégségeshez az egyszerű részek közül az egyik (lényegében) hiánytalan kidolgozása, megértése szükséges. A csilaggal jelölt kérdést csak jó és jeles jegyért kérjük. A *-os rész nem választható az elégséges teljesítéséhez.
- Az írásbel és szóbeli együtt adja a vizsga jegyét.

Kérdések?

A matematikai modellezés (kör) folyamata és a hibaforrások megjelenése

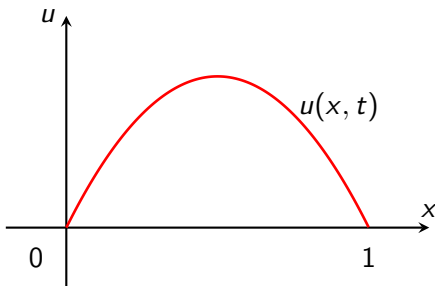
- A valóság egy részét vizsgálva igyekszünk a jelenséget fizikai, kémiai, stb. törvények alapján matematikailag leírni, egy lehetséges **matematikai modellt** megalkotni. Ez általában az adott tudományterületen dolgozó szakember feladata a rendelkezésre álló törvények, elvek felhasználásával. A valóságot csak közelíteni tudja, ezzel megjelenik a **modellhiba**.
- A modell pontos megoldása gyakran nem állítható elő véges lépésben, **közelítő módszerekre** van szükségünk. Elkészül a program, a végtelen eljárást véggel helyettesítjük, az itt megjelenő hibát **képlethibának** nevezzük.

A matematikai modellezés (kör) folyamata és a hibaforrások megjelenése

- A modell **bemenő paramétere**i általában mérési adatok, melyek pontatlanok, itt megjelenik a **mérési (vagy öröklött) hiba**.
- A közelítő módszer bemenő adatait véges aritmetikában ábrázoljuk, ezzel megjelenik az **input hiba**.
- A véges aritmetikában történő számolás során kerekítés, túl- illetve alulcsordulás léphet fel. Ezek a **műveleti (kerekítési) hibák**.
- A megvalósított **közelítő módszert teszteljük** és összehasonlítjuk a várt eredménnyel. Ha a kapott eredmény rossz, akkor előről kezdjük az egyes lépések finomításával.

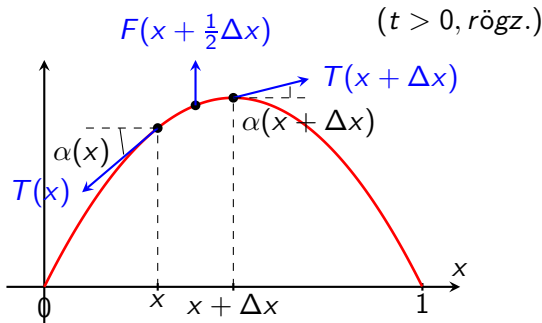
Húzzunk ki egy egységnyi hosszú rugalmas fémszálat és rögzítsük a végpontjait. Feszítsük meg, $t = 0$ időpontban engedjük el és hagyjuk rezegni.

Feladat: a rugalmas szál rezgésének meghatározása, vagyis az $u(x, t)$ elmozdulás meghatározása az x pontban és $t > 0$ időpontban.

Fizikai feltételek:

- 1 A szál tömegeloszlása homogén ($\varrho(x) \equiv \varrho$).
- 2 A szál tökéletesen rugalmas, azaz a szálban feszítő erő ($T(x)$) érintő irányú.
- 3 A nehézségi erő szálra gyakorolt hatását elhanyagoljuk.
- 4 A szálra ható kitérítő erő ($F(x)$) függőleges irányú és nem túl nagy.

A rezgő húr differenciálegyenlete

- Az erők vízszintes komponensei kiegyenlítik egymást:

$$T(x) \cos(\alpha(x)) = T(x + \Delta x) \cos(\alpha(x + \Delta x)) = V(\text{állandó})$$

Ha V nem állandó, akkor elmozdul a szál (a 4. feltétel nem teljesül).

- Az x és $x + \Delta x$ pontokban ébredő feszítő erők függőleges komponenseinek különbsége az $x + \frac{\Delta x}{2}$ pontban ható kitérítő erőt egyenlíti ki:

$$\begin{aligned} F\left(x + \frac{\Delta x}{2}\right) &= T(x + \Delta x) \sin(\alpha(x + \Delta x)) - T(x) \sin(\alpha(x)) \approx \\ &\approx \underbrace{(\Delta x \cdot \rho)}_{\text{tömeg}} \underbrace{\frac{\partial^2 u}{\partial t^2}(x, t)}_{\text{gyorsulás}} = m \cdot a \end{aligned}$$

A rezgő húr differenciálegyenlete

A kapott egyenletet osszuk le V -vel:

$$\frac{T(x + \Delta x) \sin(\alpha(x + \Delta x))}{T(x + \Delta x) \cos(\alpha(x + \Delta x))} - \frac{T(x) \sin(\alpha(x))}{T(x) \cos(\alpha(x))} \approx \frac{(\Delta x \cdot \rho)}{V} \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}(x, t)$$

$$\tan(\alpha(x + \Delta x)) - \tan(\alpha(x)) \approx \frac{(\Delta x \cdot \rho)}{V} \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}(x, t)$$

$$\frac{\partial u}{\partial x}(x + \Delta x, t) - \frac{\partial u}{\partial x}(x, t) \approx \frac{(\Delta x \cdot \rho)}{V} \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}(x, t)$$

Leosztunk Δx -szel

$$\frac{\frac{\partial u}{\partial x}(x + \Delta x, t) - \frac{\partial u}{\partial x}(x, t)}{\Delta x} \approx \frac{\rho}{V} \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}(x, t).$$

A rezgő húr differenciálegyenlete

$\Delta x \rightarrow 0$ esetén a

$$\frac{\partial^2 u}{\partial x^2}(x, t) = \frac{\rho}{V} \cdot \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}(x, t)$$

hiperbolikus differenciálegyenletet kapjuk.

Kiegészítjük a kezdeti feltételekkel és peremfeltételekkel:

$$u(0, t) = 0$$

$$u(1, t) = 1$$

$$u(x, 0) = s(x) : \quad \text{a szál alakja kezdetben}$$

$$\frac{\partial u}{\partial t}(x, t_0) = v(x) : \quad \text{az elengedés pillanatában a kezdősebesség.}$$

További egyszerűsítéseket teszünk, csak az időtől független speciális esettel foglalkozunk a továbbiakban.

Stacionárius eset:

t_0 : egy adott időpillanat,

$$U(x) := u(x, t_0)$$

$$A(x) := \frac{\rho}{V} \cdot \frac{\partial^2 u}{\partial t^2}(x, t_0) \quad \text{a de. jobboldala}$$

Ekkor a következő elliptikus de-t kapjuk:

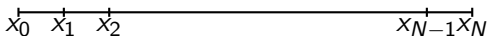
$$\frac{\partial^2 U}{\partial x^2}(x) = A(x)$$

$$U(0) = U(1) = 0.$$

A de. numerikus megoldása véges differencia módszerrel:

Elkészítjük a $[0; 1]$ intervallum N részre történő egyenletes felosztását:

$$h = \frac{1}{N}, \quad x_i = ih \quad (i = 0, \dots, N)$$

Ezekben a diszkrét pontokban felhasználjuk a jobboldali függvény értékét $A_i := A(x_i)$ és a megoldást is ezekben a pontokban keressük $u_i := U(x_i)$.

Tegyük fel, hogy a pontos megoldás $U \in D^3(0; 1)$ és alkalmazzuk a Taylor-formulát:

$$U(x+h) = U(x) + U'(x)h + \frac{1}{2}U''(x)h^2 + \frac{1}{3!}U'''(\xi_1)h^3$$

$$U(x-h) = U(x) - U'(x)h + \frac{1}{2}U''(x)h^2 - \frac{1}{3!}U'''(\xi_2)h^3$$

Összeadva és átrendezve

$$U(x+h) + U(x-h) = 2U(x) + U''(x)h^2 + \frac{1}{3!}h^3(U'''(\xi_1) - U'''(\xi_2))$$

$$\frac{U(x+h) - 2U(x) + U(x-h)}{h^2} = U''(x) + \frac{h}{6}(U'''(\xi_1) - U'''(\xi_2))$$

Ezzel megkaptuk az $U''(x) = \frac{\partial^2 U}{\partial x^2}(x)$ operátor 3 pontos közelítő sémáját:

$$\frac{U(x+h) - 2U(x) + U(x-h)}{h^2} \approx U''(x).$$

Ahogy láttuk a fenti képletben a közelítés hibája h -val arányos.

A diszkretizált pontokat behelyettesítve a következő LER-t kapjuk:

$$\frac{U(x_{i+1}) - 2U(x_i) + U(x_{i-1}))}{h^2} = A(x_i) \quad (i = 1, \dots, N-1)$$
$$U(x_0) = U(x_N) = 0.$$

A bevezetett jelölésekkel:

$$u_{i+1} - 2u_i + u_{i-1} = h^2 A_i \quad (i = 1, \dots, N-1)$$

$$u_0 = u_N = 0.$$

Mátrix alakban

$$\begin{bmatrix} 2 & -1 & 0 & \dots & 0 \\ -1 & 2 & -1 & \dots & 0 \\ \ddots & \ddots & \ddots & & \vdots \\ 0 & \dots & 0 & -1 & 2 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} u_1 \\ u_2 \\ \vdots \\ \vdots \\ u_{N-1} \end{bmatrix} = -h^2 \cdot \begin{bmatrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ \vdots \\ A_{N-1} \end{bmatrix}$$

$(N-1) \times (N-1)$ méretű LER (lineáris egyenletrendszer).
Megoldása a gyors Gauss-eliminációval (progonka módszerrel) történik, lásd a félév során.

Numerikus módszerek 1.

1. előadás: Gépi számábrázolás, Hibaszámítás

Krebsz Anna

ELTE IK

- ① „Furcsa” jelenségek. . .
- ② Gépi számok: a lebegőpontos számok egy modellje
- ③ A hibaszámítás elemei

- ➊ „Furcsa” jelenségek. . .
- ➋ Gépi számok: a lebegőpontos számok egy modellje
- ➌ A hibaszámítás elemei

Mennyi $\sin(\pi)$ értéke?

1.224646799147353e-016

Mennyi $\sum_{k=1}^{+\infty} \frac{1}{k}$ értéke?

Mennyi az n -edik részletösszeg, valamely nagy n -re? $\left(\sum_{k=1}^n \frac{1}{k}\right)$

Összegezzük oda vagy vissza ...

$n = 100000000$ -re

18.997896413852555

18.997896413853447

Mennyi $\sqrt{2017} - \sqrt{2016}$ értéke?

Más alakban is számolható:

$$\begin{aligned}\sqrt{2017} - \sqrt{2016} &= (\sqrt{2017} - \sqrt{2016}) \cdot \frac{\sqrt{2017} + \sqrt{2016}}{\sqrt{2017} + \sqrt{2016}} = \\ &= \frac{2017 - 2016}{\sqrt{2017} + \sqrt{2016}} = \frac{1}{\sqrt{2017} + \sqrt{2016}}.\end{aligned}$$

Próbáljuk ki mindkét számolási módot!

0.011134504483941

0.016926965158418

4. furcsa jelenség Matlab-ban

A Matlab-ban

$$a = 1e - 20 (= 10^{-20}), \quad b = 1.$$

Mennyi lesz $a + b$ értéke?

1

Igaz-e az asszociativitás a Matlab-ban?

$$(a + b) - b, \quad a + (b - b) = ?$$

Próbáljuk ki!

1

1.0000000000000000e-020

A Matlab-ban mennyi $\cosh(20) - \sinh(20)$ és $\exp(-20)$ értéke?

$$\begin{aligned}\cosh(20) - \sinh(20) &= \frac{\exp(20) + \exp(-20)}{2} - \frac{\exp(20) - \exp(-20)}{2} = \\ &= \exp(-20)\end{aligned}$$

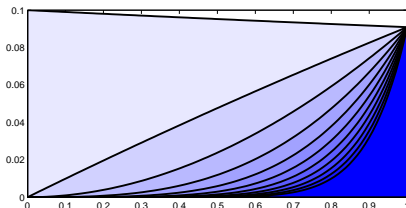
Próbáljuk ki a kétféle számítási módot!

$$\begin{aligned}&0 \\ &2.061153622438558\text{e-}009\end{aligned}$$

Mennyi a

$$T_n := \int_0^1 f_n(x) = \int_0^1 \frac{x^n}{x+10} dx$$

határozott integrál értéke? Analitikusan nehéz megadni az értékét.
(A geometriai szemléltetésből látszik, hogy mindig pozitív és nullához tart az integrál értéke.)

$$\begin{aligned}
 T_n &:= \int_0^1 \frac{x^n}{x+10} dx = \int_0^1 \frac{(x+10-10)x^{n-1}}{x+10} dx = \\
 &= \int_0^1 x^{n-1} dx - 10 \cdot \int_0^1 \frac{x^{n-1}}{x+10} dx = \frac{1}{n} - 10 \cdot T_{n-1}
 \end{aligned}$$

$$T_0 = \int_0^1 \frac{1}{x+10} dx = [\ln(x+10)]_0^1 = \ln(11) - \ln(10) = \ln(1.1)$$

Tehát a rekuzió:

$$T_0 := \ln(1.1), \quad T_n := \frac{1}{n} - 10 \cdot T_{n-1} \quad (n = 1, 2, \dots).$$

Számoljuk a kapott rekurzió alapján a T_{20} . tagot Matlab-bal!

Rendezzük át a rekurziót csökkenően:

$$10T_{n-1} = \frac{1}{n} - T_n \Leftrightarrow$$

$$T_{n-1} = \frac{1}{10} \cdot \left(\frac{1}{n} - T_n \right)$$

Indítsuk a rekurziót egy $M \gg n$ értékből,

$$T_M := 0, \quad T_{n-1} = \frac{1}{10} \cdot \left(\frac{1}{n} - T_n \right) \quad (n = M, \dots, m+1).$$

Számoljuk a második rekurzió alapján is a T_{20} . tagot! A két algoritmus közül melyik stabil?

7.483468021084803e+003
0.004347035818028

Definíció:

A *numerikus algoritmus* aritmetikai és logikai műveletek véges sorozata.

Definíció:

A numerikus algoritmus *stabil*, ha létezik olyan $C > 0$ konstans, hogy a kétféle B_1, B_2 bemenő adatból kapott K_1, K_2 kimenő adatokra

$$\|K_1 - K_2\| \leq C \cdot \|B_1 - B_2\|.$$

Példa

A Fibonacci sorozat rekurziója instabil. Lásd gyakorlaton.

- ① „Furcsa” jelenségek. . .
- ② Gépi számok: a lebegőpontos számok egy modellje
- ③ A hibaszámítás elemei

- Gyakorlati és tudományos számításokban sokszor szükségünk van valós számok kezelésére.
- A számítógépeken csak egy véges halmaz elemei közül választhatunk.
- Ráadásul ezek több nagyságrenddel eltérhetnek.

Lebegőpontos számok egy modellje

Lebegőpontos számok, normalizált alak: $324 \rightsquigarrow +0.324 \cdot 10^3$.

Kettes számrendszerben: $101000100 \rightsquigarrow +0.101000100 \cdot 2^9$.

Általában: $\pm 0. \underbrace{1 \text{ --- } \dots \text{ ---}}_{t \text{ jegy}} \cdot 2^k \quad (k^- \leq k \leq k^+)$.

Definíció: Normalizált lebegőpontos szám

Legyen $m = \sum_{i=1}^t m_i \cdot 2^{-i}$, ahol $t \in \mathbb{N}$, $m_1 = 1$, $m_i \in \{0, 1\}$.

Ekkor az $a = \pm m \cdot 2^k$ ($k \in \mathbb{Z}$) alakú számot *normalizált lebegőpontos számnak* nevezzük.

m : a szám *mantisszája*, hossza t

k : a szám *karakterisztikája*, $k^- \leq k \leq k^+$

Jelölés: $a = \pm[m_1 \dots m_t | k] = \pm 0.m_1 \dots m_t \cdot 2^k$.

Jelölés: $M = M(t, k^-, k^+)$ a gépi számok halmaza, adott $k^-, k^+ \in \mathbb{Z}$ és $t \in \mathbb{N}$ esetén. (Általában $k^- < 0$ és $k^+ > 0$.)

Definíció: Gépi számok halmaza

$$M(t, k^-, k^+) = \left\{ a = \pm 2^k \cdot \sum_{i=1}^t m_i \cdot 2^{-i} : \begin{array}{l} k^- \leq k \leq k^+, \\ m_i \in \{0, 1\}, m_1 = 1 \end{array} \right\} \cup \{0\}$$

Gyakorlatban még hozzávesszük: $\infty, -\infty, \text{NaN}, \dots$

Gépi számok tulajdonságai, nevezetes értékei

- 1 $\frac{1}{2} \leq m < 1$
- 2 M szimmetrikus a 0-ra.
- 3 M legkisebb pozitív eleme:

$$\varepsilon_0 = [100 \dots 0 | k^-] = \frac{1}{2} \cdot 2^{k^-} = 2^{k^- - 1}$$

- 4 M -ben az 1 után következő gépi szám és 1 különbsége:

$$\varepsilon_1 = [100 \dots 01 | 1] - [100 \dots 00 | 1] = 2^{-t} \cdot 2^1 = 2^{1-t}$$

- 5 M legnagyobb eleme:

$$\begin{aligned} M_\infty &= [111 \dots 11 | k^+] = 1.00 \dots 00 \cdot 2^{k^+} - 0.00 \dots 01 \cdot 2^{k^+} = \\ &= (1 - 2^{-t}) \cdot 2^{k^+} \end{aligned}$$

- 6 M elemeinek száma (számossága):

$$|M| = 2 \cdot 2^{t-1} \cdot (k^+ - k^- + 1) + 1$$

Példa

$M(3, -1, 2)$ gépi számainak alakja: $\pm 0.1\_ \_ \cdot 2^k$, $(-1 \leq k \leq 2)$

Elemei $k = 0$ esetén: $0.100, 0.101, 0.110, 0.111$, azaz $\frac{1}{2}, \frac{5}{8}, \frac{6}{8}, \frac{7}{8}$.

Valamint $k = -1$ esetén ezek fele, $k = 1$ esetén ezek kétszerese, $k = 2$ esetén ezek négyszerese. (Továbbá negatív előjellel. . .)

$$\varepsilon_0 = [100|-1] = 0.100 \cdot 2^{-1} = \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{2} = \frac{1}{4} = 0.25$$

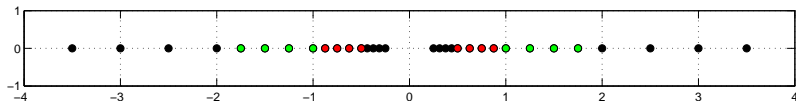
$$\varepsilon_1 = [101|1] - 1 = 0.101 \cdot 2^1 - 1 = \frac{1}{8} \cdot 2 = \frac{1}{4} = 0.25$$

$$M_\infty = [111|2] = 0.111 \cdot 2^2 = \frac{7}{8} \cdot 4 = \frac{7}{2} = 3.5$$

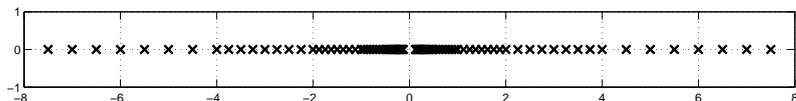
$$|M| = 2 \cdot 2^2 \cdot 4 + 1 = 33$$

$$M(3, -1, 2)$$

$$M(4, -2, 3)$$

$\text{float} \sim M(23, -128, 127)$, $\text{double} \sim M(52, -1024, 1023)$

bitek, nevezetes értékek?

Hogyan feleltetünk meg egy $\mathbb{R}$ -beli számnak egy gépi számot?
Jelöljük $\mathbb{R}_M$ -mel az ábrázolható számok tartományát, azaz
 $\mathbb{R}_M := \{x \in \mathbb{R} : |x| \leq M_\infty\}$.

Definíció: Input függvény

Az $fl: \mathbb{R}_M \rightarrow M$ függvényt *input függvénynek* nevezzük, ha

$$fl(x) = \begin{cases} 0 & \text{ha } |x| < \varepsilon_0, \\ \tilde{x} & \text{ha } \varepsilon_0 \leq |x| \leq M_\infty, \end{cases}$$

ahol $\tilde{x}$ az x -hez legközelebbi gépi szám (a kerekítés szabályai szerint).

Tehát már az is egyfajta hibát okoz számításakor, hogy valós számokat számítógépre viszünk... de mekkorát?

Tétel: Input hiba

Minden $x \in \mathbb{R}_M$ esetén

$$|x - fl(x)| \leq \begin{cases} \varepsilon_0 & \text{ha } |x| < \varepsilon_0, \\ \frac{1}{2}|x| \cdot \varepsilon_1 & \text{ha } \varepsilon_0 \leq |x| \leq M_\infty, \end{cases}$$

Következmény: Input hiba

Ha $\varepsilon_0 \leq |x| \leq M_\infty$, akkor

$$\frac{|x - fl(x)|}{|x|} \leq \frac{1}{2} \cdot \varepsilon_1 = 2^{-t}.$$

A hiba tehát lényegében ε_1 -től, azaz t -től függ.

Mennyi a hiba, ha $|x| > M_\infty$?

Bizonyítás:

- ① Ha $|x| < \varepsilon_0$, akkor $fl(x) = 0$, így $|x - fl(x)| = |x| < \varepsilon_0$.
- ② Ha $|x| \geq \varepsilon_0$ és $x \in M$, akkor $fl(x) = x$, így $|x - fl(x)| = 0$.
- ③ A meggondolandó eset, amikor $|x| \geq \varepsilon_0$ és $x \notin M$.

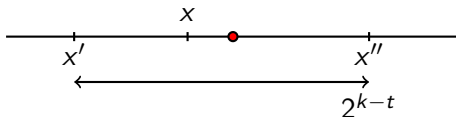
Elegendő csak pozitív x -ekkel foglalkoznunk a 0-ra való szimmetria miatt. Keressük meg azt a két szomszédos gépi számot:

$x' < x < x''$ és $x', x'' \in M$, amelyek közrefogják x -et.

Legyen $x' = [1\_ \dots \_ |k]$ alakú. Mennyi x' és x'' távolsága?

Ha x -ben az utolsó helyiértékhez 1-et adunk, akkor x'' -t kapjuk.

Tehát $x'' - x' = 2^{-t} \cdot 2^k = 2^{k-t}$.

Ha x az intervallum első felében van, akkor $fl(x) = x'$, ha a második felében, akkor $fl(x) = x''$. Ezért x és $fl(x)$ eltérése legfeljebb az intervallum fele, azaz $\frac{1}{2} \cdot 2^k \cdot 2^{-t}$. Vagyis

$$|x - fl(x)| \leq \frac{1}{2} \cdot 2^k \cdot 2^{-t}.$$

Viszont x abszolút értékére, fenti alakját figyelembe véve $0.1 \cdot 2^k = \frac{1}{2} \cdot 2^k \leq |x|$ is teljesül, ezért a becslést így folytathatjuk:

$$|x - fl(x)| \leq |x| \cdot 2^{-t} = \frac{1}{2} \cdot |x| \cdot \underbrace{2^{1-t}}_{\varepsilon_1} = \frac{1}{2} \cdot |x| \cdot \varepsilon_1.$$

- 1 „Furcsa” jelenségek. . .
- 2 Gépi számok: a lebegőpontos számok egy modellje
- 3 A hibaszámítás elemei**

Definíció: Hibák jellemzése

Legyen A egy pontos érték, a pedig egy közelítő értéke. Ekkor:

$\Delta a := A - a$ a közelítő érték (pontos) hibája,

$|\Delta a| := |A - a|$ a közelítő érték abszolút hibája,

$\Delta_a \geq |\Delta a|$ az a egy abszolút hibakorlátja,

$\delta a := \frac{\Delta a}{A} \approx \frac{\Delta a}{a}$ az a relatív hibája,

$\delta_a \geq |\delta a|$ az a egy relatív hibakorlátja.

Példa

Vizsgáljuk meg a 3.14 számot mint a π két tizedesjegyre kerekített értékét!

Tétel: az alpműveletek hibakorlátai

$$\Delta_{a \pm b} = \Delta_a + \Delta_b$$

$$\delta_{a \pm b} = \frac{|a| \cdot \delta_a + |b| \cdot \delta_b}{|a \pm b|}$$

$$\Delta_{a \cdot b} = |b| \cdot \Delta_a + |a| \cdot \Delta_b$$

$$\delta_{a \cdot b} = \delta_a + \delta_b$$

$$\Delta_{a/b} = \frac{|b| \cdot \Delta_a + |a| \cdot \Delta_b}{b^2}$$

$$\delta_{a/b} = \delta_a + \delta_b$$

Megjegyzés: a kapott korlátok két esetben lehetnek nagyságrendileg nagyobbak, mint a kiindulási értékek hibái:

- ① $\delta_{a \pm b}$ esetén, amikor közeli számokat vonunk ki egymásból.
- ② $\Delta_{a/b}$ esetén, amikor kicsi számmal osztunk.

Ezeket az eseteket az algoritmusok implementálásakor el kell kerülni.

Biz.: az összeadást és kivonást azonos előjelű számok között értjük. Az $a \pm b$ hibája

$$\Delta(a \pm b) = (A \pm B) - (a \pm b) = (A - a) \pm (B - b) = \Delta a \pm \Delta b$$

$$|\Delta(a \pm b)| = |\Delta a \pm \Delta b| \leq |\Delta a| + |\Delta b| \leq \Delta_a + \Delta_b = \Delta_{a \pm b}.$$

Biz.: az összeadás, kivonás hibakorlátai

Nézzük a relatív hibát

$$\frac{\Delta(a \pm b)}{a \pm b} = \frac{\Delta a \pm \Delta b}{a \pm b} = \frac{a \cdot \delta a \pm b \cdot \delta b}{a \pm b}$$

$$\begin{aligned} \frac{|\Delta(a \pm b)|}{|a \pm b|} &= \frac{|a \cdot \delta a \pm b \cdot \delta b|}{|a \pm b|} \leq \frac{|a| \cdot |\delta a| + |b| \cdot |\delta b|}{|a \pm b|} \leq \\ &\leq \frac{|a| \cdot \delta_a + |b| \cdot \delta_b}{|a \pm b|} = \delta_{a \pm b} \end{aligned}$$

A szorzás hibája

$$\begin{aligned}\Delta(a \cdot b) &= A \cdot B - a \cdot b = A \cdot B - A \cdot b + A \cdot b - a \cdot b = \\ &= A(B - b) + b(A - a) = A \cdot \Delta b + b \cdot \Delta a = \\ &= (a + \Delta a) \cdot \Delta b + b \cdot \Delta a \approx a \cdot \Delta b + b \cdot \Delta a \\ &\quad (\Delta a \cdot \Delta b \text{ elhanyagolható})\end{aligned}$$

$$|\Delta(a \cdot b)| \leq |a| \cdot |\Delta b| + |b| \cdot |\Delta a| \leq |a| \cdot \Delta_b + |b| \cdot \Delta_a = \Delta_{a \cdot b}$$

A relatív hiba

$$\delta(a \cdot b) = \frac{\Delta(a \cdot b)}{a \cdot b} \approx \frac{a \cdot \Delta b + b \cdot \Delta a}{a \cdot b} = \frac{\Delta b}{b} + \frac{\Delta a}{a} = \delta b + \delta a$$

$$|\delta(a \cdot b)| \leq |\delta a| + |\delta b| \leq \delta_a + \delta_b = \delta_{a \cdot b}$$

Az osztás hibája

$$\begin{aligned}\Delta\left(\frac{a}{b}\right) &= \frac{A}{B} - \frac{a}{b} = \frac{A \cdot b - a \cdot B}{Bb} = \\ &= \frac{A \cdot b - a \cdot b + a \cdot b - a \cdot B}{Bb} = \frac{b \cdot (A - a) - a \cdot (B - b)}{Bb} = \\ &= \frac{b \cdot \Delta a - a \cdot \Delta b}{(b + \Delta b) \cdot b} \approx \frac{b \cdot \Delta a - a \cdot \Delta b}{b^2} \\ &(\Delta b \cdot b \text{ elhanyagolható})\end{aligned}$$

$$\left|\Delta\left(\frac{a}{b}\right)\right| \leq \frac{|b| \cdot |\Delta a| + |a| \cdot |\Delta b|}{b^2} \leq \frac{|b| \cdot \Delta a + |a| \cdot \Delta b}{b^2} = \Delta_{a/b}$$

Az osztás relatív hibája

$$\begin{aligned}\delta\left(\frac{a}{b}\right) &= \frac{\Delta\left(\frac{a}{b}\right)}{\frac{a}{b}} \approx \frac{b \cdot \Delta a - a \cdot \Delta b}{b^2} \cdot \frac{b}{a} = \\ &= \frac{b \cdot \Delta a - a \cdot \Delta b}{b \cdot a} = \frac{\Delta a}{a} - \frac{\Delta b}{b} = \\ &= \delta a - \delta b = \delta\left(\frac{a}{b}\right)\end{aligned}$$

$$|\delta\left(\frac{a}{b}\right)| \leq |\delta a| + |\delta b| \leq \delta_a + \delta_b = \delta_{a/b}$$

1. Tétel: a függvényérték hibája

Ha $f \in C^1(k_{\Delta_a}(a))$ és $k_{\Delta_a}(a) = [a - \Delta_a; a + \Delta_a]$, akkor

$$\Delta_{f(a)} = M_1 \cdot \Delta_a,$$

ahol $M_1 = \max \{ |f'(\xi)| : \xi \in k_{\Delta_a}(a) \}$.

Biz.: a Lagrange-féle középértéktétel felhasználásával.

$$\Delta f(a) = f(A) - f(a) = f'(\xi) \cdot (A - a) = f'(\xi) \cdot \Delta a,$$

valamely $\xi \in k_{\Delta_a}(a)$ értékre. Vizsgáljuk az abszolút hibát.

Jó felső becslést adva nyerjük az abszolút hibakorlátot:

$$|\Delta f(a)| = |f'(\xi)| \cdot |\Delta a| \leq M_1 \cdot \Delta_a = \Delta_{f(a)},$$

2. Tétel: a függvényérték hibája

Ha $f \in C^2(k_{\Delta_a}(a))$ és $k_{\Delta_a}(a) = [a - \Delta_a; a + \Delta_a]$, akkor

$$\Delta_{f(a)} = |f'(a)| \Delta_a + \frac{M_2}{2} \cdot \Delta_a^2,$$

ahol $M_2 = \max \{ |f''(\xi)| : \xi \in k_{\Delta_a}(a) \}$.

Biz.: a Taylor-formula felhasználásával.

$$\Delta f(a) = f(A) - f(a) = f'(a) \cdot (A - a) + \frac{f''(\xi)}{2} \cdot (A - a)^2,$$

valamely $\xi \in k_{\Delta_a}(a)$ értékre. Vizsgáljuk az abszolút hibát.

Jó felső becslést adva nyerjük az abszolút hibakorlátot:

$$\begin{aligned} |\Delta f(a)| &= |f'(a)| \cdot |\Delta a| + \frac{|f''(\xi)|}{2} \cdot |\Delta a|^2 \leq \\ &\leq |f'(a)| \cdot \Delta_a + \frac{M_2}{2} \cdot \Delta_a^2 = \Delta_{f(a)}, \end{aligned}$$

Következmény: függvényérték relatív hibája

Ha Δ_a kicsi, akkor $\delta_{f(a)} = \frac{|a||f'(a)|}{|f(a)|} \cdot \delta_a$.

Definíció: Az f függvény a -beli kondíciószáma

A $c(f, a) = \frac{|a||f'(a)|}{|f(a)|}$ mennyiséget az f függvény a -beli kondíciószámának nevezzük.

Biz.: Ha Δ_a kicsi, akkor a 2. tételben szereplő eredményben a Δ_a^2 -es tagot elhanyagolhatjuk, így felhasználva, hogy $\Delta_a = |a| \cdot \delta_a$

$$|\delta f(a)| \approx \frac{|f'(a)| \cdot \Delta_a}{|f(a)|} = \frac{|a| \delta_a \cdot |f'(a)|}{|f(a)|} = \frac{|a| |f'(a)|}{|f(a)|} \cdot \delta_a.$$

Numerikus módszerek 1.

2. előadás: Lineáris egyenletrendszerek megoldása, Gauss-elimináció

Krebsz Anna

ELTE IK

- ① Lineáris egyenletrendszerek alkalmazása
- ② Lineáris egyenletrendszerek
- ③ A Gauss-elimináció algoritmus
- ④ Műveletigény

- 1 Lineáris egyenletrendszerek alkalmazása
- 2 Lineáris egyenletrendszerek
- 3 A Gauss-elimináció algoritmus
- 4 Műveletigény

- **Általános iskolában:**

Matematikai versenyfeladat 3. osztály

A MATEK szó minden betűje egy-egy számjegyet jelöl. A számjegyekre igazak a következő állítások:

$$M + A + T + E + K = 25$$

$$M + A = 11$$

$$A + T = 10$$

$$T + E = 12$$

$$E + K = 10$$

Melyik betű melyik számjegyet jelöli, ha az öt betű öt különböző számjegyet jelöl?

- **Gazdasági számítások:**

Tegyük fel, hogy egy üzem kétféle végterméket állít elő négyféle alkatrész felhasználásával. Jelölje A_1, A_2 a végtermékeket, az A_3, A_4 a félkész termékeket és A_5, A_6 az alapanyagokat. Az egyes alapanyagok és félkész termékek egymásba és a végtermékbe való beépülését a **közvetlen ráfordítás mátrix** (K) adja meg. A mátrix k_{ij} eleme azt mutatja, hogy az i . termékből közvetlenül (nem más terméken keresztül) mennyi épül be a j . termékbe.

A **teljes ráfordítások mátrixában** (T) a t_{ij} elem azt mutatja, hogy egy darab A_j termék összesen hány darab A_i elemet tartalmaz. Ennek meghatározása a $T = (I - K)^{-1}$ képletből történik. A kétféle mátrix alkalmazása:
 x alapanyagból $y = (I - K) \cdot x$ végtermék lesz és
 y végtermékhez $x = T \cdot y = (I - K)^{-1} \cdot x$ alapanyag kell.

- Mérnöki feladatok numerikus megoldása (lásd a bevezető példát)
- Interpolációs spline-ok megadása (lásd 2. félév)
- Approximációs feladatok megoldása (lásd 2. félév)

- **Hálózatok stacionárius modellezése:** villamos hálózatok, áramkörök, víz- és gázellátó csőrendszerek irányított gráffal történő leírása után. Az él iránya megfelel a várt áramlási iránynak. Minden élhez tartozik egy szám, az ott szállított áram (víz stb.) mennyiségét adja. Egyes csomópontokhoz is tartozhat áram, ezek a külső pontok. Ilyen áram a ponton keresztül be ill. kifolyó áram, amely ugyancsak ismeretlen lehet.

A gráf minden csomópontjában felírjuk az első Kirchhoff-féle törvényt, amely szerint - figyelembe véve az élek irányát - a csomópontban találkozó élek áramainak összege nulla. Ez az anyag-megmaradási törvény egy lineáris reláció, és a minden csomópont-hoz tartozó relációk összessége adja a lineáris egyenletrendszert.

- 1 Lineáris egyenletrendszerek alkalmazása
- 2 Lineáris egyenletrendszerek**
- 3 A Gauss-elimináció algoritmus
- 4 Műveletigény

Lineáris egyenletrendszer (LER)

Hagyományos alak:

$$\begin{array}{ccccccccc} a_{11}x_1 & + & a_{12}x_2 & + & \cdots & + & a_{1n}x_n & = & b_1 \\ a_{21}x_1 & + & a_{22}x_2 & + & \cdots & + & a_{2n}x_n & = & b_2 \\ \vdots & & \vdots & & & & \vdots & & \vdots \\ a_{n1}x_1 & + & a_{n2}x_2 & + & \cdots & + & a_{nn}x_n & = & b_n \end{array}$$

n egyenlet, n ismeretlen

Mátrix alak:

$$\begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \cdots & a_{nn} \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_n \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \vdots \\ b_n \end{pmatrix},$$

vagyis

$$Ax = b \quad A \in \mathbb{R}^{n \times n}, \quad b, x \in \mathbb{R}^n.$$

Feladat:

A és b adottak, keressük x -et.

Tétel: emlékeztető lin. alg.-ból

- LER megoldható $\iff b$ felírható az A oszlopvektorainak lineáris kombinációjaként.
- Egyértelműen létezik megoldás $\iff A$ oszlopai lineárisan függetlenek $\iff \text{rang}(A) = n \iff \det(A) \neq 0 \iff A$ invertálható ($x = A^{-1}b$).

Megj.:

- Ha A speciális alakú (pl. diagonális vagy háromszög alakú), akkor egyszerűen megkapható a megoldás.
- Cramer-szabályt max. 3×3 -as mátrixokra alkalmazunk.

Lineáris egyenletrendszerek megoldási módszerei

- Direkt módszerek, felbontások (véges lépésszám, „pontos” megoldás)
  - Gauss-elimináció, progonka módszer
  - LU -felbontás, LDU , LL^T , Cholesky
  - QR-felbontás (Gram–Schmidt ort., Householder trf.)
  - ILU-felbontás
- Iterációs módszerek (vektor sorozat, mely a megoldáshoz „tart”)
  - mátrixnormák, Banach-féle fixponttétel
  - Jacobi-iteráció
  - Gauss–Seidel-iteráció
  - Richardson-iteráció
  - ILU-algoritmus
- Variációs módszerek (egy „célfüggvény” minimalizálása által)
  - Gradiens-módszer
  - Konjugált gradiens-módszer

- 1 Lineáris egyenletrendszerek alkalmazása
- 2 Lineáris egyenletrendszerek
- 3 A Gauss-elimináció algoritmus**
- 4 Műveletigény

Legyen $a_{in+1} := b_i$, azaz $[A|b]$ a tárolási forma.

GE := Gauss-elimináció.

$$A^{(0)} := \left[\begin{array}{cccc|c} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} & a_{1n+1} = b_1 \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} & a_{2n+1} = b_2 \\ \vdots & & \ddots & \vdots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \cdots & a_{nn} & a_{nn+1} = b_n \end{array} \right]$$

Célunk: A LER-t egyszerűbb alakra hozni:

- 1 balról jobbra: a főátló alatt kinullázzuk az elemeket, „előre”, GE
- 2 jobbról balra: a főátló fölött nullázunk, „vissza”, visszahelyettesítés

Az 1. egyenletet változatlanul hagyjuk.

Ha $a_{11}^{(0)} \neq 0$, akkor az i -edik egyenletből ($i = 2, 3, \dots, n$) kivonjuk az 1. egyenlet $\left(\frac{a_{i1}^{(0)}}{a_{11}^{(0)}}\right)$ -szeresét: hogy $a_{i1}^{(0)}$ kinullázódjon.
 ($\rightsquigarrow$ elimináció, kiküszöbölés)

$$A^{(1)} = \left[\begin{array}{cccc|c} a_{11}^{(0)} & a_{12}^{(0)} & a_{13}^{(0)} & \cdots & a_{1n}^{(0)} & a_{1n+1}^{(0)} \\ 0 & a_{22}^{(1)} & a_{23}^{(1)} & \cdots & a_{2n}^{(1)} & a_{2n+1}^{(1)} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & a_{n2}^{(1)} & a_{n3}^{(1)} & \cdots & a_{nn}^{(1)} & a_{nn+1}^{(1)} \end{array} \right],$$

ahol

$$a_{ij}^{(1)} = a_{ij}^{(0)} - \frac{a_{i1}^{(0)}}{a_{11}^{(0)}} \cdot a_{1j}^{(0)} \quad (i = 2, \dots, n; j = 2, \dots, n, n+1).$$

Az 1. és 2. egyenletet változatlanul hagyjuk.

Ha $a_{22}^{(1)} \neq 0$, akkor az i -edik egyenletből ($i = 3, 4, \dots, n$) kivonjuk a 2. egyenlet $\left(\frac{a_{i2}^{(1)}}{a_{22}^{(1)}}\right)$ -szeresét: hogy $a_{i2}^{(1)}$ kinullázódjon.

$$A^{(2)} = \left[\begin{array}{cccc|c} a_{11}^{(0)} & a_{12}^{(0)} & a_{13}^{(0)} & \cdots & a_{1n}^{(0)} & a_{1n+1}^{(0)} \\ 0 & a_{22}^{(1)} & a_{23}^{(1)} & \cdots & a_{2n}^{(1)} & a_{2n+1}^{(1)} \\ 0 & 0 & a_{33}^{(2)} & \cdots & a_{3n}^{(2)} & a_{3n+1}^{(2)} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & a_{n3}^{(2)} & \cdots & a_{nn}^{(2)} & a_{nn+1}^{(2)} \end{array} \right],$$

ahol

$$a_{ij}^{(2)} = a_{ij}^{(1)} - \frac{a_{i2}^{(1)}}{a_{22}^{(1)}} \cdot a_{2j}^{(1)} \quad (i = 3, \dots, n; j = 3, \dots, n, n+1).$$

Az $1., 2., \dots, k$. egyenleteket változatlanul hagyjuk.

Ha $a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$, akkor az i -edik egyenletből ($i = k + 1, \dots, n$)

kivonjuk a k -adik egyenlet $\left(\frac{a_{ik}^{(k-1)}}{a_{kk}^{(k-1)}}\right)$ -szeresét: hogy $a_{ik}^{(k-1)}$

kinullázódjon. Ezt a lépést láttuk, amikor a 2. lépésben az 1. lépés eredményét felhasználtuk. Ha 2 helyére k -t írunk, akkor megkapjuk az általános képleteket.

Tétel: A Gauss-elimináció általános lépése

Ha $a_{k,k}^{(k-1)} \neq 0$, akkor a k . lépés képletei

$$a_{ij}^{(k)} = a_{ij}^{(k-1)} - \frac{a_{ik}^{(k-1)}}{a_{kk}^{(k-1)}} \cdot a_{kj}^{(k-1)}$$

$$\begin{aligned} k &= 1, \dots, n-1; \\ i &= k+1, \dots, n; \\ j &= k+1, \dots, n, n+1. \end{aligned}$$

Így $n - 1$ lépés után felső háromszögmátrix alakú LER-t kapunk:

$$A^{(n-1)} = \left[\begin{array}{ccccc|c} a_{11}^{(0)} & a_{12}^{(0)} & \cdots & a_{1n-1}^{(0)} & a_{1n}^{(0)} & a_{1n+1}^{(0)} \\ 0 & a_{22}^{(1)} & \cdots & a_{2n-1}^{(1)} & a_{2n}^{(1)} & a_{2n+1}^{(1)} \\ \vdots & \ddots & \ddots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \ddots & a_{n-1n-1}^{(n-2)} & a_{n-1n}^{(n-2)} & a_{n-1n+1}^{(n-2)} \\ 0 & 0 & \cdots & 0 & a_{nn}^{(n-1)} & a_{nn+1}^{(n-1)} \end{array} \right].$$

Ezután visszafelé haladva: az aktuális egyenletet osztjuk a főátlóbeli elemmel, majd a főátló fölött kinullázzuk az elemeket, az eddigiekkel analóg „sorműveletek” alkalmazásával.

Végül $[I|x]$ alakot nyerünk. ($I \in \mathbb{R}^{n \times n}$ egységmátrix.)

Az algoritmus második része („jobbról-balra”), a felső háromszög alakú LER megoldása képlettel is kifejezhető. Figyeljük meg, hogy a felső-háromszögmátrixú alaknál soronként azonos felső indexek vannak.

A visszahelyettesítés

$$x_n = \frac{a_{nn}^{(n-1)}}{a_{nn}^{(n-1)}},$$

$$x_i = \frac{1}{a_{ii}^{(i-1)}} \left(a_{in+1}^{(i-1)} - \sum_{j=i+1}^n a_{ij}^{(i-1)} \cdot x_j \right) \quad (i = n - 1, \dots, 1).$$

Példa: LER megoldása GE-val

Oldjuk meg a következő lineáris egyenletrendszert Gauss-elimináció alkalmazásával!

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \cdot x = \begin{bmatrix} -1 \\ 3 \\ -3 \end{bmatrix}$$

Az elimináció: Kézi számolásnál függőleges vonalat húzunk a jobboldali vektor elé, számítógéppel ezt programozással oldjuk meg.

1. lépés:

$$2. \text{ sor} - \underbrace{\left(\frac{-4}{2}\right)}_{+2} * 1. \text{ sor}$$

$$3. \text{ sor} - \underbrace{\left(\frac{6}{2}\right)}_{+3} * 1. \text{ sor}$$

$$\left[\begin{array}{ccc|c} 2 & 0 & 3 & -1 \\ -4 & 5 & -2 & 3 \\ 6 & -5 & 4 & -3 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|c} 2 & 0 & 3 & -1 \\ 0 & 5 & 4 & 1 \\ 0 & -5 & -5 & 0 \end{array} \right] \rightarrow$$

2. lépés:

$$3. \text{ sor } - \underbrace{\left(\frac{-5}{5}\right)}_{+1} * 2. \text{ sor}$$

$$\left[\begin{array}{ccc|c} 2 & 0 & 3 & -1 \\ 0 & 5 & 4 & 1 \\ 0 & -5 & -5 & 0 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|c} 2 & 0 & 3 & -1 \\ 0 & 5 & 4 & 1 \\ 0 & 0 & -1 & 1 \end{array} \right] \rightarrow$$

A visszahelyettesítés:

3. sor $/(-1)$

2. sor $- 4 * \text{új 3. sor.}$

1. sor $- 3 * \text{új 3. sor.}$

$$\left[\begin{array}{ccc|c} 2 & 0 & 3 & -1 \\ 0 & 5 & 4 & 1 \\ 0 & 0 & -1 & 1 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|c} 2 & 0 & 0 & 2 \\ 0 & 5 & 0 & 5 \\ 0 & 0 & 1 & -1 \end{array} \right]$$

2. sor /5

1. sor /2.

$$\left[\begin{array}{ccc|c} 2 & 0 & 0 & 2 \\ 0 & 5 & 0 & 5 \\ 0 & 0 & 1 & -1 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|c} 1 & 0 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 & 1 \\ 0 & 0 & 1 & -1 \end{array} \right]$$

Tehát a lineáris egyenletrendszer megoldása az $\mathbf{x} = [1, 1, -1]^T$ vektor.

- LER megoldása (láttuk példán is)
- Determináns meghatározása: mivel a GE lépései determináns tartók, ezért

$$\det(A) = \det(\Delta_{\text{alak}}) = \prod_{k=1}^n a_{kk}^{(k-1)}$$

Vigyázzunk : ha sort vagy oszlopot cserélünk, a determináns értéke változik.

- Több jobb oldallal (b) megoldás: lehet egyszerre, így a mátrixon csak egyszer eliminálunk.

$$[A|b_1|b_2|b_3] \rightarrow \text{GE} \rightarrow \text{visszahely} \rightarrow [I|x_1|x_2|x_3]$$

- Mátrix inverzének meghatározása az $A \cdot X = I$ mátrixegyenlet megoldását jelenti.

$$A \cdot [x_1 | \dots | x_n] = [e_1 | \dots | e_n] \Leftrightarrow \begin{array}{rcl} Ax_1 & = & e_1 \\ \dots & & \dots \\ Ax_n & = & e_n \end{array}$$

Visszavezettük az előző pontra. A GE-t kiterjesztett mátrixon hajtjuk végre

$$[A | I] \rightarrow \text{GE} \rightarrow \text{visszahely} \rightarrow [I | A^{-1}],$$

visszahelyettesítés után jobb oldalon kapjuk az inverz mátrixot. Sor csere esetén az inverz nem változik, oszlopcsere esetén változik (lásd gyak.).

Példa: mátrix determinánsának és inverzének számítása
GE-val

Mi az előző példa mátrixának determinánsa és inverze?

$$\det(A) = \det(\Delta_{\text{alak}}) = \begin{vmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & 0 & -1 \end{vmatrix} = 2 \cdot 5 \cdot (-1) = -10$$

Az elimináció:

1. lépés:

$$2. \text{ sor} - \underbrace{\left(\frac{-4}{2}\right)}_{+2} * 1. \text{ sor}$$

$$3. \text{ sor} - \underbrace{\left(\frac{6}{2}\right)}_3 * 1. \text{ sor}$$

$$\left[\begin{array}{ccc|ccc} 2 & 0 & 3 & 1 & 0 & 0 \\ -4 & 5 & -2 & 0 & 1 & 0 \\ 6 & -5 & 4 & 0 & 0 & 1 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|ccc} 2 & 0 & 3 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 5 & 4 & 2 & 1 & 0 \\ 0 & -5 & -5 & -3 & 0 & 1 \end{array} \right] \rightarrow$$

2. lépés:

$$3. \text{ sor } - \underbrace{\left(\frac{-5}{5}\right)}_{+1} * 2. \text{ sor}$$

$$\left[\begin{array}{ccc|ccc} 2 & 0 & 3 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 5 & 4 & 2 & 1 & 0 \\ 0 & -5 & -5 & -3 & 0 & 1 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|ccc} 2 & 0 & 3 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 5 & 4 & 2 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & -1 & -1 & 1 & 1 \end{array} \right] \rightarrow$$

A visszahelyettesítés:3. sor $/(-1)$ 2. sor $- 4 * \text{új 3. sor.}$ 1. sor $- 3 * \text{új 3. sor.}$

$$\left[\begin{array}{ccc|ccc} 2 & 0 & 3 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 5 & 4 & 2 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & -1 & -1 & 1 & 1 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|ccc} 2 & 0 & 0 & -2 & 3 & 3 \\ 0 & 5 & 0 & -2 & 5 & 4 \\ 0 & 0 & 1 & 1 & -1 & -1 \end{array} \right]$$

2. sor /5

1. sor /2.

$$\left[\begin{array}{ccc|ccc} 2 & 0 & 0 & -2 & 3 & 3 \\ 0 & 5 & 0 & -2 & 5 & 4 \\ 0 & 0 & 1 & 1 & -1 & -1 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|ccc} 1 & 0 & 0 & -1 & \frac{3}{2} & \frac{3}{2} \\ 0 & 1 & 0 & -\frac{2}{5} & 1 & \frac{4}{5} \\ 0 & 0 & 1 & 1 & -1 & -1 \end{array} \right] = [I|A^{-1}]$$

Az inverz a jobb oldalon álló mátrix.

Megoldható-e egyáltalán a LER? Vizsgáljuk?

Majd GE közben kiderül.

Megoldható, de mégsem tudjuk a GE-t végigcsinálni?

Előfordulhat. . . $\rightsquigarrow$ sort cserélünk $\rightsquigarrow$ nem változik a megoldás. Ha oszlopot cserélünk, akkor a megoldás komponensei a cserének megfelelően változnak.

$$\begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix} \cdot x = \begin{pmatrix} 2 \\ 3 \end{pmatrix}$$

Biztos és stabil megoldás a főelemkiválasztás.

Definíció: részleges főelemkiválasztás

A k -adik lépésben válasszunk egy olyan m indexet, melyre $|a_{mk}^{(k-1)}|$ maximális ($m \in \{k, k+1, \dots, n\}$), majd cseréljük ki a k -adik és m -edik sort.

Definíció: teljes főelemkiválasztás

A k -adik lépésben válasszunk egy olyan (m_1, m_2) indexpárt, melyre $|a_{m_1 m_2}^{(k-1)}|$ maximális ($m_1, m_2 \in \{k, k+1, \dots, n\}$), majd cseréljük ki a k -adik és m_1 -edik sort, valamint a k -adik és m_2 -edik oszlopot.

Tétel:

A GE elvégezhető sor és oszlopcsere nélkül

$$\Leftrightarrow a_{kk}^{(k-1)} \neq 0 \quad (k = 1, 2, \dots, n-1).$$

Biz.: trivi a rekurzióból.

Definíció: főminorok

Az A főminorai a

$$D_k = \det \left(\begin{bmatrix} a_{11} & \dots & a_{1k} \\ \vdots & & \vdots \\ a_{k1} & \dots & a_{kk} \end{bmatrix} \right), \quad (k = 1, 2, \dots, n)$$

determinánsok. Ezek az A bal felső $k \times k$ -s részmátrixaimak determinánsai.

Tétel:

$$D_k \neq 0 \quad (k = 1, 2, \dots, n-1) \quad \Leftrightarrow \quad a_{kk}^{k-1} \neq 0 \quad (k = 1, 2, \dots, n-1).$$

Biz.: A GE átalakításai determináns tartók, ezért

$$D_k = a_{11} \cdot a_{22}^{(1)} \cdot \dots \cdot a_{kk}^{(k-1)} = D_{k-1} \cdot a_{kk}^{(k-1)},$$

amiből az állítás adódik. A $D_n \neq 0$ illetve az $a_{nn}^{(n-1)} \neq 0$ feltétel nem szükséges a GE-hoz, csak a LER megoldhatóságához. $\square$

Megj.:

- Numerikus szempontból jobb, ha alkalmazunk főelemkiválasztást. Ezzel a GE-s hányadosaink pontosabbak lesznek.
- Determináns számításakor a cserékkel vigyázni kell!

- 1 Lineáris egyenletrendszerek alkalmazása
- 2 Lineáris egyenletrendszerek
- 3 A Gauss-elimináció algoritmus
- 4 Műveletigény**

Tétel: A Gauss-elimináció műveletigénye

$$\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2)$$

Biz.: Rögzített k -ra: a k . lépés képletéből számolva

$$a_{ij}^{(k)} = a_{ij}^{(k-1)} - \frac{a_{ik}^{(k-1)}}{a_{kk}^{(k-1)}} \cdot a_{kj}^{(k-1)} \quad \begin{array}{l} k = 1, \dots, n-1; \\ i = k+1, \dots, n; \\ j = k+1, \dots, n, n+1. \end{array}$$

$(n-k)$ osztás, $(n-k)(n-k+1)$ szorzás és $(n-k)(n-k+1)$ összeadás kell.

Összesen $(n-k)(2(n-k)+3)$ művelet. ($n-k =: s$)

$$\begin{aligned}\sum_{k=1}^{n-1} (n-k)(2(n-k)+3) &= \sum_{s=1}^{n-1} s(2s+3) = 2 \sum_{s=1}^{n-1} s^2 + 3 \sum_{k=1}^{n-1} s = \\ &= 2 \frac{(n-1)n(2n-1)}{6} + 3 \frac{(n-1)n}{2} = \frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2). \quad \square\end{aligned}$$

Definíció: $\mathcal{O}(n^2)$ függvény

Az $f(n)$ függvényt $\mathcal{O}(n^2)$ -es nagyságrendűnek nevezzük, ha $\frac{f(n)}{n^2}$ korlátos minden $n \in \mathbb{N}$ -re.

A visszahelyettesítés műveletigénye

A felső háromszögmátrixú LER megoldásának műveletigénye.

Tétel: A visszahelyettesítés műveletigénye

$$n^2 + \mathcal{O}(n)$$

Biz.:

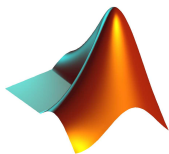
$$x_n = \frac{a_{nn}^{(n-1)}}{a_{nn}^{(n-1)}}, \quad x_i = \frac{1}{a_{ii}^{(i-1)}} \left(a_{in+1}^{(i-1)} - \sum_{j=i+1}^n a_{ij}^{(i-1)} \cdot x_j \right) \quad (i = n-1, \dots, 1).$$

Rögzített i . sorra 1 db osztás, $(n-i)$ szorzás és $(n-i)$ összeadás.

Összesen: $2(n-i) + 1$ művelet ($n-i =: s$).

$$1 + \sum_{s=1}^{n-1} (2s+1) = 1 + 2 \cdot \frac{n(n-1)}{2} + (n-1) = n^2 + \mathcal{O}(n). \quad \square$$

- 1 A Gauss-elimináció működése „kisebb” ($n \approx 7$) LER-ekre
- 2 A beépített megoldó rutin persze sokkal gyorsabb
- 3 Egyre nagyobb méretű ($n = 10, 20, 30, \dots, 200$) mátrixokra a GE futási idejének viselkedése tényleg n^3 -szerű

Numerikus módszerek 1.

3. előadás: Mátrixok LU -felbontása

Krebsz Anna

ELTE IK

- 1 Alsó háromszögmátrixok és Gauss-elimináció
- 2 Háromszögmátrixokról
- 3 LU -felbontás Gauss-eliminációval
- 4 Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása
- 5 Műveletigény

- 1 Alsó háromszögmátrixok és Gauss-elimináció
- 2 Háromszögmátrixokról
- 3 LU -felbontás Gauss-eliminációval
- 4 Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása
- 5 Műveletigény

Balról szorzás alsó háromszögmátrixokkal

Mi történik, ha az alábbi $L \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixszal megszorozunk egy $A \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixot balról?

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}$$

Balról szorzás alsó háromszögmátrixokkal

Mi történik, ha az alábbi $L \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixszal megszorozunk egy $A \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixot balról?

$$\begin{bmatrix} * & * & * \\ * & * & * \\ * & * & * \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} ? & ? & ? \\ ? & ? & ? \\ ? & ? & ? \end{bmatrix}$$

Balról szorzás alsó háromszögmátrixokkal

Mi történik, ha az alábbi $L \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixszal megszorozunk egy $A \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixot balról?

$$\begin{bmatrix} * & * & * \\ * & * & * \\ * & * & * \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} ? & ? & ? \\ ? & ? & ? \\ ? & ? & ? \end{bmatrix}$$

Az 1. sor kétszeresét hozzáadjuk a 2. sorhoz.

Balról szorzás alsó háromszögmátrixokkal

Mi történik, ha az alábbi $L \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixszal megszorozunk egy $A \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixot balról?

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ -3 & 0 & 1 \end{bmatrix}$$

Balról szorzás alsó háromszögmátrixokkal

Mi történik, ha az alábbi $L \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixszal megszorozunk egy $A \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixot balról?

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ -3 & 0 & 1 \end{bmatrix}$$

Az 1. sor kétszeresét hozzáadjuk a 2. sorhoz, valamint az 1. sor háromszorosát levonjuk a 3. sorból.

Balról szorzás alsó háromszögmátrixokkal

Mi történik, ha az alábbi $L \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixszal megszorozunk egy $A \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixot balról?

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ -3 & 0 & 1 \end{bmatrix}$$

Az 1. sor kétszeresét hozzáadjuk a 2. sorhoz, valamint az 1. sor háromszorosát levonjuk a 3. sorból. ($\sim$ GE 1. lépése volt)

A Gauss-elimináció lépései mátrixszorzással

Írjuk fel a GE k -adik lépését ugyanilyen módszerrel! ($A \in \mathbb{R}^{n \times n}$)

A Gauss-elimináció lépései mátrixszorzással

Írjuk fel a GE k -adik lépését ugyanilyen módszerrel! ($A \in \mathbb{R}^{n \times n}$)

$$L_k = \begin{pmatrix} 1 & & & & \\ & \ddots & & & \\ & & 1 & & \\ & & -l_{k+1k} & 1 & \\ & & \vdots & & \ddots \\ & & -l_{nk} & & & 1 \end{pmatrix}$$

(A zérus elemek nincsenek feltüntetve L_k -ban.)

A Gauss-elimináció lépései mátrixszorzással

Írjuk fel a GE k -adik lépését ugyanilyen módszerrel! ($A \in \mathbb{R}^{n \times n}$)

$$L_k = \begin{pmatrix} 1 & & & & \\ & \ddots & & & \\ & & 1 & & \\ & & -l_{k+1k} & 1 & \\ & & \vdots & & \ddots \\ & & -l_{nk} & & & 1 \end{pmatrix} = I - \ell_k \mathbf{e}_k^\top, \quad \ell_k = \begin{pmatrix} 0 \\ \vdots \\ 0 \\ l_{k+1k} \\ \vdots \\ l_{nk} \end{pmatrix}.$$

(A zérus elemek nincsenek feltüntetve L_k -ban.)

A Gauss-elimináció lépései mátrixszorzással

Írjuk fel a GE k -adik lépését ugyanilyen módszerrel! ($A \in \mathbb{R}^{n \times n}$)

$$L_k = \begin{pmatrix} 1 & & & & \\ & \ddots & & & \\ & & 1 & & \\ & & -l_{k+1k} & 1 & \\ & & \vdots & & \ddots \\ & & -l_{nk} & & 1 \end{pmatrix} = I - \ell_k \mathbf{e}_k^\top, \quad \ell_k = \begin{pmatrix} 0 \\ \vdots \\ 0 \\ l_{k+1k} \\ \vdots \\ l_{nk} \end{pmatrix}.$$

(A zérus elemek nincsenek feltüntetve L_k -ban.)

Tehát ha $l_{ik} = \frac{a_{ik}^{(k-1)}}{a_{kk}^{(k-1)}} \quad (k = 1, \dots, n-1; \quad i = k+1, \dots, n),$

akkor $L_k \cdot A^{(k-1)} = A^{(k)}$, vagyis megkaptuk a GE k -adik lépését.

Példa: GE az L_k mátrixokkal

Írjuk fel a Gauss-elimináció lépéseit mátrixszorzások segítségével a következő mátrix esetén (ua. mint az előző előadáson)!

$$A = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Példa: GE az L_k mátrixokkal

Írjuk fel a Gauss-elimináció lépéseit mátrixszorzások segítségével a következő mátrix esetén (ua. mint az előző előadáson)!

$$A = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Megoldás: 1. lépés

$$A^{(1)} = L_1 \cdot A = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ -3 & 0 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & -5 & -5 \end{bmatrix}$$

2. lépés

$$A^{(2)} = L_2 \cdot A^{(1)} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 1 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & -5 & -5 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & 0 & -1 \end{bmatrix} =: U$$

2. lépés

$$A^{(2)} = L_2 \cdot A^{(1)} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 1 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & -5 & -5 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & 0 & -1 \end{bmatrix} =: U$$

Tehát $A^{(2)} = L_2 \cdot L_1 \cdot A =: U$, a kapott felsőháromszög alakot U -val jelöljük.

2. lépés

$$A^{(2)} = L_2 \cdot A^{(1)} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 1 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & -5 & -5 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & 0 & -1 \end{bmatrix} =: U$$

Tehát $A^{(2)} = L_2 \cdot L_1 \cdot A =: U$, a kapott felsőháromszög alakot U -val jelöljük.

Fejezzük ki A -t a képletből:

$$A = \underbrace{L_1^{-1} \cdot L_2^{-1}}_{=: L} \cdot U = L \cdot U.$$

Ezzel megkaptuk az A mátrix LU -felbontását. Ennek az elméletét tárgyaljuk a következőkben.

- 1 Alsó háromszögmátrixok és Gauss-elimináció
- 2 Háromszögmátrixokról**
- 3 LU -felbontás Gauss-eliminációval
- 4 Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása
- 5 Műveletigény

Definíció: alsó háromszögmátrix

Az $L \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrixot *alsó háromszögmátrixnak* nevezzük, ha $i < j$ esetén $l_{ij} = 0$. (A főátló felett csupa nulla.)

$$\mathcal{L} := \{ L \in \mathbb{R}^{n \times n} : l_{ij} = 0 \ (i < j) \},$$

$$\mathcal{L}_1 := \{ L \in \mathbb{R}^{n \times n} : l_{ij} = 0 \ (i < j), \ l_{ii} = 1 \}.$$

Definíció: alsó háromszögmátrix

Az $L \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrixot *alsó háromszögmátrixnak* nevezzük, ha $i < j$ esetén $l_{ij} = 0$. (A főátló felett csupa nulla.)

$$\mathcal{L} := \{ L \in \mathbb{R}^{n \times n} : l_{ij} = 0 \ (i < j) \},$$

$$\mathcal{L}_1 := \{ L \in \mathbb{R}^{n \times n} : l_{ij} = 0 \ (i < j), \ l_{ii} = 1 \}.$$

Definíció: felső háromszögmátrix

Az $U \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrixot *felső háromszögmátrixnak* nevezzük, ha $i > j$ esetén $u_{ij} = 0$. (A főátló alatt csupa nulla.)

$$\mathcal{U} := \{ U \in \mathbb{R}^{n \times n} : u_{ij} = 0 \ (i > j) \},$$

$$\mathcal{U}_1 := \{ U \in \mathbb{R}^{n \times n} : u_{ij} = 0 \ (i > j), \ u_{ii} = 1 \}.$$

Állítás: háromszögmátrixról

- 1 Ha $L', L'' \in \mathcal{L}$, akkor $L' \cdot L'' \in \mathcal{L}$.
- 2 Ha $U', U'' \in \mathcal{U}$, akkor $U' \cdot U'' \in \mathcal{U}$.
- 3 Ha $L', L'' \in \mathcal{L}_1$, akkor $L' \cdot L'' \in \mathcal{L}_1$.
- 4 Ha $U', U'' \in \mathcal{U}_1$, akkor $U' \cdot U'' \in \mathcal{U}_1$.
- 5 Ha $L \in \mathcal{L}$ és $\exists L^{-1}$, akkor $L^{-1} \in \mathcal{L}$.
- 6 Ha $U \in \mathcal{U}$ és $\exists U^{-1}$, akkor $U^{-1} \in \mathcal{U}$.
- 7 Ha $L \in \mathcal{L}_1$, akkor $\exists L^{-1}$ és $L^{-1} \in \mathcal{L}_1$.
- 8 Ha $U \in \mathcal{U}_1$, akkor $\exists U^{-1}$ és $U^{-1} \in \mathcal{U}_1$.

Állítás: háromszögmátrixról

- 1 Ha $L', L'' \in \mathcal{L}$, akkor $L' \cdot L'' \in \mathcal{L}$.
- 2 Ha $U', U'' \in \mathcal{U}$, akkor $U' \cdot U'' \in \mathcal{U}$.
- 3 Ha $L', L'' \in \mathcal{L}_1$, akkor $L' \cdot L'' \in \mathcal{L}_1$.
- 4 Ha $U', U'' \in \mathcal{U}_1$, akkor $U' \cdot U'' \in \mathcal{U}_1$.
- 5 Ha $L \in \mathcal{L}$ és $\exists L^{-1}$, akkor $L^{-1} \in \mathcal{L}$.
- 6 Ha $U \in \mathcal{U}$ és $\exists U^{-1}$, akkor $U^{-1} \in \mathcal{U}$.
- 7 Ha $L \in \mathcal{L}_1$, akkor $\exists L^{-1}$ és $L^{-1} \in \mathcal{L}_1$.
- 8 Ha $U \in \mathcal{U}_1$, akkor $\exists U^{-1}$ és $U^{-1} \in \mathcal{U}_1$.

Biz.: házi feladat (beadható).

Definíció: L_k

$L_k := I - \ell_k e_k^\top \in \mathbb{R}^{n \times n}$, ahol $\ell_k \in \mathbb{R}^n$, $(\ell_k)_i = 0$ ($i \leq k$) és $e_k \in \mathbb{R}^n$ a k -adik egységvektor.

Definíció: L_k

$L_k := I - \ell_k e_k^\top \in \mathbb{R}^{n \times n}$, ahol $\ell_k \in \mathbb{R}^n$, $(\ell_k)_i = 0$ ($i \leq k$) és $e_k \in \mathbb{R}^n$ a k -adik egységvektor.

Állítás: L_k inverze

$$L_k^{-1} = I + \ell_k e_k^\top.$$

Definíció: L_k

$L_k := I - \ell_k e_k^\top \in \mathbb{R}^{n \times n}$, ahol $\ell_k \in \mathbb{R}^n$, $(\ell_k)_i = 0$ ($i \leq k$) és $e_k \in \mathbb{R}^n$ a k -adik egységvektor.

Állítás: L_k inverze

$$L_k^{-1} = I + \ell_k e_k^\top.$$

Biz.:

$$L_k \cdot L_k^{-1} = (I - \ell_k e_k^\top)(I + \ell_k e_k^\top) = I - \underbrace{\ell_k e_k^\top + \ell_k e_k^\top}_0 - \ell_k \underbrace{e_k^\top \ell_k}_0 e_k^\top = I. \quad \square$$

Definíció: L_k

$L_k := I - \ell_k e_k^\top \in \mathbb{R}^{n \times n}$, ahol $\ell_k \in \mathbb{R}^n$, $(\ell_k)_i = 0$ ($i \leq k$) és $e_k \in \mathbb{R}^n$ a k -adik egységvektor.

Állítás: L_k inverze

$$L_k^{-1} = I + \ell_k e_k^\top.$$

Biz.:

$$L_k \cdot L_k^{-1} = (I - \ell_k e_k^\top)(I + \ell_k e_k^\top) = I - \underbrace{\ell_k e_k^\top + \ell_k e_k^\top}_0 - \underbrace{\ell_k e_k^\top \ell_k e_k^\top}_0 = I. \quad \square$$

Szemléletesen?

Hogyan szorzunk össze két ilyen mátrixot?

Hogyan szorzunk össze két ilyen mátrixot?

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 3 & 1 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 1 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 1 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 1 & 3 & 1 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 3 & 1 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 7 & 3 & 1 \end{pmatrix}$$

Hogyan szorzunk össze két ilyen mátrixot?

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 3 & 1 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 1 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \color{red}{2} & 1 & 0 \\ \color{red}{1} & \color{red}{3} & 1 \end{pmatrix}$$

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 3 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \color{red}{2} & 1 & 0 \\ \color{red}{7} & \color{red}{3} & 1 \end{pmatrix}$$

A bal oldali sorrendben „szépen” szorzódik. Általában is.

Állítás: L_k mátrixok szorzata

$$L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_{n-1}^{-1} = I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_{n-1} \mathbf{e}_{n-1}^\top.$$

Állítás: L_k mátrixok szorzata

$$L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_{n-1}^{-1} = I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_{n-1} \mathbf{e}_{n-1}^\top.$$

Szemléletesen?

Állítás: L_k mátrixok szorzata

$$L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_{n-1}^{-1} = I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_{n-1} \mathbf{e}_{n-1}^\top.$$

Szemléletesen?

Biz.: Indukcióval.

Állítás: L_k mátrixok szorzata

$$L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_{n-1}^{-1} = I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_{n-1} \mathbf{e}_{n-1}^\top.$$

Szemléletesen?

Biz.: Indukcióval.

•

$$\begin{aligned} L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} &= (I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top)(I + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top) = \\ &= I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \ell_1 \underbrace{(\mathbf{e}_1^\top \ell_2)}_0 \mathbf{e}_2^\top = \\ &= I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top \end{aligned}$$

- Tegyük fel, hogy $k + 1 \leq n - 1$ és

$$L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} = I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top.$$

- Tegyük fel, hogy $k + 1 \leq n - 1$ és

$$L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} = I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top.$$

- $L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} \cdot L_{k+1}^{-1} =$

- Tegyük fel, hogy $k + 1 \leq n - 1$ és

$$L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} = I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top.$$

- $L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} \cdot L_{k+1}^{-1} =$

$$= (I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top)(I + \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top) =$$

- Tegyük fel, hogy $k + 1 \leq n - 1$ és

$$L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} = I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top.$$

- $L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} \cdot L_{k+1}^{-1} =$

$$= (I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top)(I + \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top) =$$

$$= I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top + \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top +$$

- Tegyük fel, hogy $k + 1 \leq n - 1$ és

$$L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} = I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top.$$

- $L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} \cdot L_{k+1}^{-1} =$

$$= (I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top)(I + \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top) =$$

$$= I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top + \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top +$$

$$+ \underbrace{\ell_1 \mathbf{e}_1^\top \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top + \cdots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top}_{\text{kiesnek}} =$$

- Tegyük fel, hogy $k + 1 \leq n - 1$ és

$$L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} = I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \dots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top.$$

- $L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_k^{-1} \cdot L_{k+1}^{-1} =$

$$= (I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \dots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top)(I + \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top) =$$

$$= I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \dots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top + \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top +$$

$$+ \underbrace{\ell_1 \mathbf{e}_1^\top \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top + \dots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top}_{\text{kiesnek}} =$$

$$= I + \ell_1 \mathbf{e}_1^\top + \ell_2 \mathbf{e}_2^\top + \dots + \ell_k \mathbf{e}_k^\top + \ell_{k+1} \mathbf{e}_{k+1}^\top = \checkmark.$$

- 1 Alsó háromszögmátrixok és Gauss-elimináció
- 2 Háromszögmátrixokról
- 3 LU -felbontás Gauss-eliminációval**
- 4 Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása
- 5 Műveletigény

Definíció: LU-felbontás

Az A mátrix LU-felbontásának nevezzük az $L \cdot U$ szorzatot, ha

$$A = LU, \quad L \in \mathcal{L}_1, \quad U \in \mathcal{U}.$$

A Gauss-eliminációt felírhatjuk alsó háromszögmátrixok segítségével:

$$L_{n-1} \cdots L_2 \cdot L_1 \cdot A = U,$$

A Gauss-eliminációt felírhatjuk alsó háromszögmátrixok segítségével:

$$L_{n-1} \cdots L_2 \cdot L_1 \cdot A = U,$$

majd az inverzekkel egyesével átszorozva:

$$A = \underbrace{L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_{n-1}^{-1}}_L \cdot U = LU.$$

A Gauss-eliminációt felírhatjuk alsó háromszögmátrixok segítségével:

$$L_{n-1} \cdots L_2 \cdot L_1 \cdot A = U,$$

majd az inverzekkel egyesével átszorozva:

$$A = \underbrace{L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} \cdots L_{n-1}^{-1}}_L \cdot U = LU.$$

A fenti szorzat is alsó háromszögmátrix. Láttuk az előző tételből, hogy az L mátrix elemeit egy egységmátrixból kapjuk úgy, hogy minden oszlopba ez egyesek alá beletesszük a neki megfelelő ℓ_k vektor nem nulla elemeit (ezek a GE-s hányadosok). Tehát ennek előállításához nem kell több művelet, mint amit a GE-val végzünk.

Példa: LU -felbontás GE-val

Készítsük el a példamátrixunk LU -felbontását

$$A = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

- (a) részletezve az L_k mátrixokat, a számítás menetét,
- (b) majd „tömör” írásmóddal!

Megoldás: (a) 1. lépés

$$A^{(1)} = L_1 \cdot A = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ -3 & 0 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & -5 & -5 \end{bmatrix}$$

Megoldás: (a) 1. lépés

$$A^{(1)} = L_1 \cdot A = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ -3 & 0 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & -5 & -5 \end{bmatrix}$$

L_1^{-1} -et úgy kapjuk, hogy L_1 1. oszlopában az átló alatti elemeket (-1) -szeresére változtatjuk. Megfigyelhetjük, hogy ezek a tényleges GE-s hányadosok. Láttuk, hogy L meghatározáshoz csak ℓ_1 -re van szükségünk.

$$L_1^{-1} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -2 & 1 & 0 \\ 3 & 0 & 1 \end{bmatrix}$$

2. lépés

$$A^{(2)} = L_2 \cdot A^{(1)} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 1 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & -5 & -5 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & 0 & -1 \end{bmatrix} =: U$$

2. lépés

$$A^{(2)} = L_2 \cdot A^{(1)} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 1 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & -5 & -5 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & 0 & -1 \end{bmatrix} =: U$$

L_2^{-1} -et úgy kapjuk, hogy L_2 2. oszlopában az átló alatti elemeket (-1) -szeresére változtatjuk. Megfigyelhetjük, hogy ez a tényleges GE-s hányados. Láttuk, hogy L meghatározáshoz csak ℓ_2 -re van szükségünk.

$$L_2^{-1} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & -1 & 1 \end{bmatrix}$$

$$\text{Tehát } A^{(2)} = L_2 \cdot L_1 \cdot A =: U$$

Tehát $A^{(2)} = L_2 \cdot L_1 \cdot A =: U$

Fejezzük ki A -t a képletből:

$$A = \underbrace{L_1^{-1} \cdot L_2^{-1}}_{=:L} \cdot U = L \cdot U.$$

Tehát $A^{(2)} = L_2 \cdot L_1 \cdot A =: U$

Fejezzük ki A -t a képletből:

$$A = \underbrace{L_1^{-1} \cdot L_2^{-1}}_{=:L} \cdot U = L \cdot U.$$

Tehát $L = L_1^{-1} \cdot L_2^{-1}$. Az L_k mátrixok szorzatára felírt tétel alapján ehhez nem kell mátrixot szoroznunk, csak az ℓ_k vektorokból kell összeraknunk L -et.

Tehát $A^{(2)} = L_2 \cdot L_1 \cdot A =: U$

Fejezzük ki A -t a képletből:

$$A = \underbrace{L_1^{-1} \cdot L_2^{-1}}_{=:L} \cdot U = L \cdot U.$$

Tehát $L = L_1^{-1} \cdot L_2^{-1}$. Az L_k mátrixok szorzatára felírt tétel alapján ehhez nem kell mátrixot szoroznunk, csak az ℓ_k vektorokból kell összeraknunk L -et.

$$L = L_1^{-1} \cdot L_2^{-1} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -2 & 1 & 0 \\ 3 & 0 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & -1 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -2 & 1 & 0 \\ 3 & -1 & 1 \end{bmatrix}$$

A kapott eredményt szorzással is ellenőrizhetjük.

(b) Tömör írásmódban: 1. lépés

A GE-s hányadosokat minden lépésben az eliminált pozíciókon tudjuk tárolni (éppen ennyi nulla van az oszlopban). Könnyen megjegyezhető ezek képzése: az eliminálandó mátrix rész 1. oszlopában az első elemmel leosztjuk az alatta levőket. Ezzel minden a helyére került. Vonalakkal jelezzük, hogy itt már tárolásról is szó van. A jobb alsó 2×2 -es mátrix részen elvégezzük az eliminációt.

(b) Tömör írásmódban: 1. lépés

A GE-s hányadosokat minden lépésben az eliminált pozíciókon tudjuk tárolni (éppen ennyi nulla van az oszlopban). Könnyen megjegyezhető ezek képzése: az eliminálandó mátrix rész 1. oszlopában az első elemmel leosztjuk az alatta levőket. Ezzel minden a helyére került. Vonalakkal jelezzük, hogy itt már tárolásról is szó van. A jobb alsó 2×2 -es mátrix részen elvégezzük az eliminációt.

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|cc} 2 & 0 & 3 & & \\ \hline -4 & 5 & -2 & -2 & \\ 6 & -5 & 4 & 3 & \end{array} \right] \rightarrow$$

2. lépés:

Ugyanúgy dolgozunk tovább, de most már csak a jobb alsó 2×2 -es mátrix részen, a többi változatlanul leírjuk.

2. lépés:

Ugyanúgy dolgozunk tovább, de most már csak a jobb alsó 2×2 -es mátrix részen, a többi változatlanul leírjuk.

$$\left[\begin{array}{ccc|cc} 2 & 0 & 3 & & \\ \hline -2 & & & 5 & 4 \\ 3 & & & -5 & -5 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|cc} 2 & 0 & 3 & & \\ \hline -2 & & & 5 & 4 \\ 3 & & & \hline & -5 & & -1 \end{array} \right]$$

2. lépés:

Ugyanúgy dolgozunk tovább, de most már csak a jobb alsó 2×2 -es mátrix részen, a többi változatlanul leírjuk.

$$\left[\begin{array}{ccc|cc} 2 & 0 & 3 & & \\ \hline -2 & & & 5 & 4 \\ 3 & & & -5 & -5 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|cc} 2 & 0 & 3 & & \\ \hline -2 & & & 5 & 4 \\ 3 & & & -5 & -5 \\ \hline & & & -5 & -1 \end{array} \right]$$

Olvassuk ki a keresett mátrixokat!

$$A = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -2 & 1 & 0 \\ 3 & -1 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & 0 & -1 \end{bmatrix} = L \cdot U$$

Tétel: LU -felbontás létezése

Ha a Gauss-elimináció végrehajtható sor és oszlopcseré nélkül (azaz $a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$)), akkor az A mátrix LU -felbontása létezik.

Tétel: LU -felbontás létezése

Ha a Gauss-elimináció végrehajtható sor és oszlopcsere nélkül (azaz $a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$)), akkor az A mátrix LU -felbontása létezik.

Biz.: Ha a GE végrehajtható sor és oszlopcsere nélkül, akkor az L_k mátrixok felírhatók és L, U előállítható. $\square$

Tétel: LU -felbontás létezése

Ha a Gauss-elimináció végrehajtható sor és oszlopcseré nélkül (azaz $a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$)), akkor az A mátrix LU -felbontása létezik.

Biz.: Ha a GE végrehajtható sor és oszlopcseré nélkül, akkor az L_k mátrixok felírhatók és L, U előállítható. $\square$

Megj.:

- $u_{kk} = a_{kk}^{(k-1)}$ és $D_k = a_{11} \cdot a_{22}^{(1)} \cdots a_{kk}^{(k-1)}$

Tétel: LU -felbontás létezése

Ha a Gauss-elimináció végrehajtható sor és oszlopcseré nélkül (azaz $a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$)), akkor az A mátrix LU -felbontása létezik.

Biz.: Ha a GE végrehajtható sor és oszlopcseré nélkül, akkor az L_k mátrixok felírhatók és L, U előállítható. $\square$

Megj.:

- $u_{kk} = a_{kk}^{(k-1)}$ és $D_k = a_{11} \cdot a_{22}^{(1)} \cdots a_{kk}^{(k-1)}$
- Ha van A -nak LU -felbontása, ahol U átlójában nem nullák állnak, akkor $u_{kk} = a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$.

Tétel: LU -felbontás létezése

Ha a Gauss-elimináció végrehajtható sor és oszlopcseré nélkül (azaz $a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$)), akkor az A mátrix LU -felbontása létezik.

Biz.: Ha a GE végrehajtható sor és oszlopcseré nélkül, akkor az L_k mátrixok felírhatók és L, U előállítható. $\square$

Megj.:

- $u_{kk} = a_{kk}^{(k-1)}$ és $D_k = a_{11} \cdot a_{22}^{(1)} \cdots a_{kk}^{(k-1)}$
- Ha van A -nak LU -felbontása, ahol U átlójában nem nullák állnak, akkor $u_{kk} = a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$.
- $a_{nn}^{(n-1)} \neq 0 \Leftrightarrow \det(A) = D_n \neq 0$.

Tétel: LU -felbontás létezése

Ha a Gauss-elimináció végrehajtható sor és oszlopcseré nélkül (azaz $a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$)), akkor az A mátrix LU -felbontása létezik.

Biz.: Ha a GE végrehajtható sor és oszlopcseré nélkül, akkor az L_k mátrixok felírhatók és L, U előállítható. $\square$

Megj.:

- $u_{kk} = a_{kk}^{(k-1)}$ és $D_k = a_{11} \cdot a_{22}^{(1)} \cdots a_{kk}^{(k-1)}$
- Ha van A -nak LU -felbontása, ahol U átlójában nem nullák állnak, akkor $u_{kk} = a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$.
- $a_{nn}^{(n-1)} \neq 0 \Leftrightarrow \det(A) = D_n \neq 0$.
- Ha a GE végrehajtható, de $a_{nn}^{(n-1)} = 0$, akkor létezik LU -felbontás, de $\det(A) = \det(L) \cdot \det(U) = \det(U) = 0$ -ból $u_{nn} = 0$. Ebben az esetben a LER vagy nem oldható meg vagy nem egyértelműen.

LU -felbontás létezése és egyértelműsége

Tétel: LU -felbontás létezése és egyértelműsége (főminorokkal)

- Ha $D_k \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$), akkor létezik az A mátrix LU -felbontása és $u_{kk} \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$).

LU -felbontás létezése és egyértelműsége

Tétel: LU -felbontás létezése és egyértelműsége (főminorokkal)

- Ha $D_k \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$), akkor létezik az A mátrix LU -felbontása és $u_{kk} \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$).
- Ha $\det(A) \neq 0$, akkor a felbontás egyértelmű.

Tétel: LU -felbontás létezése és egyértelműsége (főminorokkal)

- Ha $D_k \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$), akkor létezik az A mátrix LU -felbontása és $u_{kk} \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$).
- Ha $\det(A) \neq 0$, akkor a felbontás egyértelmű.

Biz.: létezés: az LU -felbontás létezése a GE-nál tanult tételünkből következik. $D_k \neq 0 \Leftrightarrow a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$ a megadott indexekre, ezért a GE végrehajtható és az L, U mátrixok előállíthatóak.

Tétel: LU -felbontás létezése és egyértelműsége (főminorokkal)

- Ha $D_k \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$), akkor létezik az A mátrix LU -felbontása és $u_{kk} \neq 0$ ($k = 1, \dots, n-1$).
- Ha $\det(A) \neq 0$, akkor a felbontás egyértelmű.

Biz.: létezés: az LU -felbontás létezése a GE-nál tanult tételünkből következik. $D_k \neq 0 \Leftrightarrow a_{kk}^{(k-1)} \neq 0$ a megadott indexekre, ezért a GE végrehajtható és az L, U mátrixok előállíthatóak.

Egyértelműség: indirekt tegyük fel, hogy az A invertálható mátrix LU -felbontása nem egyértelmű, azaz legalább két különböző felbontás létezik:

$$A = L_1 \cdot U_1 = L_2 \cdot U_2.$$

$$A = L_1 \cdot U_1 = L_2 \cdot U_2.$$

Az egyenlőséget U_2^{-1} -zel jobbról, majd L_1^{-1} -zel balról szorozva kapjuk, hogy

$$U_1 \cdot U_2^{-1} = L_1^{-1} \cdot L_2.$$

A szóban forgó inverzek léteznek, hiszen

$$\det(A) = \det(L_i) \cdot \det(U_i) = \det(U_i) \neq 0, \quad i = 1, 2\text{-re.}$$

Az egyenlőség bal oldalán egy felső háromszögmátrix, jobb oldalán pedig egy 1 főátlójú alsó háromszögmátrix áll. Ez csak úgy lehet, ha az egységmátrixról van szó. Tehát

$$U_1 \cdot U_2^{-1} = I \quad \implies \quad U_1 = U_2,$$

$$L_1^{-1} \cdot L_2 = I \quad \implies \quad L_1 = L_2.$$

Ellentmondásra jutottunk, vagyis az LU -felbontás egyértelmű. $\square$

L és U megadása GE-val

Az eddigieket összefoglalva felírhatjuk az $A = LU$ felbontást:

$$L \in \mathcal{L}_1 \text{ és } l_{ij} = \frac{a_{ij}^{(j-1)}}{a_{jj}^{(j-1)}} \ (i > j), \quad U \in \mathcal{U} \text{ és } u_{ij} = a_{ij}^{(i-1)} \ (i \leq j).$$

Tegyük fel, hogy

- az $Ax = b$ LER megoldható, és
- rendelkezésünkre áll az $A = LU$ felbontás.

Ekkor $Ax = L \cdot \underbrace{U \cdot x}_y = b$ helyett

- 1 oldjuk meg az $Ly = b$ alsó háromszögű,
- 2 majd az $Ux = y$ felső háromszögű LER-t.

Miért jó az LU -felbontás?

Tegyük fel, hogy

- az $Ax = b$ LER megoldható, és
- rendelkezésünkre áll az $A = LU$ felbontás.

Ekkor $Ax = L \cdot \underbrace{U \cdot x}_y = b$ helyett $(\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2))$

- 1 oldjuk meg az $Ly = b$ alsó háromszögű, $(n^2 + \mathcal{O}(n))$
- 2 majd az $Ux = y$ felső háromszögű LER-t. $(n^2 + \mathcal{O}(n))$

Miért jó az LU -felbontás?

Tegyük fel, hogy

- az $Ax = b$ LER megoldható, és
- rendelkezésünkre áll az $A = LU$ felbontás.

Ekkor $Ax = L \cdot \underbrace{U \cdot x}_y = b$ helyett $(\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2))$

❶ oldjuk meg az $Ly = b$ alsó háromszögű, $(n^2 + \mathcal{O}(n))$

❷ majd az $Ux = y$ felső háromszögű LER-t. $(n^2 + \mathcal{O}(n))$

Összehasonlításként: egy mátrix-vektor szorzás műveletigénye:

$$n \cdot (2n - 1) = 2n^2 + \mathcal{O}(n).$$

Miért jó az LU -felbontás?

Tegyük fel, hogy

- az $Ax = b$ LER megoldható, és
- rendelkezésünkre áll az $A = LU$ felbontás.

Ekkor $Ax = L \cdot \underbrace{U \cdot x}_y = b$ helyett $(\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2))$

- 1 oldjuk meg az $Ly = b$ alsó háromszögű, $(n^2 + \mathcal{O}(n))$
- 2 majd az $Ux = y$ felső háromszögű LER-t. $(n^2 + \mathcal{O}(n))$

Összehasonlításként: egy mátrix-vektor szorzás műveletigénye:
 $n \cdot (2n - 1) = 2n^2 + \mathcal{O}(n)$.

Persze valamikor elő kell állítani az LU -felbontást. $(\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2))$
Előnyös, ha sokszor ugyanaz A : az ILU -algoritmusnál illetve az inverz iterációnál látjuk majd alkalmazását.

- 1 Alsó háromszögmátrixok és Gauss-elimináció
- 2 Háromszögmátrixokról
- 3 LU -felbontás Gauss-eliminációval
- 4 Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása**
- 5 Műveletigény

Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

- Nem ismerjük L -t és U -t: ismeretlenek a mátrixokban.
- Viszont szorzatukat ismerjük: $LU = A$.
- A egyes elemeit a mátrixszorzás alapján felírva egyenleteket kapunk L és U elemeire.
- *Jó sorrendben* felírva az egyenleteket, mindig megkapjuk egy-egy új ismeretlen értékét.
- A GE-nál láttuk, hogy U 1. sora azonos A 1. sorával (a GE az 1.sort nem változtatja).
- L 1. oszlopát úgy kapjuk, hogy A 1. oszlopát leosztjuk a_{11} -gyel.

$$\begin{pmatrix} 1. & 1. & 1. & 1. \\ 2. & 3. & 3. & 3. \\ 4. & 4. & 5. & 5. \\ 6. & 6. & 6. & 7. \end{pmatrix}$$

sorfolytonosan

$$\begin{pmatrix} 1. & 3. & 5. & 7. \\ 2. & 3. & 5. & 7. \\ 2. & 4. & 5. & 7. \\ 2. & 4. & 6. & 7. \end{pmatrix}$$

oszlopfolytonosan

$$\begin{pmatrix} 1. & 1. & 1. & 1. \\ 2. & 3. & 3. & 3. \\ 2. & 4. & 5. & 5. \\ 2. & 4. & 6. & 7. \end{pmatrix}$$

parkettaszerűen

Példa: LU -felbontás közvetlenül

- (a) Készítsük el a példamátrixunk LU -felbontását közvetlenül a mátrixszorzás alapján.
- (b) Nézzünk egy újabb példát is. (Vigyázat, $\det(B_2) = 0$.)

$$A = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}, \quad B = \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Sorfolyonosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix}$$

$$l_{21} \cdot 2 = -4$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix}$$

$$l_{21} \cdot 2 = -4$$

$$l_{21} \cdot 0 + 1 \cdot u_{22} = 5$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix}$$

$$l_{21} \cdot 2 = -4$$

$$l_{21} \cdot 0 + 1 \cdot u_{22} = 5$$

$$l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} = -2$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot 0 + 1 \cdot u_{22} &= 5 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 5 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot 0 + 1 \cdot u_{22} &= 5 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 5 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

A 3. sor számítása:

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot 0 + 1 \cdot u_{22} &= 5 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 5 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

A 3. sor számítása:

$$l_{31} \cdot 2 = 6$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot 0 + 1 \cdot u_{22} &= 5 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 5 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

A 3. sor számítása:

$$\begin{aligned} l_{31} \cdot 2 &= 6 \\ l_{31} \cdot 0 + l_{32} \cdot u_{22} &= -5 \end{aligned}$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot 0 + 1 \cdot u_{22} &= 5 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 5 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

A 3. sor számítása:

$$\begin{aligned} l_{31} \cdot 2 &= 6 \\ l_{31} \cdot 0 + l_{32} \cdot u_{22} &= -5 \\ l_{31} \cdot 3 + l_{32} \cdot u_{23} + 1 \cdot u_{33} &= 4 \end{aligned}$$

Sorfolyonosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot 0 + 1 \cdot u_{22} &= 5 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 5 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

A 3. sor számítása:

$$\begin{aligned} l_{31} \cdot 2 &= 6 & l_{31} &= 3 \\ l_{31} \cdot 0 + l_{32} \cdot u_{22} &= -5 & l_{32} &= \frac{-5}{5} = -1 \\ l_{31} \cdot 3 + l_{32} \cdot u_{23} + 1 \cdot u_{33} &= 4 & u_{33} &= 4 - 3 \cdot 3 - (-1) \cdot 4 = -1 \end{aligned}$$

Sorfolyonosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Sorfolyonosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix}$$

$$l_{21} \cdot 2 = -4$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot (-2) + 1 \cdot u_{22} &= 4 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Sorfolytonosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix}$$

$$l_{21} \cdot 2 = -4$$

$$l_{21} \cdot (-2) + 1 \cdot u_{22} = 4$$

$$l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} = -2$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot (-2) + 1 \cdot u_{22} &= 4 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 4 - (-2) \cdot (-2) = 0 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot (-2) + 1 \cdot u_{22} &= 4 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 4 - (-2) \cdot (-2) = 0 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

A 3. sor számítása:

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot (-2) + 1 \cdot u_{22} &= 4 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 4 - (-2) \cdot (-2) = 0 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

A 3. sor számítása:

$$l_{31} \cdot 2 = 6$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot (-2) + 1 \cdot u_{22} &= 4 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 4 - (-2) \cdot (-2) = 0 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

A 3. sor számítása:

$$\begin{aligned} l_{31} \cdot 2 &= 6 \\ l_{31} \cdot (-2) + l_{32} \cdot u_{22} &= -5 \end{aligned}$$

Sorfolyonosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot (-2) + 1 \cdot u_{22} &= 4 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 4 - (-2) \cdot (-2) = 0 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

A 3. sor számítása:

$$\begin{aligned} l_{31} \cdot 2 &= 6 & l_{31} &= 3 \\ l_{31} \cdot (-2) + l_{32} \cdot u_{22} &= -5 & \rightsquigarrow & \text{ellentmondásos egyenlet} \end{aligned}$$

Sorfolytanosan: U 1. sorát ismerjük. A 2. sor számítása:

$$\begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ 0 & u_{22} & u_{23} \\ 0 & 0 & u_{33} \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} \cdot 2 &= -4 \\ l_{21} \cdot (-2) + 1 \cdot u_{22} &= 4 \\ l_{21} \cdot 3 + 1 \cdot u_{23} &= -2 \end{aligned}$$

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ l_{21} & 1 & 0 \\ l_{31} & l_{32} & 1 \end{bmatrix} \quad \begin{bmatrix} 2 & -2 & 3 \\ -4 & 4 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} \quad \begin{aligned} l_{21} &= -2 \\ u_{22} &= 4 - (-2) \cdot (-2) = 0 \\ u_{23} &= -2 - (-2) \cdot 3 = 4 \end{aligned}$$

A 3. sor számítása:

$$\begin{aligned} l_{31} \cdot 2 &= 6 & l_{31} &= 3 \\ l_{31} \cdot (-2) + l_{32} \cdot u_{22} &= -5 & \rightsquigarrow & \text{ellentmondásos egyenlet} \end{aligned}$$

Mivel $D_2 = \det(B_2) = 0$, így $u_{22} = 0$ lesz. Az LU -felbontás nem készíthető el. GE-t alkalmazva $a_{22}^{(1)} = 0$ lenne, emiatt sort kéne cserélni.

Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Tétel: az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Az L és U mátrixok elemei a következő képletekkel számolhatók:

$$\begin{aligned} i \leq j \text{ (felső)} \quad & u_{ij} = a_{ij} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} \cdot u_{kj}, \\ i > j \text{ (alsó)} \quad & l_{ij} = \frac{1}{u_{jj}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot u_{kj} \right). \end{aligned}$$

Ha jó sorrendben számolunk, mindig ismert az egész jobb oldal.

Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Biz.: Írjuk fel az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrix, mint mátrixszorzat i -edik sorának j -edik elemét feltéve, hogy $A = L \cdot U$. Használjuk ki, hogy háromszögmátrixokról van szó, majd válasszunk le egy tagot.

Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Biz.: Írjuk fel az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrix, mint mátrixszorzat i -edik sorának j -edik elemét feltéve, hogy $A = L \cdot U$. Használjuk ki, hogy háromszögmátrixokról van szó, majd válasszunk le egy tagot.

Ha $i \leq j$, azaz egy főátló feletti (vagy főátlóbeli) elemről van szó, akkor $k > i \Rightarrow l_{ik} = 0$, valamint $l_{ii} = 1$, és így

$$a_{ij} = \sum_{k=1}^n l_{ik} \cdot u_{kj} = \sum_{k=1}^i l_{ik} \cdot u_{kj} = u_{ij} + \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} \cdot u_{kj}.$$

Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Biz.: Írjuk fel az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrix, mint mátrixszorzat i -edik sorának j -edik elemét feltéve, hogy $A = L \cdot U$. Használjuk ki, hogy háromszögmátrixokról van szó, majd válasszunk le egy tagot.

Ha $i \leq j$, azaz egy főátló feletti (vagy főátlóbeli) elemről van szó, akkor $k > i \Rightarrow l_{ik} = 0$, valamint $l_{ii} = 1$, és így

$$a_{ij} = \sum_{k=1}^n l_{ik} \cdot u_{kj} = \sum_{k=1}^i l_{ik} \cdot u_{kj} = u_{ij} + \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} \cdot u_{kj}.$$

Ebből u_{ij} kifejezhető

$$u_{ij} = a_{ij} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} \cdot u_{kj}.$$

Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Biz. folyt. Ha $i > j$, azaz egy főátló alatti elemről van szó, akkor $k > j \Rightarrow u_{kj} = 0$, és így

$$a_{ij} = \sum_{k=1}^n l_{ik} \cdot u_{kj} = \sum_{k=1}^j l_{ik} \cdot u_{kj} = l_{ij} \cdot u_{jj} + \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot u_{kj}.$$

Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Biz. folyt. Ha $i > j$, azaz egy főátló alatti elemről van szó, akkor $k > j \Rightarrow u_{kj} = 0$, és így

$$a_{ij} = \sum_{k=1}^n l_{ik} \cdot u_{kj} = \sum_{k=1}^j l_{ik} \cdot u_{kj} = l_{ij} \cdot u_{jj} + \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot u_{kj}.$$

Ha $u_{jj} \neq 0$ (találkoztunk már ezzel a feltétellel), akkor l_{ij} kifejezhető

$$l_{ij} = \frac{1}{u_{jj}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot u_{kj} \right).$$

Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Biz. folyt. Ha $i > j$, azaz egy főátló alatti elemről van szó, akkor $k > j \Rightarrow u_{kj} = 0$, és így

$$a_{ij} = \sum_{k=1}^n l_{ik} \cdot u_{kj} = \sum_{k=1}^j l_{ik} \cdot u_{kj} = l_{ij} \cdot u_{jj} + \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot u_{kj}.$$

Ha $u_{jj} \neq 0$ (találkoztunk már ezzel a feltétellel), akkor l_{ij} kifejezhető

$$l_{ij} = \frac{1}{u_{jj}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot u_{kj} \right).$$

Figyeljük meg, hogy ha valamely „jó sorrendben” (lásd az előadás diásorát) megyünk végig az (i, j) indexekkel A elemein, akkor az l_{ij} illetve u_{ij} értékét megadó egyenlőségek jobb oldalán minden mennyiség ismert. □

- 1 Alsó háromszögmátrixok és Gauss-elimináció
- 2 Háromszögmátrixokról
- 3 LU -felbontás Gauss-eliminációval
- 4 Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása
- 5 Műveletigény**

Az LU -felbontás műveletigénye

Tétel: Az LU -felbontás műveletigénye

$$\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2)$$

Tétel: Az LU -felbontás műveletigénye

$$\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2)$$

Biz.: A GE-ből trivi, mert vele az LU -felbontás is előállítható.

Tétel: Az LU -felbontás műveletigénye

$$\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2)$$

Biz.: A GE-ből trivi, mert vele az LU -felbontás is előállítható.

A képletekből: Rögzített j -re:

$$u_{ij} = a_{ij} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} \cdot u_{kj},$$

u_{ij} -hez $(i - 1)$ szorzás és $(i - 1)$ összeadás kell. Összesen $2(i - 1)$ művelet.

Tétel: Az LU -felbontás műveletigénye

$$\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2)$$

Biz.: A GE-ből trivi, mert vele az LU -felbontás is előállítható.

A képletekből: Rögzített j -re:

$$u_{ij} = a_{ij} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} \cdot u_{kj},$$

u_{ij} -hez $(i - 1)$ szorzás és $(i - 1)$ összeadás kell. Összesen $2(i - 1)$ művelet. Rögzített i -re:

$$l_{ij} = \frac{1}{u_{jj}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot u_{kj} \right),$$

l_{ij} -hez 1 osztás, $(j - 1)$ szorzás és $(j - 1)$ összeadás kell. Összesen $2j - 1$ művelet.

$$\begin{aligned}
 & \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^j 2(i-1) + \sum_{i=2}^n \sum_{j=1}^{i-1} (2j-1) = \\
 & \sum_{j=1}^n 2 \cdot \frac{(j-1)j}{2} + \sum_{i=2}^n \left(2 \cdot \frac{(i-1)i}{2} - (i-1) \right) = \\
 & \sum_{j=1}^n j^2 - \sum_{j=1}^n j + \sum_{i=2}^n (i-1)^2 = \sum_{j=1}^n j^2 - \sum_{j=1}^n j + \sum_{i=1}^{n-1} i^2 \\
 & = \frac{n(n+1)(2n+1)}{6} - \frac{n(n+1)}{2} + \frac{(n-1)n(2n-1)}{6} = \frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2). \quad \square
 \end{aligned}$$

A háromszögmátrixú LER megoldás műveletigénye

Tétel: Az $Ux = y$ megoldásának műveletigénye

$$n^2 + \mathcal{O}(n)$$

A háromszögmátrixú LER megoldás műveletigénye

Tétel: Az $Ux = y$ megoldásának műveletigénye

$$n^2 + \mathcal{O}(n)$$

Biz.: lásd GE visszahelyettesítés.

A háromszögmátrixú LER megoldás műveletigénye

Tétel: Az $Ux = y$ megoldásának műveletigénye

$$n^2 + \mathcal{O}(n)$$

Biz.: lásd GE visszahelyettesítés.

Tétel: Az $Lx = b$ megoldásának műveletigénye

$$n^2 + \mathcal{O}(n)$$

A háromszögmátrixú LER megoldás műveletigénye

Tétel: Az $Ux = y$ megoldásának műveletigénye

$$n^2 + \mathcal{O}(n)$$

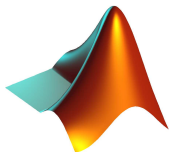
Biz.: lásd GE visszahelyettesítés.

Tétel: Az $Ly = b$ megoldásának műveletigénye

$$n^2 + \mathcal{O}(n)$$

Biz.: Rögzített i . sorra $(i - 1)$ szorzás és $(i - 1)$ összeadás.
Összesen: $2(i - 1)$ művelet.

$$\sum_{i=2}^n 2(i - 1) = \sum_{s=1}^{n-1} 2s = 2 \cdot \frac{n(n - 1)}{2} = n^2 + \mathcal{O}(n). \quad \square$$

- 1 Az LU -felbontás működése „kisebb” ($n \approx 7$) mátrixokra,
- 2 valamint „nagyobb” mátrixokra ($n \approx 50$) színkóddal.
- 3 LER megoldása LU -felbontás segítségével.
- 4 Sok LER ($m \approx 10, 100$) megoldása futási idejének összevetése nagyobb mátrixok ($n \approx 50, 100, 200$) esetén: GE-val valamint az LU -felbontás kihasználásával.

Numerikus módszerek 1.

4. előadás: Megmaradási tételek, progonka módszer, LDU -felbontás,
Cholesky-felbontás

Krebsz Anna

ELTE IK

- 1 Megmaradási tételek
- 2 Rövidített GE (progonka módszer)
- 3 LDU -felbontás
- 4 Cholesky-felbontás

- 1 Megmaradási tételek
- 2 Rövidített GE (progonka módszer)
- 3 LDU -felbontás
- 4 Cholesky-felbontás

Definíció: szimmetrikus mátrixok

Az A mátrix szimmetrikus, ha $A = A^T$.

Definíció: pozitív definit mátrixok

Az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ szimmetrikus mátrix *pozitív definit*, ha

- 1 $\langle Ax, x \rangle = x^T Ax > 0$ bármely $0 \neq x \in \mathbb{R}^n$ esetén; vagy
- 2 minden főminorára $D_k = \det(A_k) > 0$; vagy
- 3 minden sajátértéke pozitív.

Állítás: pozitív definit mátrixok ekvivalens jellemzése

Az előző **1. 2. 3.** feltételek ekvivalensek.

Biz.: nélkül.

Definíció:

Az A mátrix **szigorúan diagonálisan domináns a soraira**, ha
 $|a_{ii}| > \sum_{j=1, j \neq i} |a_{ij}| \quad (i = 1, \dots, n).$

Definíció:

Az A mátrix **szigorúan diagonálisan domináns az oszlopaira**, ha
 $|a_{ii}| > \sum_{j=1, j \neq i} |a_{ji}| \quad (i = 1, \dots, n).$

Példa:

A következő mátrix szigorúan diagonálisan domináns a soraira és oszlopaira is.

$$\begin{bmatrix} 4 & 1 & -2 \\ -2 & 5 & 1 \\ 0 & -3 & 4 \end{bmatrix}$$

Definíció:

Az A mátrix **fél sávszélessége** $s \in \mathbb{N}$, ha

$$\forall i, j : |i - j| > s : a_{ij} = 0 \text{ és}$$

$$\exists k, l : |k - l| = s : a_{kl} \neq 0.$$

Példa:

A következő mátrix szimmetrikus, pozitív definit és fél sávszélessége 1.

$$\begin{bmatrix} 4 & 1 & 0 & 0 \\ 1 & 4 & 1 & 0 \\ 0 & 1 & 4 & 1 \\ 0 & 0 & 1 & 4 \end{bmatrix}$$

Definíció:

Az A mátrix **profilja** sorokra a $(k_1, \dots, k_n)$, oszlopokra az $(l_1, \dots, l_n)$ szám n -sek, melyekre

$$\forall j = 1, \dots, k_i : a_{ij} = 0 \text{ és } a_{i, k_i+1} \neq 0,$$

$$\forall i = 1, \dots, l_j : a_{ij} = 0 \text{ és } a_{l_j+1, j} \neq 0.$$

Soronként és oszloponként az első nem nulla elemig a nullák száma.

Példa:

A mátrix profilja sorokra $(0, 0, 2, 1)$, oszlopokra $(0, 1, 1, 2)$.

$$\begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 & 0 \\ 2 & 4 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 4 & 3 \\ 0 & 1 & 2 & 4 \end{bmatrix}$$

Készítsük el az $Ax = b$ LER k . sor utáni particionálását ($k < n$, $k \in \mathbb{N}$) és tegyük fel, hogy $A_{11} \in \mathbb{R}^{k \times k}$ invertálható.

$$\left[\begin{array}{c|c} A_{11} & A_{12} \\ \hline A_{21} & A_{22} \end{array} \right] \cdot \left[\begin{array}{c} x_1 \\ x_2 \end{array} \right] = \left[\begin{array}{c} b_1 \\ b_2 \end{array} \right]$$

Particionált alakban a LER:

$$A_{11}x_1 + A_{12}x_2 = b_1$$

$$A_{21}x_1 + A_{22}x_2 = b_2$$

Végezzünk el egy blokkos GE-s lépést:

2. egyenlet $- (A_{21} \cdot A_{11}^{-1})$ 1. egyenlet

$$\underbrace{(A_{21} - A_{21}A_{11}^{-1}A_{11})}_0 x_1 + (A_{22} - A_{21}A_{11}^{-1}A_{12})x_2 = b_2 - A_{21}A_{11}^{-1}b_1$$

A GE blokkos lépése után a 2. sor alakja:

$$(A_{22} - A_{21}A_{11}^{-1}A_{12})x_2 = b_2 - A_{21}A_{11}^{-1}b_1.$$

Particionálva a LER:

$$\left[\begin{array}{c|c} A_{11} & A_{12} \\ \hline 0 & A_{22} - A_{21}A_{11}^{-1}A_{12} \end{array} \right] \cdot \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_1 \\ b_2 - A_{21}A_{11}^{-1}b_1 \end{bmatrix}$$

- Most már csak az $(n - k) \times (n - k)$ -s jobb alsó mátrix részen kell folytatnunk a GE-t.
- $k = 1$ esetén $A_{11} = (a_{11})$. Feltéve, hogy $a_{11} \neq 0$, akkor a fenti lépés a (blokk nélküli) 1. GE-s lépést írja le.

Definíció: Schur-komplementer

Tegyük fel, hogy $A_{11} \in \mathbb{R}^{k \times k}$ invertálható mátrix. Az A mátrix A_{11} -re **vonatkozó Schur-komplementere** az

$$[A|A_{11}] := A_{22} - A_{21}A_{11}^{-1}A_{12}$$

$(n - k) \times (n - k)$ -s mátrix.

A Schur komplementer azt mutatja, hogy az A_{11} -gyel végzett GE után mely mátrixon kell folytatni az eliminációt. Az új fogalom segítségével könnyebben fogalmazhatjuk meg, hogy a GE mely tulajdonságokat örökíti tovább.

Tétel: megmaradási tételek a GE-ra

A GE során a következő tulajdonságok öröklődnek A -ról a Schur-komplementerre:

- 1 $\det(A) \neq 0 \Rightarrow \det([A|A_{11}]) \neq 0$
- 2 A szimmetrikus $\Rightarrow [A|A_{11}]$ szimmetrikus
- 3 A pozitív definit $\Rightarrow [A|A_{11}]$ pozitív definit
- 4 A szig. diag. dom. $\Rightarrow [A|A_{11}]$ szig. diag. dom.
- 5 $[A|A_{11}]$ fél sáv szélessége $\leq A$ fél sáv szélessége
- 6 A GE során a profilnál a soronkénti és oszloponkénti nullák az első nem nulla elemig megmaradnak.

Gondoljuk végig az LU-felbontás L, U mátrixára a megfelelő tulajdonságokat.

Biz.: 1.) Determináns:

Mivel a GE determináns tartó, így $\det(A) = \det(A^{(1)}) \neq 0$.

$$A^{(1)} = \left[\begin{array}{c|c} A_{11} & A_{12} \\ \hline 0 & [A|A_{11}] \end{array} \right]$$

$$0 \neq \det(A^{(1)}) = \underbrace{\det(A_{11})}_{\neq 0} \cdot \det([A|A_{11}]) \Leftrightarrow \det([A|A_{11}]) \neq 0$$

2.) Szimmetria:

Ha A szimmetrikus, akkor A_{11} és A_{22} is az, továbbá $A_{21}^\top = A_{12}$.

$$\begin{aligned} [A|A_{11}]^\top &= (A_{22} - A_{21}A_{11}^{-1}A_{12})^\top = A_{22}^\top - A_{12}^\top(A_{11}^{-1})^\top A_{21}^\top = \\ &= A_{22}^\top - A_{12}^\top(A_{11}^\top)^{-1}A_{21}^\top = A_{22} - A_{21}A_{11}^{-1}A_{12} = [A|A_{11}] \end{aligned}$$

Biz.: 3.) Pozitív definitiség:

Tudjuk, hogy $\langle Ax, x \rangle > 0$ minden $x \neq 0$ vektorra.

Be kell látnunk, hogy $\langle [A|A_{11}]x_2, x_2 \rangle > 0$ minden $x_2 \neq 0$ vektorra.

Vegyük észre, hogy $x \in \mathbb{R}^n$ és $x_2 \in \mathbb{R}^{n-k}$.

$$Ax = \left[\begin{array}{c|c} A_{11} & A_{12} \\ \hline A_{21} & A_{22} \end{array} \right] \cdot \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_{11}x_1 + A_{12}x_2 \\ A_{21}x_1 + A_{22}x_2 \end{bmatrix}$$

Legyen $x_2 \in \mathbb{R}^{n-k}$ tetszőleges, válasszuk meg $x_1 \in \mathbb{R}^k$ vektort úgy, hogy Ax első k komponense 0 legyen:

$$A_{11}x_1 + A_{12}x_2 = 0 \quad \Rightarrow \quad x_1 := -A_{11}^{-1}A_{12}x_2.$$

$$x_1 := -A_{11}^{-1}A_{12}x_2$$

Helyettesítsük be a skaláris szorzatba:

$$\begin{aligned} 0 < \langle Ax, x \rangle &= \underbrace{\langle A_{11}x_1 + A_{12}x_2, x_1 \rangle}_0 + \langle A_{21}x_1 + A_{22}x_2, x_2 \rangle = \\ &= \langle A_{21}(-A_{11}^{-1}A_{12}x_2) + A_{22}x_2, x_2 \rangle = \\ &= \langle (-A_{21}A_{11}^{-1}A_{12} + A_{22})x_2, x_2 \rangle = \\ &= \langle (A_{22} - A_{21}A_{11}^{-1}A_{12})x_2, x_2 \rangle = \langle [A|A_{11}]x_2, x_2 \rangle \end{aligned}$$

Biz.: 4.) Szigorúan diagonálisan domináns a soraira $k = 1$ esetén:

A GE az első sort nem változtatja, ezen a szig. diag. dom. megmarad. Be kellene látnunk, hogy $i = 2, \dots, n$ -re

$$|a_{ii}^{(1)}| > \sum_{j=2, j \neq i}^n |a_{ij}^{(1)}|.$$

A GE képleteit behelyettesítve

$$\left| a_{ii} - \frac{a_{i1}}{a_{11}} a_{1i} \right| > \sum_{j=2, j \neq i}^n \left| a_{ij} - \frac{a_{i1}}{a_{11}} a_{1j} \right|.$$

Szorozzuk be mindkét oldalt $|a_{11}| \neq 0$ -val

$$|a_{ii} a_{11} - a_{i1} a_{1i}| > \sum_{j=2, j \neq i}^n |a_{ij} a_{11} - a_{i1} a_{1j}| \quad (i = 2, \dots, n).$$

Megmaradási tételek bizonyítása

A kapott egyenlőtlenség bal oldalát lefelé, jobb oldalát felfelé becsüljük

$$|a_{ii}a_{11}| - |a_{i1}a_{1i}| > \sum_{j=2, j \neq i}^n (|a_{ij}a_{11}| + |a_{i1}a_{1j}|) \quad (i = 2, \dots, n).$$

A továbbiakban ezt fogjuk belátni. Az 1. sort a GE helyben hagyja, ezért itt továbbra is igaz, hogy $|a_{11}| > \sum_{j=2}^n |a_{1j}|$
Szorozzuk $|a_{i1}| \neq 0$ -val és vegyük külön az i . tagot:

$$|a_{11}a_{i1}| > |a_{1i}a_{i1}| + \sum_{j=2, j \neq i}^n |a_{1j}a_{i1}|.$$

Írjuk fel a szigorúan diagonálisan dominanciát az $i = 2, \dots, n$ -re
 $|a_{ii}| > \sum_{j=1, j \neq i}^n |a_{ij}| = |a_{i1}| + \sum_{j=2, j \neq i}^n |a_{ij}|.$
Szorozzuk $|a_{11}|$ -gyel mindkét oldalt:

$$|a_{ii}a_{11}| > |a_{i1}a_{11}| + \sum_{j=2, j \neq i}^n |a_{ij}a_{11}|.$$

Becsüljük $|a_{ij}a_{11}|$ -t alulról

$$|a_{ij}a_{11}| > |a_{1i}a_{i1}| + \sum_{j=2, j \neq i}^n (|a_{1j}a_{i1}| + |a_{ij}a_{11}|).$$

Átrendezve a bizonyítandó állítást kapjuk

$$|a_{ij}a_{11}| - |a_{1i}a_{i1}| > \sum_{j=2, j \neq i}^n (|a_{1j}a_{i1}| + |a_{ij}a_{11}|).$$

Nézzük meg, hogy korábban mivel szoroztunk:

- Ha $a_{i1} = 0$, akkor ezen a soron nem változtat a GE, tehát a diag. dominancia nem változik.
- $a_{11} \neq 0$, mivel ez feltétele a GE-nak.

Az oszlopokra vonatkozó bizonyítás analóg módon elvégezhető. $\square$

- 1 Megmaradási tételek
- 2 Rövidített GE (progonka módszer)
- 3 LDU -felbontás
- 4 Cholesky-felbontás

Rövidített GE (progonka módszer)

A gyakorlatban megszokott, hogy tridiagonális (háromátlós) LER-t kell megoldanunk. Az év eleji példában is láttuk, de köbös spline-ok meghatározása esetén is ilyen alakú LER-t kapunk. A speciális alakot felhasználva hatékonyabb alakot algoritmust készítünk.

- Tárolás: n^2 helyett $3n - 2$ elem.
- Műveletigény: $\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2)$ helyett $8n + \mathcal{O}(1)$.

Mivel a GE a sáv szélességet megtartja, tridiagonális esetben a három átlón kívül mindig nulla lesz. A GE végén kapott U mátrix is csak két átlót tartalmaz, ezért a visszahelyettesítés i . egyenlete

$$a_{ii}^{(i-1)} x_i + a_{ii+1}^{(i-1)} x_{i+1} = a_{in+1}^{(i-1)}.$$

Ebből x_i -t kifejezve, új jelölésrendszerrel $x_i = f_i x_{i+1} + g_i$ ($i = 1, \dots, n$) alakú.

Rövidített GE (progonka módszer)

Jelölések: $A = \text{tridiag}(\beta_{i-1}, \alpha_i, \gamma_i),$

$$A = \begin{bmatrix} \alpha_1 & \gamma_1 & 0 & \cdots & 0 \\ \beta_1 & \alpha_2 & \gamma_2 & & 0 \\ 0 & \ddots & \ddots & \ddots & \vdots \\ \vdots & & \beta_{n-2} & \alpha_{n-1} & \gamma_{n-1} \\ 0 & & 0 & \beta_{n-1} & \alpha_n \end{bmatrix}, \quad x = \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_{n-1} \\ x_n \end{bmatrix} \quad b = \begin{bmatrix} b_1 \\ b_2 \\ \vdots \\ b_{n-1} \\ b_n \end{bmatrix}.$$

A LER 1. egyenlete:

$$\alpha_1 x_1 + \gamma_1 x_2 = b_1 \rightarrow \alpha_1 x_1 = -\gamma_1 x_2 + b_1 \rightarrow x_1 = -\frac{\gamma_1}{\alpha_1} x_2 + \frac{b_1}{\alpha_1}$$

Az $x_1 = f_1 x_2 + g_1$ alakot keresve $f_1 = -\frac{\gamma_1}{\alpha_1}$ és $g_1 = \frac{b_1}{\alpha_1}$.

Rövidített GE (progonka módszer)

Tegyük fel, hogy $f_1, \dots, f_{i-1}$ és $g_1, \dots, g_{i-1}$, továbbá az $x_k = f_k x_{k+1} + g_k$ ($k = 1, \dots, i-1$) rekurzió ismert. Az $x_i = f_i x_{i+1} + g_i$ rekurzió képleteit szeretnénk meghatározni. Írjuk fel az i . egyenletet és helyettesítsük be x_{i-1} helyére a rekurziót:

$$\beta_{i-1} x_{i-1} + \alpha_i x_i + \gamma_i x_{i+1} = b_i$$

$$\beta_{i-1} (f_{i-1} x_i + g_{i-1}) + \alpha_i x_i + \gamma_i x_{i+1} = b_i$$

$$(\beta_{i-1} f_{i-1} + \alpha_i) x_i + \gamma_i x_{i+1} = b_i - \beta_{i-1} g_{i-1}$$

$$(\alpha_i + \beta_{i-1} f_{i-1}) x_i = -\gamma_i x_{i+1} + (b_i - \beta_{i-1} g_{i-1})$$

$$x_i = -\frac{\gamma_i}{\alpha_i + \beta_{i-1} f_{i-1}} x_{i+1} + \frac{b_i - \beta_{i-1} g_{i-1}}{\alpha_i + \beta_{i-1} f_{i-1}}.$$

$$\text{Innen } f_i = -\frac{\gamma_i}{\alpha_i + \beta_{i-1} f_{i-1}} \text{ és } g_i = \frac{b_i - \beta_{i-1} g_{i-1}}{\alpha_i + \beta_{i-1} f_{i-1}}.$$

Írjuk fel az n . egyenletet és helyettesítsük be x_{n-1} helyére a rekurziót:

$$\beta_{n-1}x_{n-1} + \alpha_n x_n = b_n$$

$$\beta_{n-1}(f_{n-1}x_n + g_{n-1}) + \alpha_n x_n = b_n$$

$$(\beta_{n-1}f_{n-1} + \alpha_n)x_n = b_n - \beta_{n-1}g_{n-1}$$

$$x_n = \frac{b_n - \beta_{n-1}g_{n-1}}{\alpha_n + \beta_{n-1}f_{n-1}} =: g_n$$

Algoritmus: progonka módszer

1. lépés: $f_1 := -\frac{\gamma_1}{\alpha_1}, \quad g_1 := \frac{b_1}{\alpha_1}$

$$i = 2, \dots, n-1: \quad f_i := -\frac{\gamma_i}{\alpha_i + \beta_{i-1}f_{i-1}}$$

$$g_i := \frac{b_i - \beta_{i-1}g_{i-1}}{\alpha_i + \beta_{i-1}f_{i-1}}$$

$$g_n := \frac{b_n - \beta_{n-1}g_{n-1}}{\alpha_n + \beta_{n-1}f_{n-1}}$$

2. lépés: $x_n := g_n$

$$i = n-1, n-2, \dots, 1: \quad x_i = f_i x_{i+1} + g_i$$

Megj.: 3 művelettel több, de könnyebben megjegyezhető az algoritmus, ha f_n értékét is meghatározzuk. Ekkor $x_{n+1} := 0$ -val indítjuk a 2. lépést.

Műveletigény:

1. lépés (előre):

f_1, g_1 : 2 művelet.

A ciklus i . lépésében: a közös nevezőben 2 db, f_i -ben 1 db, g_i -ben 3 db, tehát $i = 2, \dots, n - 1$ -re összesen $6(n - 2)$ db.

g_n -ben 5 db művelet.

2. lépés (vissza):

$i = n - 1, n - 2, \dots, 1$ -re $2(n - 1)$ db művelet.

Összesen:

$2 + 6(n - 2) + 5 + 2(n - 1) = 8n - 7 = 8n + \mathcal{O}(1)$ művelet.

- ① Megmaradási tételek
- ② Rövidített GE (progonka módszer)
- ③ *LDU*-felbontás
- ④ Cholesky-felbontás

Definíció: *LDU*-felbontás

Az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrix *LDU*-felbontásának nevezzük az $A = L \cdot D \cdot U$ szorzatot, ha $L \in \mathcal{L}_1$ alsó háromszögmátrix, D diagonális mátrix és $U \in \mathcal{U}_1$ felső háromszögmátrix.

Előállítás *LU*-felbontásból:

Az $A = L \cdot \tilde{U}$ felbontásban $L \in \mathcal{L}_1$ jó, $D = \text{diag}(\tilde{u}_{11}, \dots, \tilde{u}_{nn})$.
A keresett $U \in \mathcal{U}_1$ mátrixot úgy kapjuk, hogy $U = D^{-1}\tilde{U}$, azaz minden i -re $\tilde{U}$ i . sorát $\tilde{u}_{ii}$ -vel osztjuk. Ekkor

$$A = L\tilde{U} = LD \cdot \underbrace{(D^{-1}\tilde{U})}_U = LDU.$$

Példa: LDU -felbontás LU -felbontásból

Készítsük el példamátrixunk LDU -felbontását az LU -felbontás segítségével.

$$A = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix}$$

Korábban láttuk, hogy

$$A = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ -4 & 5 & -2 \\ 6 & -5 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -2 & 1 & 0 \\ 3 & -1 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 3 \\ 0 & 5 & 4 \\ 0 & 0 & -1 \end{bmatrix} = L \cdot \tilde{U}.$$

Legyen $D := \text{diag}(2, 5, -1)$, $U := D^{-1}\tilde{U}$. Tehát $A = LDU$, ahol

$$L = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -2 & 1 & 0 \\ 3 & -1 & 1 \end{bmatrix}, \quad D = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 0 \\ 0 & 5 & 0 \\ 0 & 0 & -1 \end{bmatrix}, \quad U = \begin{bmatrix} 1 & 0 & \frac{3}{2} \\ 0 & 1 & \frac{4}{5} \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}.$$

Balról D^{-1} -zel úgy szorzunk, hogy D megfelelő átlóbeli elemeivel osztjuk a megfelelő sorokat. □

Az LDU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Tétel: az LDU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Az L , D és U mátrixok elemeit jó sorrendben (lásd LU -felbontás) számolva a jobboldalon mindig ismert értékek lesznek:

$$i < j \text{ (felső)} \quad u_{ij} = \frac{1}{d_{ii}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} \cdot d_{kk} \cdot u_{kj} \right),$$

$$i = j \text{ (diag)} \quad d_{ii} = a_{ii} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} \cdot d_{kk} \cdot u_{ki},$$

$$i > j \text{ (alsó)} \quad l_{ij} = \frac{1}{d_{jj}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot d_{kk} \cdot u_{kj} \right).$$

A képleteket az $A = L\tilde{U}$ felbontás „közvetlen” képleteiből kapjuk:

$$\tilde{u}_{ii} \mapsto d_{ii}, \quad \tilde{u}_{kj} \mapsto d_{kk} u_{kj}.$$

Tétel: Szimmetrikus mátrix *LDU*-felbontása

Ha A szimmetrikus mátrix, akkor az *LDU*-felbontásában $U = L^T$.

Biz.: az $A = LDU$ felbontás bal oldalát szorozzuk L^{-1} -zel, jobb oldalát $(L^{-1})^T$ -tal:

$$L^{-1}A(L^{-1})^T = L^{-1} \cdot (LDU) \cdot (L^{-1})^T = DU(L^{-1})^T.$$

A bal oldali mátrixról tudjuk, hogy szimmetrikus, a jobboldali felső háromszögmátrix. Ebből következik, hogy a jobboldali mátrix diagonális mátrix. $U(L^{-1})^T \in \mathcal{U}_1$, így $U(L^{-1})^T = I$.

$$U(L^{-1})^T = I \quad \Leftrightarrow \quad U(L^T)^{-1} = I \quad \Leftrightarrow \quad U = L^T$$

Következmény:

- Szimmetrikus mátrix esetén az *LDU*-felbontás megtartja a szimmetriát. A teljes mátrix helyett elég pl. az alsó háromszög részét tárolni. Az $A = LDU$ felbontás valójában LDL^T -felbontás lesz, ahol szintén elég L , D -t tárolni. Ezzel a tárolás- és műveletigény kb. a felére csökken ($\frac{1}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2)$).
- Szimmetrikus mátrix esetén az LDL^T -felbontás GE-val közvetlenül is elkészíthető.

Példa: LDU -felbontás LU -felbontásból

Készítsük el szimmetrikus példamátrixunk LDL^T -felbontását a GE segítségével.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & 2 & 1 \\ 2 & 8 & 6 \\ 1 & 6 & 6 \end{bmatrix}$$

A GE-s hányadosokat minden lépésben az eliminált pozíciókon tudjuk tárolni: az eliminálandó mátrix rész 1. oszlopában az első elemmel leosztjuk az alatta levőket. Vonalakkal jelezzük, hogy itt már tárolásról is szó van. A jobb alsó 2×2 -es mátrix részen elvégezzük az eliminációt.

$$\begin{bmatrix} 1 & 2 & 1 \\ 2 & 8 & 6 \\ 1 & 6 & 6 \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 1 & & \\ \hline 2 & 4 & 4 \\ 1 & 4 & 5 \end{array} \right] \rightarrow$$

Ugyanúgy dolgozunk tovább, de most már csak a jobb alsó 2×2 -es mátrix részen, a többi változatlanul leírjuk.

$$\left[\begin{array}{c|cc} 1 & & \\ \hline 2 & 4 & 4 \\ 1 & 4 & 5 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 1 & & \\ \hline 2 & 4 & \\ 1 & 1 & 1 \end{array} \right]$$

Készen vagyunk, csak le kell olvasnunk a felbontást: $A = LDL^T$, ahol

$$L = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 2 & 1 & 0 \\ 1 & 1 & 1 \end{bmatrix}, \quad D = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}, \quad L^T = \begin{bmatrix} 1 & 2 & 1 \\ 0 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}.$$

Az LDL^T -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Tétel: az LDL^T -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Az L és U mátrixok elemei a következő képletekkel számolhatók:

$$\begin{aligned} i = j \text{ (diag)} \quad d_{ii} &= a_{ii} - \sum_{k=1}^{i-1} l_{ik} \cdot d_{kk} \cdot l_{ik}, \\ i > j \text{ (alsó)} \quad l_{ij} &= \frac{1}{d_{jj}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot d_{kk} \cdot l_{jk} \right). \end{aligned}$$

Ha jó sorrendben számolunk, mindig ismert az egész jobb oldal.

- 1 Megmaradási tételek
- 2 Rövidített GE (progonka módszer)
- 3 *LDU*-felbontás
- 4 Cholesky-felbontás

Definíció: Cholesky-felbontás, avagy LL^T -felbontás

Az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ szimmetrikus mátrix Cholesky-felbontásának nevezzük az $L \cdot L^T$ szorzatot, ha $A = LL^T$, ahol $L \in \mathbb{R}^{n \times n}$ alsó háromszögmátrix és $l_{ii} > 0$ ($i = 1, \dots, n$).

Tétel: Cholesky-felbontás $\exists!$

Ha A szimmetrikus és pozitív definit mátrix, akkor egyértelműen létezik Cholesky-felbontása.

Cholesky-felbontás egyértelműség bizonyítása

Biz.: Egyértelműség: Tegyük fel indirekt, hogy létezik legalább két különböző felbontás,

$$A = L_1 L_1^\top = L_2 L_2^\top,$$

ahol $L_1, L_2 \in \mathcal{L}$, melyek diagonális elemei pozitívak.

Legyen $D_1 = \text{diag}((L_1)_{ii})$ és $D_2 = \text{diag}((L_2)_{ii})$.

$$\underbrace{(L_1 D_1^{-1})}_{\in \mathcal{L}_1} \cdot \underbrace{(D_1 L_1^\top)}_{\in \mathcal{U}} = \underbrace{(L_2 D_2^{-1})}_{\in \mathcal{L}_1} \cdot \underbrace{(D_2 L_2^\top)}_{\in \mathcal{U}}$$

A két oldalon egy-egy LU -felbontást látunk. Mivel az LU -felbontás egyértelmű (a főminorok nem nullák): $D_1 L_1^\top = D_2 L_2^\top$.

A főátlókban lévő elemek egyeznek, ezért $(L_1)_{ii}^2 = (L_2)_{ii}^2 \quad \forall i$ -re.

A diagonális elemek pozitivitása miatt

$$\forall i: (L_1)_{ii} = (L_2)_{ii} \quad \Rightarrow \quad L_1 = L_2 \quad \Rightarrow \quad D_1 = D_2.$$

Ezzel ellentmondásra jutottunk.

Cholesky-felbontás létezés bizonyítása

Létezés: Mivel A szimmetrikus és pozitív definit, ezért $D_k = \det(A_k) > 0$ ($k = 1, \dots, n$). A főminorok pozitivitásából következik, hogy $\exists!$ $A = \tilde{L}\tilde{U}$ LU-felbontás és $\tilde{u}_{ii} > 0 \ \forall \ i$ -re. Legyen $D = \text{diag}(\sqrt{\tilde{u}_{11}}, \dots, \sqrt{\tilde{u}_{nn}})$, így

$$A = \underbrace{(\tilde{L}D)}_B \cdot \underbrace{(D^{-1}\tilde{U})}_C = B \cdot C.$$

$B, C \in \mathcal{L}$, átlójuk egyaránt a $\tilde{u}_{ii}$ elemekből áll. Be kell még látnunk, hogy $C^\top = B$.

A szimmetria miatt $A = A^\top$, azaz $BC = C^\top B^\top$.

Bal oldalról szorozzunk B^{-1} -zel, jobbról $(B^\top)^{-1}$ -zel:

$$B^{-1}(BC)(B^\top)^{-1} = B^{-1}(C^\top B^\top)(B^\top)^{-1}$$

$$\mathcal{U}_1 \in C(B^\top)^{-1} = B^{-1}C^\top \in \mathcal{L}_1$$

$$B^{-1}C^\top = I \Leftrightarrow C^\top = B$$

Miért jó az LL^T -felbontás?

Tegyük fel, hogy

- az $Ax = b$ LER megoldható,
- A szimmetrikus és
- rendelkezésünkre áll az $A = LL^T$ felbontás.

Ekkor $Ax = L \cdot \underbrace{L^T \cdot x}_y = b$ helyett $(\frac{1}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2))$

- ① oldjuk meg az $Ly = b$ alsó háromszögű, $(n^2 + \mathcal{O}(n))$
- ② majd az $L^T x = y$ felső háromszögű LER-t. $(n^2 + \mathcal{O}(n))$

Persze valamikor elő kell állítani az LL^T -felbontást, de csak L -et kell tárolni hozzá. $(\frac{1}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2))$

Előnyös, ha sokszor ugyanaz A .

1. előállítási módszer: LU -felbontásból LDU -n keresztül.

- Legyen az A mátrix LU -felbontása: $A = \tilde{L}\tilde{U}$.
- Ha A poz. def., akkor $\tilde{U}$ főátlóbeli elemei mind pozitívak. (!)
(Látjuk, hogy elkészíthető-e a Cholesky-felbontás.)
- Legyen $D := \text{diag}(\tilde{u}_{1,1}, \dots, \tilde{u}_{n,n})$, valamint $U = D^{-1}\tilde{U}$.
- Kiderül, hogy szimmetrikus A esetén $U = \tilde{L}^\top$. ($A = \tilde{L}D\tilde{L}^\top$)
- $\sqrt{D} := \text{diag}(\sqrt{\tilde{u}_{1,1}}, \dots, \sqrt{\tilde{u}_{n,n}})$ jelöléssel most

$$A = \underbrace{\tilde{L}}_L \cdot \underbrace{\sqrt{D}}_{L^\top} \cdot \underbrace{\sqrt{D}}_{L^\top} \cdot \underbrace{\tilde{L}^\top}_L = L \cdot L^\top.$$

Megj.: Nem szükséges az $LDL^\top$ -felbontást előállítani, $\tilde{U}$ elemeit felhasználva egyből az utolsó pontra térhetünk.

2. előállítási módszer: „mechanikusan” a GE-n keresztül.

- Az a_{11} helyére $\sqrt{a_{11}}$ -et írunk.
- Végigosztjuk az 1. oszlopot $\sqrt{a_{11}}$ -gyel.
- Eliminálunk a maradék $(n - 1) \times (n - 1)$ -es mátrixban.
- Megyünk tovább. . .
- A végén csak az alsó háromszögmátrixot olvassuk ki.

3. előállítási módszer: mátrixszorzás alapján.

Tétel: az LL^T -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Az L mátrix elemei az A alsóháromszögbeli elemeiből a következő képletekkel számolhatók:

$$\begin{aligned} i = j \text{ (átló)} \quad & l_{jj} = \sqrt{a_{jj} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{jk}^2}, \\ i > j \text{ (alsó)} \quad & l_{ij} = \frac{1}{l_{jj}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot l_{jk} \right). \end{aligned}$$

Ha jó sorrendben számolunk, mindig ismert az egész jobb oldal.

Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Biz.: Az LU -felbontáshoz hasonlóan. Írjuk fel az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrix, mint mátrixszorzat i -edik sorának j -edik elemét feltéve, hogy $A = L \cdot L^\top$. Használjuk ki, hogy háromszögmátrixokról van szó, majd válasszunk le egy tagot.

Ha $i = j$, azaz egy főátlóbeli elemről van szó, akkor $k > j \Rightarrow l_{j,k} = 0$, valamint $(L^\top)_{kj} = l_{jk}$, és így

$$a_{jj} = \sum_{k=1}^n l_{jk} \cdot (L^\top)_{kj} = \sum_{k=1}^j l_{jk}^2 = l_{jj}^2 + \sum_{k=1}^{j-1} l_{jk}^2.$$

Ebből l_{jj} kifejezhető

$$l_{jj} = \sqrt{a_{jj} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{jk}^2}.$$

Az LU -felbontás „közvetlen” kiszámítása

Biz. folyt. Ha $i > j$, azaz egy főátló alatti elemről van szó, akkor

$$a_{ij} = \sum_{k=1}^n l_{ik} \cdot (L^{\top})_{kj} = \sum_{k=1}^j l_{ik} \cdot l_{jk} = l_{ij} \cdot l_{jj} + \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot l_{jk}.$$

Ha $l_{jj} \neq 0$ (találkoztunk már ezzel a feltétellel), akkor l_{ij} kifejezhető

$$l_{ij} = \frac{1}{l_{jj}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot l_{jk} \right).$$

Figyeljük meg, hogy ha valamely „jó sorrendben” (lásd LU -felbontásnál a sorrendek) megyünk végig az (i, j) indexekkel A alsóháromszögbeli elemein, akkor az l_{ij} illetve l_{jj} értékét megadó egyenlőségek jobb oldalán minden mennyiség ismert. □

Tétel: A Cholesky-felbontás előállításának műveletigénye

A szorzások és osztások száma

$$\frac{1}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2),$$

valamint n darab négyzetgyökvonás is szükséges.

Biz.: A képletekből:

$$l_{jj} = \sqrt{a_{jj} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{jk}^2}, \quad l_{ij} = \frac{1}{l_{jj}} \left(a_{ij} - \sum_{k=1}^{j-1} l_{ik} \cdot l_{jk} \right).$$

Rögzített j -re: l_{jj} -hez $2(j-1)$ szorzás és összeadás kell.

Rögzített i, j -re: l_{ij} -hez 1 osztás, $(j-1)$ szorzás és $(j-1)$ összeadás kell. Összesen $2j-1$ művelet.

$$\begin{aligned}
 & \sum_{j=1}^n 2(j-1) + \sum_{i=2}^n \sum_{j=1}^{i-1} (2j-1) = \\
 & \sum_{s=1}^{n-1} 2s + \sum_{i=2}^n \left(2 \cdot \frac{(i-1)i}{2} - (i-1) \right) = \\
 & \sum_{s=1}^{n-1} 2s + \sum_{i=2}^n (i-1)^2 = \sum_{s=1}^{n-1} 2s + \sum_{t=1}^{n-1} t^2 \\
 & = 2 \cdot \frac{(n-1)n}{2} + \frac{(n-1)n(2n-1)}{6} = \frac{1}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2). \quad \square
 \end{aligned}$$

Példa

Készítsük el a következő (szimmetrikus, pozitív definit) mátrix Cholesky-felbontását

- (a) az LU -felbontás alapján,
- (b) „mechanikusan”.

$$A = \begin{pmatrix} 4 & 2 & 4 \\ 2 & 10 & 5 \\ 4 & 5 & 6 \end{pmatrix}.$$

LU-felbontásból: A mátrixon elvégezzük a GE lépéseit:

1. lépés:

$$\begin{bmatrix} 4 & 2 & 4 \\ 2 & 10 & 5 \\ 4 & 5 & 6 \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 4 & 2 & 4 \\ \hline \frac{1}{2} & 9 & 3 \\ \hline 1 & 3 & 2 \end{array} \right] \rightarrow$$

2. lépés:

$$\left[\begin{array}{c|cc} 4 & 2 & 4 \\ \hline \frac{1}{2} & 9 & 3 \\ \hline 1 & 3 & 2 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 4 & 2 & 4 \\ \hline \frac{1}{2} & 9 & 3 \\ \hline 1 & \frac{1}{3} & 1 \end{array} \right]$$

Készen vagyunk az eliminációval, csak le kell olvasnunk $\tilde{L}$, $\tilde{U}$ -ot.

$$A = \tilde{L} \cdot \tilde{U} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \frac{1}{2} & 1 & 0 \\ 1 & \frac{1}{3} & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 4 & 2 & 4 \\ 0 & 9 & 3 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 4 & 2 & 4 \\ 2 & 10 & 5 \\ 4 & 5 & 6 \end{bmatrix}.$$

$$D = \text{diag}(\sqrt{4}, \sqrt{9}, \sqrt{1}) = \text{diag}(2, 3, 1).$$

$$L = \tilde{L} \cdot D = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \frac{1}{2} & 1 & 0 \\ 1 & \frac{1}{3} & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 0 & 0 \\ 0 & 3 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 0 \\ 1 & 3 & 0 \\ 2 & 1 & 1 \end{bmatrix}$$

A diagonális mátrix-szal jobbról szorzás az $\tilde{L}$ megfelelő oszlopait szorozza az átlóbeli elemekkel. □

„Mechanikusan” közvetlenül a **GE-ből**: Az a_{11} helyére $\sqrt{a_{11}}$ -et írunk. Végigosztjuk az 1. oszlopot $\sqrt{a_{11}}$ -gyel. A jobb alsó 2×2 -es mátrix részen elvégezzük az 1. sor segítségével az eliminációt.

$$\begin{bmatrix} 4 & 2 & 4 \\ 2 & 10 & 5 \\ 4 & 5 & 6 \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 2 & 9 & 3 \\ \hline \textcolor{red}{1} & & \\ \hline \textcolor{red}{2} & 3 & 2 \end{array} \right] \rightarrow$$

Ugyanúgy dolgozunk tovább, de most már csak a jobb alsó 2×2 -es mátrix részen, a többit változatlanul leírjuk.

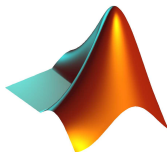
$$\left[\begin{array}{c|cc} 2 & 9 & 3 \\ \hline \textcolor{red}{1} & & \\ \hline \textcolor{red}{2} & 3 & 2 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 2 & 3 & \\ \hline \textcolor{red}{1} & & \\ \hline \textcolor{red}{2} & \textcolor{red}{1} & 1 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 2 & 3 & \\ \hline \textcolor{red}{1} & & \\ \hline \textcolor{red}{2} & \textcolor{red}{1} & \sqrt{1} \end{array} \right]$$

Az utolsó átlóbeli elemből ne felejtünk el gyököt vonni.

Készen vagyunk, ellenőrizhetjük a Cholesky-felbontást:

$$A = L \cdot L^T = \begin{bmatrix} 2 & 0 & 0 \\ 1 & 3 & 0 \\ 2 & 1 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 2 & 1 & 2 \\ 0 & 3 & 1 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 4 & 2 & 4 \\ 2 & 10 & 5 \\ 4 & 5 & 6 \end{bmatrix}.$$

- 1 Példák pozitív definit mátrixokra,

Numerikus módszerek 1.

5. előadás: QR -felbontás: Gram–Schmidt ortogonalizáció,
Householder-transzformációk és alkalmazásaik

Krebsz Anna

ELTE IK

- 1 Ortogonális mátrixokról
- 2 QR -felbontás
- 3 Gram–Schmidt-féle ortogonalizáció
- 4 Householder-féle mátrixok
- 5 Householder-transzformációk alkalmazásai
- 6 Műveletigény

- 1 Ortogonális mátrixokról
- 2 QR -felbontás
- 3 Gram–Schmidt-féle ortogonalizáció
- 4 Householder-féle mátrixok
- 5 Householder-transzformációk alkalmazásai
- 6 Műveletigény

Definíció: ortogonalis mátrix

Egy $Q \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrix *ortogonalis*, ha az inverze a transzponáltja, azaz

$$Q^{\top} Q = I.$$

Megj.: Ekkor $QQ^{\top} = I$ is teljesül. ($Q^{-1} = Q^{\top}$)

Definíció: skaláris szorzat

Az $x, y \in \mathbb{R}^n$ vektorok *skaláris szorzata*

$$\langle x, y \rangle := y^{\top} x = \sum_{k=1}^n x_k \cdot y_k.$$

Definíció: ortonormált rendszer

A $q_1, \dots, q_n \in \mathbb{R}^n$ vektorok *ortonormált rendszert* alkotnak, ha

$$\langle q_i, q_j \rangle = \begin{cases} 0 & \text{ha } i \neq j, \\ 1 & \text{ha } i = j. \end{cases}$$

Állítás: ortogonalis mátrixok oszlopvektorairól

A $Q \in \mathbb{R}^{n \times n}$ ortogonalis mátrix oszlopai, mint vektorok ortonormált rendszert alkotnak.

Biz.: Gondoljunk bele: $Q^T Q = I$.

Definíció: ortogonalis rendszer

A $q_1, \dots, q_n \in \mathbb{R}^n$ vektorok *ortogonalis rendszert* alkotnak, ha

$$\langle q_i, q_j \rangle = 0 \quad (i \neq j).$$

Állítás: ortogonalis rendszerekből álló mátrixokról

Ha a $q_1, \dots, q_n \in \mathbb{R}^n$ vektorok ortogonalis rendszert alkotnak, akkor a $Q := (q_1, \dots, q_n) \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrix esetén a $Q^\top Q$ szorzatmátrix diagonális. ($QQ^\top$ általában nem.)

Biz.: Gondoljunk bele: $Q^\top Q = D$ diagonális mátrix.

Elnevezések:

- $\langle q_i, q_j \rangle = \delta_{ij}$ (Kronecker-féle delta).
- $q_i \perp q_j \Leftrightarrow \langle q_i, q_j \rangle = 0$ ($i \neq j$): az oszlopok merőlegesek, avagy *ortogonálisak* egymásra
- $\langle q_i, q_i \rangle = 1$: minden oszlopvektor hossza 1, avagy *normált*
 $\|q_i\|_2 := \sqrt{\langle q_i, q_i \rangle}$: „hossz”, avagy „kettes norma”

Példa: ortogonális mátrixok

Az alábbi mátrixok ortogonálisak:

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}, \quad \frac{1}{\sqrt{2}} \begin{pmatrix} 1 & -1 \\ 1 & 1 \end{pmatrix}, \quad \begin{pmatrix} \cos \varphi & -\sin \varphi \\ \sin \varphi & \cos \varphi \end{pmatrix}.$$

Állítás: ortogonalis mátrixok szorzata

Ha $Q_1, Q_2 \in \mathbb{R}^{n \times n}$ ortogonalis mátrixok, akkor a szorzatuk, $Q_1 Q_2$ is ortogonalis.

Biz.: Tudjuk, hogy $Q_1^\top Q_1 = I$ és $Q_2^\top Q_2 = I$.

Kell, hogy $Q_1 Q_2$ is ortogonalis.

Vizsgáljuk:

$$(Q_1 Q_2)^\top (Q_1 Q_2) = Q_2^\top \underbrace{Q_1^\top Q_1}_I Q_2 = Q_2^\top Q_2 = I.$$

- 1 Ortogonális mátrixokról
- 2 QR -felbontás**
- 3 Gram–Schmidt-féle ortogonalizáció
- 4 Householder-féle mátrixok
- 5 Householder-transzformációk alkalmazásai
- 6 Műveletigény

Definíció: QR-felbontás

Az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrix QR-felbontásának nevezzük a $Q \cdot R$ szorzatot, ha $A = QR$, ahol $Q \in \mathbb{R}^{n \times n}$ ortogonális mátrix, $R \in \mathcal{U}$ pedig felső háromszögmátrix.

Tétel: QR-felbontás létezése és egyértelműsége

Ha $\det A \neq 0$, (vagyis az A oszlopvektorai lineárisan függetlenek), akkor A -nak létezik QR-felbontása.

Ha még feltesszük, hogy $r_{ii} > 0 \ \forall i$ -re, akkor egyértelmű is.

Biz.: Létezés: A bizonyítást a Gram–Schmidt-féle ortogonalizációs eljárás adja: az A mátrix oszlopaiból – amelyek a feltétel értelmében lineárisan függetlenek – előállítjuk a Q oszlopait és R ismeretlen elemeit.

Tekintsük a $Q \cdot R = A$ mátrixszorzást, ahol A -t és Q -t az oszlopaival adtuk meg:

$$\begin{bmatrix} q_1 & q_2 & \dots & q_n \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ 0 & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \ddots & \ddots & \vdots \\ 0 & \dots & 0 & r_{nn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_1 & a_2 & \dots & a_n \end{bmatrix}.$$

Tekintsük először A első oszlopát, a_1 -et. A mátrixszorzásból

$$r_{11} \cdot q_1 = a_1, \Rightarrow q_1 = \frac{1}{r_{11}} \cdot a_1.$$

Mivel q_1 -től azt várjuk el, hogy normált legyen, ezért $r_{11} := \|a_1\|_2$.

Tegyük fel, hogy A első $k - 1$ oszlopát már felhasználtuk, és így előállítottuk Q első $k - 1$ oszlopát, melyek normáltak és egymásra ortogonálisak, valamint R első $k - 1$ oszlopának elemeit is ismerjük.

Tekintsük most a_k -t. A mátrixszorzásból felírhatjuk a_k -t, majd kifejezhetjük q_k -t:

$$a_k = \sum_{j=1}^k r_{jk} \cdot q_j \quad \implies \quad q_k = \frac{1}{r_{kk}} \left(a_k - \sum_{j=1}^{k-1} r_{jk} \cdot q_j \right)$$

Az r_{jk} értékek meghatározásához szorozzuk be skalárisan mindkét oldalt q_i -vel rögzített i értékre ($i = 1, 2, \dots, k - 1$) és használjuk ki, hogy $\langle q_i, q_j \rangle = \delta_{ij}$, valamint q_k -tól is azt várjuk, hogy merőleges legyen az összes eddigi q_i vektorra:

$$q_k = \frac{1}{r_{kk}} \left(a_k - \sum_{j=1}^{k-1} r_{jk} \cdot q_j \right) \quad | \cdot q_i \rangle \quad (i = 1, \dots, k-1)$$

$$\begin{aligned} 0 = \langle q_k, q_i \rangle &= \frac{1}{r_{kk}} \left(\langle a_k, q_i \rangle - \sum_{j=1}^{k-1} r_{jk} \underbrace{\langle q_j, q_i \rangle}_{\delta_{ij}} \right) = \\ &= \frac{1}{r_{kk}} (\langle a_k, q_i \rangle - r_{ik}) \quad \Rightarrow \quad r_{ik} = \langle a_k, q_i \rangle. \end{aligned}$$

Továbbá q_k -tól még azt várjuk el, hogy normált legyen, ezért

$$r_{kk} = \left\| a_k - \sum_{j=1}^{k-1} r_{jk} \cdot q_j \right\|_2.$$

QR-felbontás egyértelműség bizonyítás

Így megkaptuk az R mátrix k -adik oszlopának ismeretlen értékeit, az előállított q_k ortogonális az eddigi q_i -kre, valamint normált. $\square$

Biz.: Egyértelműség: Tegyük fel indirekt, hogy legalább két különböző QR -felbontásunk van

$$A = Q_1 R_1 = Q_2 R_2,$$

melyekre a R_1 és R_2 diagonális elemi pozitívak.

A -t szorozzuk balról $Q_2^{-1} = Q_2^\top$ -tal és jobbról R_1^{-1} -zel

$$\underbrace{(Q_2^\top Q_1)}_{\text{ortogonális}} = \underbrace{(R_2 R_1^{-1})}_{\in \mathcal{U}}.$$

Legyen $R := R_2 R_1^{-1}$, mivel $Q := Q_2^\top Q_1$ ortogonális mátrix ($R = Q$),

$$Q^\top Q = I = R^\top R.$$

QR-felbontás egyértelműség bizonyítás

Az $R^T R = I$ szorzatot felírva:

$$\begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ 0 & r_{22} & & \\ \vdots & & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & r_{nn} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} r_{11} & 0 & \dots & \\ r_{12} & r_{22} & & 0 \\ \vdots & & \ddots & \vdots \\ r_{1n} & 0 & \dots & r_{nn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & \dots & \\ 0 & 1 & & 0 \\ \vdots & & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 1 \end{bmatrix}$$

$r_{11} \cdot r_{11} = 1$, amiből $r_{11} > 0$ miatt $r_{11} = 1$.

$j \neq 1$ -re

$$r_{11} \cdot r_{1j} = 0 \quad \Rightarrow \quad r_{1j} = 0.$$

R második sorára: $r_{22} \cdot r_{22} = 1$, amiből $r_{22} > 0$ miatt $r_{22} = 1$.

A szorzat mátrix $(2, j)$ -edik elemére $j \neq 2$ -re

$$r_{22} \cdot r_{2j} = 0 \quad \Rightarrow \quad r_{2j} = 0.$$

A többi sorra ehhez hasonlóan ellenőrizhetjük, hogy

$$R = I \Leftrightarrow R_1 = R_2, \quad Q_1 = Q_2.$$

Ezzel ellentmondásra jutottunk. □

Megj.: Két különböző QR -felbontás esetén létezik olyan

$D := \text{diag}(\pm 1, \dots, \pm 1)$ mátrix, melyre $A = \overbrace{Q \cdot D} \cdot \overbrace{D \cdot R} = \tilde{Q} \cdot \tilde{R}$.

Tegyük fel, hogy

- az $Ax = b$ LER megoldható, és
- rendelkezésünkre áll az $A = QR$ felbontás.

Ekkor $Ax = Q \cdot \underbrace{R \cdot x}_y = b$ helyett $(\frac{2}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2))$

- ❶ a $Qy = b$ LER megoldása: $y = Q^\top b$, $(2n^2 + \mathcal{O}(n))$
- ❷ az $Rx = y$ LER-t oldjuk meg. $(n^2 + \mathcal{O}(n))$

Együtt is írható: oldjuk meg az $Rx = Q^\top b$ LER-t.

Persze valamikor elő kell állítani a QR -felbontást. $(2n^3 + \mathcal{O}(n^2))$

Előnyös, ha sokszor ugyanaz A , lásd QR -algorithmus (Num. mód. 2A). Így numerikusan stabilabb a LER megoldása.

- 1 Ortogonális mátrixokról
- 2 QR -felbontás
- 3 Gram–Schmidt-féle ortogonalizáció**
- 4 Householder-féle mátrixok
- 5 Householder-transzformációk alkalmazásai
- 6 Műveletigény

Feladat: adott $a_1, \dots, a_n \in \mathbb{R}^n$ lineárisan független vektorrendszer, készítsünk belőlük egy $q_1, \dots, q_n \in \mathbb{R}^n$ ortonormált vektorrendszert úgy, hogy q_k csak $a_1, \dots, a_k$ -től függ ($k = 1, 2, \dots, n$).

Másképp, mátrixszorzás alakban: $QR = A$, avagy

$$\begin{bmatrix} q_1 & q_2 & \dots & q_n \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ & & \ddots & \vdots \\ & & & r_{nn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_1 & a_2 & \dots & a_n \end{bmatrix}$$

Adott: A , keressük: Q, R .

Levezetés: lásd a QR -felbontás létezés bizonyítását (illetve Linalg).

Definíció: Gram–Schmidt-féle ortogonalizáció

Adott az $a_1, \dots, a_n \in \mathbb{R}^n$ lineárisan független vektorrendszer.

❶ $r_{11} := \|a_1\|_2,$

❷ $q_1 := \frac{1}{r_{11}} a_1$ („lenormáljuk”).

A k -adik lépésben ($k = 2, \dots, n$):

❸ $r_{jk} := \langle a_k, q_j \rangle \quad (j = 1, \dots, k-1),$

❹ $s_k := a_k - \sum_{j=1}^{k-1} r_{jk} \cdot q_j,$

❺ $r_{kk} := \|s_k\|_2$ (s_k segédvektor hossza),

❻ $q_k := \frac{1}{r_{kk}} s_k$ („lenormáljuk”).

Az így nyert $q_1, \dots, q_n \in \mathbb{R}^n$ vektorrendszer ortonormált.

Definíció: Gram–Schmidt-ortogonalizáció (normálás nélkül)

Adott az $a_1, \dots, a_n \in \mathbb{R}^n$ lineárisan független vektorrendszer.

1 $\widetilde{q}_1 := a_1,$

2 $\widetilde{r}_{11} := 1$

A k -adik lépésben ($k = 2, \dots, n$):

3 $\widetilde{r}_{jk} := \frac{\langle a_k, \widetilde{q}_j \rangle}{\langle \widetilde{q}_j, \widetilde{q}_j \rangle} \quad (j = 1, \dots, k-1),$

4 $\widetilde{q}_k := a_k - \sum_{j=1}^{k-1} \widetilde{r}_{jk} \cdot \widetilde{q}_j,$

5 $\widetilde{r}_{kk} := 1$ (nem normálunk),

Az így nyert $\widetilde{q}_1, \dots, \widetilde{q}_n \in \mathbb{R}^n$ vektorrendszer ortogonális.

Megj.: Levezetése teljesen hasonló. Kézi számolásra alkalmasabb.
Ne felejtsünk el normálni...

Normálás utólag:

- $A = \tilde{Q}\tilde{R}$,
- $D := \tilde{Q}^\top \tilde{Q}$, azaz $D = \text{diag}(\langle q_1, q_1 \rangle, \dots, \langle q_n, q_n \rangle)$,
- $A = \underbrace{\tilde{Q} \cdot \sqrt{D}^{-1}}_Q \cdot \underbrace{\sqrt{D} \cdot \tilde{R}}_R = Q \cdot R$,

azaz $\tilde{Q}$ oszlopait, mint vektorokat leosztjuk azok hosszával (normáljuk őket), $\tilde{R}$ sorait pedig szorozzuk ugyanezekkel az értékekkel.

- Közvetlenül a $\sqrt{D} = \text{diag}(\|q_1\|_2, \dots, \|q_n\|_2)$ alakkal is dolgozhatunk.

Tétel: A Gram–Schmidt-ortogonalizáció műveletigénye

A szorzások és osztások száma

$$2n^3 + \mathcal{O}(n^2),$$

valamint n darab négyzetgyökvonás is szükséges.

Biz.: A k -adik lépésben:

skaláris szorzatok (r_{jk})	$(k-1)(2n-1)$
ortogonális vektor (s_k)	$(k-1)n + (k-1)n = (k-1)2n$
hossz (r_{kk})	$2n-1$
osztás (q_k)	n

Összesen:

$$(k-1)(4n-1) + 3n-1 = 4kn - 4n - k + 1 + 3n - 1 = 4kn - n - k,$$

$$\begin{aligned}\sum_{k=1}^n (4kn - n - k) &= 4n \sum_{k=1}^n k - n^2 - \sum_{k=1}^n k = \\ &= 4n \cdot \frac{n(n+1)}{2} - n^2 - \frac{n(n+1)}{2} = 2n^3 + \mathcal{O}(n^2).\end{aligned}$$

Példa: QR , Gram–Schmidt

Készítsük el a következő mátrix QR -felbontását Gram–Schmidt-ortogonalizációval.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & 2 \\ 2 & 1 \end{bmatrix}$$

Gram–Schmidt ortogonalizációval normálással:

$$A = \begin{bmatrix} \textcolor{red}{a}_1 & a_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \textcolor{red}{1} & 2 \\ \textcolor{red}{2} & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \textcolor{red}{q}_1 & q_2 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \textcolor{red}{r}_{11} & r_{12} \\ 0 & r_{22} \end{bmatrix} = Q \cdot R.$$

1. lépés: $a_1 = \begin{bmatrix} 1 \\ 2 \end{bmatrix}$ -ből meghatározzuk r_{11}, q_1 -et:

$$r_{11} = \|a_1\|_2 = \sqrt{1^2 + 2^2} = \sqrt{5}$$

$$q_1 = \frac{1}{r_{11}} a_1 = \frac{1}{\sqrt{5}} a_1 = \frac{1}{\sqrt{5}} \begin{bmatrix} 1 \\ 2 \end{bmatrix}$$

2. lépés:

$$A = \begin{bmatrix} a_1 & a_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 2 \\ 2 & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} q_1 & q_2 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} \\ 0 & r_{22} \end{bmatrix} = Q \cdot R$$

$$a_2 = \begin{bmatrix} 2 \\ 1 \end{bmatrix} \text{-ből meghatározzuk } r_{12}, r_{22}, q_2\text{-t:}$$

$$r_{12} = \langle a_2, q_1 \rangle = \left\langle \begin{bmatrix} 2 \\ 1 \end{bmatrix}, \frac{1}{\sqrt{5}} \begin{bmatrix} 1 \\ 2 \end{bmatrix} \right\rangle = \frac{1}{\sqrt{5}} (2 \cdot 1 + 1 \cdot 2) = \frac{4}{\sqrt{5}}$$

$$\begin{aligned} s_2 = a_2 - r_{12}q_1 &= \begin{bmatrix} 2 \\ 1 \end{bmatrix} - \frac{4}{\sqrt{5}} \cdot \frac{1}{\sqrt{5}} \begin{bmatrix} 1 \\ 2 \end{bmatrix} = \\ &= \frac{1}{5} \begin{bmatrix} 10 - 4 \\ 5 - 8 \end{bmatrix} = \frac{1}{5} \begin{bmatrix} 6 \\ -3 \end{bmatrix} = \frac{3}{5} \begin{bmatrix} 2 \\ -1 \end{bmatrix} \end{aligned}$$

$$r_{22} = \|s_2\|_2 = \left\| \frac{3}{5} \begin{bmatrix} 2 \\ -1 \end{bmatrix} \right\|_2 = \frac{3}{5} \cdot \sqrt{2^2 + (-1)^2} = \frac{3}{5} \cdot \sqrt{5} = \frac{3}{\sqrt{5}}$$

$$q_2 = \frac{1}{r_{22}} s_2 = \frac{3}{5} \cdot \frac{\sqrt{5}}{3} \begin{bmatrix} 2 \\ -1 \end{bmatrix} = \frac{1}{\sqrt{5}} \begin{bmatrix} 2 \\ -1 \end{bmatrix}$$

Tehát a Q és R mátrixok a következők:

$$Q = \frac{1}{\sqrt{5}} \begin{bmatrix} 1 & 2 \\ 2 & -1 \end{bmatrix}, \quad R = \begin{bmatrix} \sqrt{5} & \frac{4}{\sqrt{5}} \\ 0 & \frac{3}{\sqrt{5}} \end{bmatrix} = \frac{1}{\sqrt{5}} \begin{bmatrix} 5 & 4 \\ 0 & 3 \end{bmatrix}$$

- 1 Ortogonális mátrixokról
- 2 QR -felbontás
- 3 Gram–Schmidt-féle ortogonalizáció
- 4 Householder-féle mátrixok**
- 5 Householder-transzformációk alkalmazásai
- 6 Műveletigény

Definíció: vektorok „hossza”

Az $\mathbb{R}^n$ -beli v vektorok hagyományos értelemben vett hosszát, avagy „kettes normáját” jelölje $\|\cdot\|_2$.

A következőképpen számolható:

$$\|v\|_2 := \sqrt{\langle v, v \rangle} = \sqrt{v^\top v} = \left(\sum_{i=1}^n v_i^2 \right)^{\frac{1}{2}}$$

Definíció: Householder-mátrix

A $H = H(v) \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrixot *Householder-mátrixnak* nevezzük, ha

$$H(v) = I - 2vv^T,$$

ahol $v \in \mathbb{R}^n$ és $\|v\|_2 = 1$.

Megjegyzés:

- A $H(v)$ transzformációs mátrixot nem kell előállítani, enélkül alkalmazzuk vektorokra, ez a Householder-transzformáció:
- $x \in \mathbb{R}^n$ -re $H(v)x = (I - 2vv^T)x = x - 2v \underbrace{(v^T x)}_{\in \mathbb{R}}$.
- $y \in \mathbb{R}^n$ -re $y^T H(v) = y^T (I - 2vv^T) = y^T - 2 \underbrace{(y^T v)}_{\in \mathbb{R}} v^T$.
- Mindkét esetben $4n$ művelet kell a mátrixszal való szorzás $2n^2 + \mathcal{O}(n)$ -es műveletigénye helyett.

Állítás: Householder-mátrixok tulajdonságai

- 1 $H^T = H$ (szimmetrikus),
- 2 $H^2 = I$, azaz $H^{-1} = H$ (ortogonális),
- 3 $H(v) \cdot v = -v$,
- 4 $\forall y \perp v : H(v) \cdot y = y$.

Biz.: Használjuk ki, hogy $v^T v = 1$ és $v^T y = 0$.

- 1 $(I - 2vv^T)^T = I^T - 2(v^T)^T v^T = I - 2vv^T$,
- 2 $(I - 2vv^T)(I - 2vv^T) = I - 2vv^T - 2vv^T + 4v \underbrace{v^T v}_{=1} v^T = I$,
- 3 $(I - 2vv^T)v = v - 2v \underbrace{v^T v}_{=1} = v - 2v = -v$,
- 4 $(I - 2vv^T)y = y - 2v \underbrace{v^T y}_{=0} = y$.

Megjegyzés:

- $H(v)$ tükröző mátrix, a v -re merőleges (azaz v normálvektorú) $n - 1$ dimenziós altérre (0-n átmenő egyenesre, síkra stb.) tükröz.
- Legyen $v \in \mathbb{R}^n$ és $\|v\|_2 = 1$, tetszőleges $x \in \mathbb{R}^n$ vektort bontsunk v -re merőleges és v -vel párhuzamos komponensekre: $x = a + b$, ahol $a \perp v$ és $b \parallel v$. Ekkor az előző tétel utolsó két állítása alapján

$$H(v)x = H(v)a + H(v)b = a - b.$$

- Mivel $H(v)$ ortogonális mátrix, $\|H(v)x\|_2 = \|x\|_2$, vagyis a transzformáció a vektor hosszát nem változtatja meg.

Tétel: tetszőleges tükrözés Householder-mátrixszal

Legyen $a, b \in \mathbb{R}^n$, $a \neq b$ és $\|a\|_2 = \|b\|_2 \neq 0$. Ekkor a

$$v = \pm \frac{a - b}{\|a - b\|_2} \text{ választással } H(v) \cdot a = b.$$

Biz.: Ismerve, hogy $H(v) = I - 2vv^\top$, számoljuk végig a $H(v) \cdot a$ szorzatot. Közben használjuk ki, hogy $\|a\|_2 = \|b\|_2$, azaz $a^\top a = b^\top b$, valamint a skaláris szorzás kommutatív, azaz $a^\top b = b^\top a$.

$$\begin{aligned}
 & \left(I - 2 \frac{(a-b)(a-b)^\top}{\|a-b\|_2^2} \right) \cdot a = a - \frac{2(a-b)(a^\top a - b^\top a)}{(a-b)^\top (a-b)} = \\
 & = a - \frac{2(a-b)(a^\top a - b^\top a)}{a^\top a - a^\top b - b^\top a + b^\top b} = a - \frac{2(a-b)(a^\top a - b^\top a)}{2(a^\top a - b^\top a)} = \\
 & = a - (a-b) = b.
 \end{aligned}$$

Tehát valóban, két különböző, de azonos hosszúságú vektor átvihető egymásba egy Householder-transzformáció által. □

Megjegyzés: Egyébként $H(v) \cdot b = a$ is teljesül.

Példa: Householder-féle tükrözés

Határozzuk meg azt a Householder-féle transzformációt, amely az azonos hosszúságú a, b vektorhoz előállítja azt a v vektort, melyre $H(v) \cdot a = b$. Ellenőrzésképpen végezzük is el a transzformációt.

$$a = \begin{bmatrix} 2 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix}, \quad b = \begin{bmatrix} 1 \\ 2 \\ 0 \end{bmatrix}.$$

$$a - b = \begin{bmatrix} 2 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} 1 \\ 2 \\ 0 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix}$$

$$\|a - b\|_2 = \sqrt{1^2 + (-2)^2 + 1^2} = \sqrt{6}$$

$$\text{Tehát } v = \frac{a-b}{\|a-b\|_2} = \frac{1}{\sqrt{6}} \begin{bmatrix} 1 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix} \text{ jó választás.}$$

Ellenőrizzük végezzük el a transzformációt a -n:

$$H(v) \cdot a = a - 2 \underbrace{v^T a}_{\in \mathbb{R}} v = a - 2(v^T a)v.$$

$$\begin{aligned} H(v) \cdot a &= \begin{bmatrix} 2 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix} - 2 \cdot \underbrace{\frac{1}{\sqrt{6}} \begin{bmatrix} 1 & -2 & 1 \end{bmatrix}}_3 \cdot \begin{bmatrix} 2 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix} \cdot \frac{1}{\sqrt{6}} \begin{bmatrix} 1 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix} = \\ &= \begin{bmatrix} 2 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix} - \frac{6}{6} \cdot \begin{bmatrix} 1 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 \\ 2 \\ 0 \end{bmatrix} = b \quad \checkmark \end{aligned}$$

Példa: Householder-féle tükrözés

Határozzuk meg azt a Householder-féle transzformációt, amely a következő a vektort $b = k \cdot e_1$ alakúra hozza. Ellenőrzésképpen végezzük is el a transzformációt.

$$a = \begin{bmatrix} 2 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix}$$

A jó előjel választás σ -nak -1 , mert a első eleme pozitív.

$$\sigma = -\|a\|_2 = -\sqrt{2^2 + (-2)^2 + 1^2} = -3$$

Ezzel az előjel választással stabilabb lesz az osztásunk v előállításban.

$$a - \sigma e_1 = \begin{bmatrix} 2 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix} - (-3) \begin{bmatrix} 1 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 5 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix}$$

Látjuk, hogy valójában egyetlen műveletet kellett elvégeznünk a vektor első elemén. Ezzel a σ előjelválasztással elérjük, hogy $\|a - \sigma e_1\|_2 \geq \|a\|_2$.

$$\|a - \sigma e_1\|_2 = \sqrt{5^2 + (-2)^2 + 1^2} = \sqrt{30}$$

$$v = \frac{a - \sigma e_1}{\|a - \sigma e_1\|_2} = \frac{1}{\sqrt{30}} \begin{bmatrix} 5 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix} \quad \text{jó választás.}$$

Ellenőrizzük végezzük el a transzformációt a -n:

$$H(v) \cdot a = a - 2v \underbrace{(v^T a)}_{\in \mathbb{R}} = a - 2(v^T a)v.$$

$$H(v) \cdot a = \begin{bmatrix} 2 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix} - 2 \cdot \underbrace{\frac{1}{\sqrt{30}} \begin{bmatrix} 5 & -2 & 1 \end{bmatrix}}_{15} \cdot \begin{bmatrix} 2 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix} \cdot \frac{1}{\sqrt{30}} \begin{bmatrix} 5 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix} =$$

$$= \begin{bmatrix} 2 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} 5 \\ -2 \\ 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} -3 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix} = \sigma \cdot e_1 \quad \checkmark$$

- 1 Ortogonális mátrixokról
- 2 QR -felbontás
- 3 Gram–Schmidt-féle ortogonalizáció
- 4 Householder-féle mátrixok
- 5 Householder-transzformációk alkalmazásai**
- 6 Műveletigény

Módszer:

- Legyen adott az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ invertálható mátrix, első oszlopát jelölje a_1 .
- Egy lépésben egy oszlopot kinullázunk a főátló alatt. ($\sim$ GE)
- Így $n - 1$ lépésben felső háromszög alakot nyerünk.

Definíció: előjel függvény

$$\operatorname{sgn} : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}, \quad \operatorname{sgn}(x) = \begin{cases} 1 & \text{ha } x > 0 \\ 0 & \text{ha } x = 0 \\ -1 & \text{ha } x < 0 \end{cases}$$

Megjegyzés: most, a Householder-transzformációknál nem engedhetjük meg a 0 értéket, helyette akár $+1$ -et, akár -1 -et választhatunk.

1. lépés:

$a_1 \Rightarrow \sigma_1 \cdot e_1$, ahol $\sigma_1 := -\text{sgn}(a_{11}) \cdot \|a_1\|_2$ (tehát $|\sigma_1| = \|a_1\|_2$),

$$v_1 := \frac{a_1 - \sigma_1 e_1}{\|a_1 - \sigma_1 e_1\|_2}, \quad H_1 := H(v_1).$$

Ekkor

$$H_1 \cdot A = H(v_1) \cdot A = \begin{pmatrix} \sigma_1 & * & \dots & * \\ 0 & & & \\ \vdots & & B & \\ 0 & & & \end{pmatrix}.$$

Megjegyzés: σ_1 megválasztásáról... így stabilabb.

2. lépés:

$b_1 \Rightarrow \sigma_2 \cdot e_1$, ahol $\sigma_2 := -\operatorname{sgn}(b_{11}) \cdot \|b_1\|_2$ (tehát $|\sigma_2| = \|b_1\|_2$),

$$\tilde{v}_2 := \frac{b_1 - \sigma_2 e_1}{\|b_1 - \sigma_2 e_1\|_2} \in \mathbb{R}^{n-1}$$

Ekkor

$$H(\tilde{v}_2) \cdot B = \begin{pmatrix} \sigma_2 & * & \dots & * \\ 0 & & & \\ \vdots & & C & \\ 0 & & & \end{pmatrix} \in \mathbb{R}^{(n-1) \times (n-1)}$$

2. lépés (teljes méretben $(n \times n)$ felírva):

$$v_2 := \begin{pmatrix} 0 \\ \tilde{v}_2 \end{pmatrix}, \quad H_2 := H(v_2) = \begin{pmatrix} 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & & & \\ \vdots & & H(\tilde{v}_2) & \\ 0 & & & \end{pmatrix}.$$

Ekkor

$$H_2 \cdot H_1 \cdot A = \begin{pmatrix} \sigma_1 & * & * & \dots & * \\ 0 & \sigma_2 & * & \dots & * \\ 0 & 0 & & & \\ \vdots & \vdots & & C & \\ 0 & 0 & & & \end{pmatrix}.$$

Általában, k . lépés:

kinullázzuk az elemeket a főátló alatt a k . oszlopban.

Az ezt megvalósító transzformáció:

$$v_k := \begin{pmatrix} 0_{(1.)} \\ \vdots \\ 0_{(k-1).} \\ \widetilde{v}_k \end{pmatrix} \in \mathbb{R}^n, \quad H_k := H(v_k) = \begin{pmatrix} I_{k-1} & 0 \\ 0 & H(\widetilde{v}_k) \end{pmatrix}.$$

A gyakorlatban csak az $(n - k + 1) \times (n - k + 1)$ -s mátrix részen dolgozunk a k . lépésben, mint a GE-nál. Az $(n - 1)$ -edik lépés után felső háromszög alakot kapunk.

A Householder-transzformáció alkalmazásai

Egyetlen LER megoldása:

$$\begin{aligned}Ax &= b \\H_1 \cdot A \cdot x &= H_1 \cdot b \\&\vdots \\ \underbrace{H_{n-1} \cdots H_1 \cdot A \cdot x}_R &= \underbrace{H_{n-1} \cdots H_1 \cdot b}_d \\ R \cdot x &= d \rightarrow x \text{ (visszahelyettesítés)}\end{aligned}$$

Ugyanúgy dolgozunk, mint a GE-nál. Végrehajtjuk a transzformációt az oszlopokon:

$$[A|b] \rightarrow n-1 \text{ db H-trf.} \rightarrow [R|d] \rightarrow \text{visszahely.}$$

Mindig egyre kisebb méretű mátrixon dolgozunk a transzformációk során.

A Householder-transzformáció alkalmazásai

QR -felbontás készítése:

$$\underbrace{H_{n-1} \cdots H_2 \cdot H_1}_{Q^{-1}=Q^T} \cdot A = R$$

$$A = \underbrace{H_1 \cdot H_2 \cdots H_{n-1}}_Q \cdot R = Q \cdot R$$

Megfigyelhetjük, hogy Q előállításakor mindig a jobb oldalról végezzük a transzformációt, ekkor sorokra alkalmazzuk.

Az algoritmus: Q előállítására

$$Q_0 = I$$

$$k = 1, \dots, n-1 : \quad Q_k := Q_{k-1} H_k$$

$$Q := Q_{n-1}$$

Tétel: QR -felbontás Householder-módszerrel

Invertálható mátrixok QR -felbontása elkészíthető $n - 1$ db Householder-transzformáció segítségével.

Biz.: Láttuk. □

Összefoglalva: A k . lépésben kinullázzuk a k . oszlop főátló alatti elemeit egy H_k ortogonális transzformáció segítségével, melyet a mátrix oszlopaira alkalmazunk a jobb alsó

$(n - k + 1) \times (n - k + 1)$ -s mátrix részen.

A Q mátrixot úgy kapjuk, hogy egy egységmátrixból indulva a k . lépésben a H_k transzformációt jobbról alkalmazzuk a sorokra csak a jobb alsó $(n - k + 1) \times (n - k + 1)$ -s mátrix részen.

$n - 1$ lépés után megkapjuk felső háromszög alakot (R) és Q -t.

- 1 Ortogonális mátrixokról
- 2 QR -felbontás
- 3 Gram–Schmidt-féle ortogonalizáció
- 4 Householder-féle mátrixok
- 5 Householder-transzformációk alkalmazásai
- 6 Műveletigény

Tétel: A Householder-trf. műveletigénye LER-re

A LER megoldásának műveletigénye
Householder-transzformációkkal:

$$\frac{4}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2),$$

valamint $2(n - 1)$ darab négyzetgyökvonásra is szükség van.

Biz.:

A k -adik lépésben ($n - k + 1 =: h_k$ hosszú vektorokkal dolgozunk):

hossz (σ)	$2h_k - 1,$
normálvektor ($a - \sigma e_1, \ \cdot\ _2, v$)	$1 + (2h_k - 1) + h_k = 3h_k,$
transzformáció ($(h_k - 1) + 1$ vektorra)	$h_k \cdot 4h_k.$

Összesen: $4h_k^2 + 5h_k - 1, (n - k =: s)$

$$\sum_{k=1}^{n-1} (4h_k^2 + 5h_k - 1) = \sum_{s=2}^n 4s^2 + \sum_{s=2}^n s + (n - 1) = \frac{4}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2).$$

A visszahelyettesítés műveletigénye $n^2 + \mathcal{O}(n)$, belefér az előző alakba. □

Tétel: A Householder-trf. műveletigénye QR -felbontásra

A QR -felbontás előállításának műveletigénye
Householder-transzformációkkal:

$$\frac{8}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2),$$

valamint $2(n - 1)$ darab négyzetgyökvonásra is szükség van.

Biz.:

A k -adik lépésben ($n - k + 1 =: h_k$ hosszú vektorokkal dolgozunk):

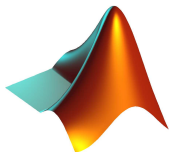
hossz (σ)	$2h_k - 1,$
normálvektor ($a - \sigma e_1, \ \cdot\ _2, v$)	$1 + (2h_k - 1) + h_k = 3h_k,$
transzformáció ($(h_k - 1) + h_k$ vektorra)	$(2h_k - 1) \cdot 4h_k.$

Összesen: $(8h_k^2 - 4h_k) + (5h_k - 1) = 8h_k^2 + h_k - 1, (n - k =: s)$

$$\sum_{k=1}^{n-1} (8h_k^2 + h_k - 1) = \sum_{s=2}^n 8s^2 + \sum_{s=2}^n s - (n - 1) = \frac{8}{3}n^3 + \mathcal{O}(n^2).$$

Megjegyzés: Ez kicsit több, mint a Gram–Schmidt-féle ortogonalizációnál, viszont ez a módszer numerikusan stabilabb.

- 1 A Gram–Schmidt-féle ortogonalizációs eljárás működésének szemléltetése $\mathbb{R}^3$ -beli vektorrendszer esetén.
- 2 Példák Householder-mátrixokra ($n \approx 3, 10, 20, 50$).
- 3 Példák Householder-transzformációra.
- 4 QR -felbontás készítése Householder módszerével ($n \approx 3, 7, 50, 100$).

Numerikus módszerek 1.

6. előadás: Vektor- és mátrixnormák

Krebsz Anna

ELTE IK

- 1 Vektornormák
- 2 Mátrixnormák
- 3 Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák
- 4 Mátrixnormák további tulajdonságai – válogatás

- 1 Vektornormák
- 2 Mátrixnormák
- 3 Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák
- 4 Mátrixnormák további tulajdonságai – válogatás

Definíció: vektorok „hossza”

Az $x \in \mathbb{R}^n$ vektor hagyományos értelemben vett hosszát, avagy „kettes normáját” jelölje $\|\cdot\|_2$.

A következőképpen számolható:

$$\|x\|_2 := \sqrt{\langle x, x \rangle} = \sqrt{x^\top x} = \left(\sum_{i=1}^n x_i^2 \right)^{\frac{1}{2}}.$$

A (vektor)norma a „hossz”, „nagyság” általánosítása.

Definíció: vektornorma

Legyen $n \in \mathbb{N}$ rögzített. Az $\|\cdot\| : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ leképezést vektornormának nevezzük, ha:

- ❶ $\|x\| \geq 0 \quad (\forall x \in \mathbb{R}^n),$
- ❷ $\|x\| = 0 \iff x = 0,$
- ❸ $\|\lambda \cdot x\| = |\lambda| \cdot \|x\| \quad (\forall \lambda \in \mathbb{R}, \forall x \in \mathbb{R}^n),$
- ❹ $\|x + y\| \leq \|x\| + \|y\| \quad (\forall x, y \in \mathbb{R}^n).$

Azaz a leképezés „pozitív”, „pozitív homogén” és „szubadditív” (háromszög-egyenlőtlenség). Ezek a vektornormák *axiómái*.

Állítás: skaláris szorzat által generált vektornorma

Ha adott az $\langle \cdot, \cdot \rangle : \mathbb{R}^n \times \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ skaláris szorzat, akkor az $f(x) := \sqrt{\langle x, x \rangle}$ függvény *norma*. Jele: $\|x\|_2$.

Biz.: Nem kell.

Ez a „hagyományos hossz”.

Állítás: Cauchy–Bunyakovszki–Schwarz-egyenlőtlenség (CBS)

$$|\langle x, y \rangle| \leq \|x\|_2 \cdot \|y\|_2 \quad (x, y \in \mathbb{R}^n)$$

Biz.: Bármely $\alpha \in \mathbb{R}$ esetén $\|x - \alpha y\|_2^2 \geq 0$.

$$\begin{aligned} 0 &\leq \|x - \alpha y\|_2^2 = \langle x - \alpha y, x - \alpha y \rangle = \\ &= \underbrace{\langle x, x \rangle}_{\|x\|_2^2} - 2\alpha \langle x, y \rangle + \alpha^2 \underbrace{\langle y, y \rangle}_{\|y\|_2^2} \quad (\forall \alpha \in \mathbb{R}). \end{aligned}$$

Diszkrimináns nempozitív: $\langle x, y \rangle^2 - \|x\|_2^2 \cdot \|y\|_2^2 \leq 0$, így

$$\langle x, y \rangle^2 \leq \|x\|_2^2 \cdot \|y\|_2^2.$$

Állítás: Gyakori vektornormák $(1, 2, \infty)$

A következő formulák vektornormákat **definiálnak** $\mathbb{R}^n$ felett:

- $\|x\|_1 := \sum_{i=1}^n |x_i|$ (Manhattan-norma),
- $\|x\|_2 := \left(\sum_{i=1}^n |x_i|^2 \right)^{1/2}$ (Euklideszi-norma),
- $\|x\|_\infty := \max_{i=1}^n |x_i|$ (Csebisev-norma).

Biz.: Hf.

Példa: vektornormák

Számítsuk ki a következő vektorok 1, 2, ∞ normáját:

$$x = \begin{bmatrix} 3 \\ 4 \end{bmatrix}, \quad y = \begin{bmatrix} 4 \\ -8 \\ 1 \end{bmatrix}.$$

$$\|x\|_1 = 3 + 4 = 7, \quad \|x\|_2 = \sqrt{3^2 + 4^2} = 5, \quad \|x\|_\infty = \max\{3, 4\} = 4.$$

$$\|y\|_1 = 4 + |-8| + 1 = 13, \quad \|y\|_2 = \sqrt{4^2 + (-8)^2 + 1^2} = \sqrt{73}, \\ \|y\|_\infty = \max\{4, |-8|, 1\} = 8.$$

Állítás: p -normák

A következő $\mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ függvények is vektornormákat **definiálnak**:

$$\|x\|_p := \left(\sum_{i=1}^n |x_i|^p \right)^{1/p} \quad (p \in \mathbb{R}, 1 \leq p < \infty).$$

Biz.: Nem kell. A háromszög-egyenlőtlenség a Minkovszki-egyenlőtlenség.

Megjegyzések:

- $0 \leq p < 1$ esetén nem norma,
- $p_1 \leq p_2 \implies \|x\|_{p_1} \geq \|x\|_{p_2}$,
- Speciális esetek: $p = 1 \rightsquigarrow \|x\|_1$, $p = 2 \rightsquigarrow \|x\|_2$,
- Sőt: $\lim_{p \rightarrow \infty} \|x\|_p = \|x\|_\infty$.

Állítás: normák közötti egyenlőtlenségek

- $\|x\|_{\infty} \leq \|x\|_1 \leq n \cdot \|x\|_{\infty},$
- $\|x\|_{\infty} \leq \|x\|_2 \leq \sqrt{n} \cdot \|x\|_{\infty},$
- $\|x\|_2 \leq \|x\|_1 \leq \sqrt{n} \cdot \|x\|_2,$
- sőt ezek alapján $\|x\|_{\infty} \leq \|x\|_2 \leq \|x\|_1.$

Biz.: Nem kell.

(Az elsőbe könnyű belegondolni, a negyedike láttunk példát.)

Definíció: ekvivalens normák

Az $\|\cdot\|_a$ és $\|\cdot\|_b$ vektornormák *ekvivalensek*, ha $\exists c_1, c_2 \in \mathbb{R}^+$, hogy

$$c_1 \cdot \|x\|_b \leq \|x\|_a \leq c_2 \cdot \|x\|_b \quad (\forall x \in \mathbb{R}^n).$$

Állítás: végesdimenziós normák ekvivalenciája

Tetszőleges $\mathbb{R}^n$ -en értelmezett vektornorma ekvivalens az Euklideszi-vektornormával. (Azaz adott végesdimenziós térben minden norma ekvivalens.)

Definíció: konvergencia vektornormában

Az $(x_k) \subset \mathbb{R}^n$ sorozat konvergens, ha létezik $x^* \in \mathbb{R}^n$ melyre

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \|x_k - x^*\| = 0.$$

x^* a sorozat határértéke.

Megj.: Mivel $\mathbb{R}^n$ -en a vektornormák ekvivalensek, ezért ha egy sorozat konvergens az egyik vektornormában, akkor mindegyikben.

Ekvivalens átfogalmazások a konvergenciára:

- Az $(x_k) \subset \mathbb{R}^n$ sorozat konvergens, ha létezik $x^* \in \mathbb{R}^n$ melyre

$$\forall \varepsilon > 0 \exists N_0 \in \mathbb{N} \forall k \geq N_0 : \|x_k - x^*\| < \varepsilon.$$

- Az $(x_k) \subset \mathbb{R}^n$ sorozat konvergens, ha létezik $x^* \in \mathbb{R}^n$ melyre

$$\forall \varepsilon > 0 \exists N_0 \in \mathbb{N} \forall k \geq N_0 : x_k \in K_\varepsilon(x^*).$$

Matlab példák p -normákra, egységgömbökre ($p = 1, 2, \infty, \dots$).

- 1 Vektornormák
- 2 Mátrixnormák**
- 3 Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák
- 4 Mátrixnormák további tulajdonságai – válogatás

Definíció: mátrixnorma

Legyen $n \in \mathbb{N}$ rögzített. Az $\|\cdot\| : \mathbb{R}^{n \times n} \rightarrow \mathbb{R}$ leképezést mátrixnormának nevezzük, ha:

- ❶ $\|A\| \geq 0 \quad (\forall A \in \mathbb{R}^{n \times n}),$
- ❷ $\|A\| = 0 \iff A = 0,$
- ❸ $\|\lambda \cdot A\| = |\lambda| \cdot \|A\| \quad (\forall \lambda \in \mathbb{R}, \forall A \in \mathbb{R}^{n \times n}),$
- ❹ $\|A + B\| \leq \|A\| + \|B\| \quad (\forall A, B \in \mathbb{R}^{n \times n}),$
- ❺ $\|A \cdot B\| \leq \|A\| \cdot \|B\| \quad (\forall A, B \in \mathbb{R}^{n \times n}).$

Ugyanaz, mint a vektornormáknál, plusz: „szubmultiplikativitás”. Ezek a mátrixnormák axiómái.

Definíció: Frobenius-norma

A következő függvényt *Frobenius-normának* nevezzük:

$$\|\cdot\|_F : \mathbb{R}^{n \times n} \rightarrow \mathbb{R}, \quad \|A\|_F = \left(\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |a_{ij}|^2 \right)^{1/2}.$$

Állítás: Frobenius-norma

A $\|\cdot\|_F$ függvény valóban mátrixnorma.

Biz.: 1–4. következik a $\|\cdot\|_2$ vektornorma tulajdonságaiból.
Az 5. belátható CBS segítségével.

Példa: egyszerű mátrixnormák

Számítsuk ki a következő mátrixok Frobenius-normáját.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & -4 \\ 2 & 2 \end{bmatrix}, \quad B = \begin{bmatrix} 3 & 2 \\ 1 & 5 \end{bmatrix}.$$

$$\|A\|_F = \sqrt{1^2 + (-4)^2 + 2^2 + 2^2} = 5$$

$$\|B\|_F = \sqrt{3^2 + 2^2 + 1^2 + 5^2} = 6$$

- 1 Vektornormák
- 2 Mátrixnormák
- 3 Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák**
- 4 Mátrixnormák további tulajdonságai – válogatás

Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák

Definíció: indukált norma, természetes mátrixnormák

Legyen $\|\cdot\|_v : \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ tetszőleges vektornorma. Ekkor a

$$\|\cdot\| : \mathbb{R}^{n \times n} \rightarrow \mathbb{R}, \quad \|A\| := \sup_{x \neq 0} \frac{\|Ax\|_v}{\|x\|_v}$$

függvényt a $\|\cdot\|_v$ vektornorma által indukált mátrixnormának hívjuk. Egy mátrixnormát *természetesnek* nevezünk, ha van olyan vektornorma, ami indukálja.

Tétel: indukált normák

Az „indukált mátrixnormák” valóban mátrixnormák.

Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák

Biz.: Be kell látni, hogy a megadott alak teljesíti a mátrixnorma axiómáit.

- 1 Az $\|A\|$ értéke nemnegatív, hiszen vektorok normájának (nemnegatív számok) hányadosainak szuprénuma.
- 2 Ha $A = 0$, azaz nullmátrix, akkor $\|Ax\|_v = 0$ minden x vektorra, így a szuprénum értéke is 0. Valamint megfordítva, ha a szuprénum 0, akkor minden x -re Ax -nek nullvektornak kell lennie, ez csak úgy lehet, ha A nullmátrix.

3

$$\|\lambda A\| = \sup_{x \neq 0} \frac{\|\lambda Ax\|_v}{\|x\|_v} = \sup_{x \neq 0} \frac{|\lambda| \cdot \|Ax\|_v}{\|x\|_v} = |\lambda| \cdot \sup_{x \neq 0} \frac{\|Ax\|_v}{\|x\|_v} = |\lambda| \cdot \|A\|.$$

Biz. (folytatás):

4

$$\begin{aligned}\|A + B\| &= \sup_{x \neq 0} \frac{\|(A + B)x\|_v}{\|x\|_v} \leq \sup_{x \neq 0} \frac{\|Ax\|_v + \|Bx\|_v}{\|x\|_v} \leq \\ &\leq \sup_{x \neq 0} \frac{\|Ax\|_v}{\|x\|_v} + \sup_{x \neq 0} \frac{\|Bx\|_v}{\|x\|_v} = \|A\| + \|B\|\end{aligned}$$

5 $B = 0 \Rightarrow \|B\| = 0$, valamint

$$A \cdot B = A \cdot 0 = 0 \Rightarrow \|AB\| = 0.$$

Az egyenlőtlenség mindkét oldalán 0 áll, tehát igaz az állítás.

Biz. (folytatás): Ha $B \neq 0$, akkor

$$\begin{aligned}\|A \cdot B\| &= \sup_{x \neq 0} \frac{\|ABx\|_v}{\|x\|_v} = \sup_{x \neq 0, Bx \neq 0} \frac{\|ABx\|_v}{\|Bx\|_v} \cdot \frac{\|Bx\|_v}{\|x\|_v} \leq \\ &\leq \sup_{Bx \neq 0} \frac{\|ABx\|_v}{\|Bx\|_v} \cdot \sup_{x \neq 0} \frac{\|Bx\|_v}{\|x\|_v} \leq \sup_{y \neq 0} \frac{\|Ay\|_v}{\|y\|_v} \cdot \sup_{x \neq 0} \frac{\|Bx\|_v}{\|x\|_v} = \|A\| \cdot \|B\|.\end{aligned}$$

Meggondolható, hogy a $Bx \neq 0$ feltétel nem változtatja meg a szuprénum értékét; közben bevezettük az $y := Bx$ jelölést. $\square$

Megjegyzések:

- Átfogalmazás:

$$\|A\| = \sup_{x \neq 0} \frac{\|Ax\|_v}{\|x\|_v} = \sup_{\|y\|_v=1} \|Ay\|_v.$$

- A sup helyett max is írható.
- Átfogalmazás:

$$\|A\| = \sup_{x \neq 0} \frac{\|Ax\|_v}{\|x\|_v} \implies \frac{\|Ax\|_v}{\|x\|_v} \leq \|A\| \implies \|Ax\|_v \leq \|A\| \cdot \|x\|_v.$$

Sőt: $\|A\|$ a legkisebb ilyen felső korlát.

Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák

Definíció: illeszkedő normák

Ha egy mátrix- és egy vektornormára

$$\|Ax\|_v \leq \|A\| \cdot \|x\|_v \quad (\forall x \in \mathbb{R}^n, A \in \mathbb{R}^{n \times n})$$

teljesül, akkor *illeszkedőknek* nevezzük őket.

Állítás: természetes mátrixnormák illeszkedéséről

A természetes mátrixnormák illeszkednek az őket indukáló vektornormákhoz.

Biz.: Láttuk az előbb. Az $x = 0$ eset meggondolandó.

Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák

Milyen mátrixnormákat indukálnak az elterjedt vektornormák?

Tétel: Nevezetes mátrixnormák $(1, 2, \infty)$

A $\|\cdot\|_p$ ($p = 1, 2, \infty$) vektornormák által indukált mátrixnormák:

- $\|A\|_1 = \max_{j=1}^n \sum_{i=1}^n |a_{ij}|$ (oszlopnorma),
- $\|A\|_\infty = \max_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |a_{ij}|$ (sornorma),
- $\|A\|_2 = \left(\max_{i=1}^n \lambda_i(A^\top A) \right)^{1/2}$ (spektrálnorma).

Jel.: $\lambda_i(M)$: az M mátrix i -edik sajátértéke ($Mv = \lambda v$, $v \neq 0$).

Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák

A bizonyítás „dallama”:

- Az adott $f(A)$ értékre: $\|Ax\|_v \leq f(A) \cdot \|x\|_v$.
- Van olyan x vektor, hogy $\|Ax\|_v = f(A) \cdot \|x\|_v$.
- Ekkor az $f(A)$ érték, tényleg a $\|\cdot\|_v$ vektornorma által indukált mátrixnorma, ezért jelölhetjük így: $\|A\|_v$.

Bizonyítás $\|\cdot\|_1$ esetén:

$$\text{Állítás: } \|A\|_1 = \max_{j=1}^n \sum_{i=1}^n |a_{ij}|.$$

$$\begin{aligned}\|Ax\|_1 &= \sum_{i=1}^n |(Ax)_i| = \sum_{i=1}^n \left| \sum_{j=1}^n a_{ij} x_j \right| \leq \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |a_{ij}| \cdot |x_j| = \\ &= \sum_{j=1}^n \left(|x_j| \cdot \underbrace{\sum_{i=1}^n |a_{ij}|} \right) \leq \underbrace{\left(\max_{j=1}^n \sum_{i=1}^n |a_{ij}| \right)} \cdot \|x\|_1.\end{aligned}$$

Legyen $x = e_k$, ahol a k -adik oszlopösszeg maximális. Ekkor

$$\|Ae_k\|_1 = \underbrace{\dots}_{1} \underbrace{\|e_k\|_1}_1.$$

Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák

Bizonyítás $\|\cdot\|_\infty$ esetén:

$$\text{Állítás: } \|A\|_\infty = \max_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |a_{ij}|.$$

- A becslés ugyanolyan stílusú, mint $\|\cdot\|_1$ esetén. Gyakorlaton.
- Válasszuk az

$$x = \begin{pmatrix} \pm 1 \\ \vdots \\ \pm 1 \end{pmatrix}$$

vektort az egyenlőséghez, megfelelően választott előjelekkel. . .

Bizonyítás $\|\cdot\|_2$ esetén:

$$\text{Állítás: } \|A\|_2 = \left(\max_{i=1}^n \lambda_i(A^\top A) \right)^{1/2}.$$

- Előbb belátjuk, hogy a sajátértékek nemnegatívak.
- A becslés a diagonalizálás alapján adódik.
- Válasszuk a legnagyobb sajátértékhez tartozó sajátvektort az egyenlőséghez.

Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák

Biz. (folytatás): Először belátjuk, hogy $A^T A$ szimmetrikus és sajátértékei nemnegatívak (azaz $A^T A$ pozitív szemidefinit).

- $(A^T A)^T = A^T (A^T)^T = A^T A$, azaz $A^T A$ szimmetrikus, vagyis $A^T A$ sajátértékei valósak.
- Legyen $y \neq 0$ az $A^T A$ mátrix λ -hoz tartozó sajátvektora, azaz

$$A^T A y = \lambda \cdot y.$$

Szorozzuk meg mindkét oldalt balról az y^T vektorral:

$$y^T A^T A y = \lambda \cdot y^T y.$$

Innen

$$\lambda = \frac{y^T A^T A y}{y^T y} = \frac{(Ay)^T (Ay)}{y^T y} = \frac{\|Ay\|_2^2}{\|y\|_2^2} \geq 0.$$

Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák

Biz. (folytatás): Ezután az indukált mátrixnormák definícióját követve Ax normáját fogjuk vizsgálni.

Kihasználjuk, hogy $A^T A$ szimmetrikus, és így (lásd lineáris algebra) létezik U ortogonális (unitér) mátrix, amire

$$A^T A = U^T D U \quad \Leftrightarrow \quad U A^T A U^T = D$$

úgy, hogy a diagonálisban $A^T A$ sajátértékei vannak (ezek nemnegatívak). Bevezetjük az $y = Ux$ jelölést.

$$\begin{aligned} \|Ax\|_2^2 &= (Ax)^T (Ax) = x^T A^T A x = x^T U^T D U x = (Ux)^T D (Ux) \\ &= y^T D y = \sum_{i=1}^n \underbrace{d_{ii}}_{\geq 0} \cdot |y_i|^2 \leq \max_{i=1}^n d_{ii} \cdot \sum_{i=1}^n |y_i|^2 = \max_{i=1}^n \lambda_i(A^T A) \cdot \|y\|_2^2. \end{aligned}$$

Belátjuk, hogy $\|y\|_2^2 = \|x\|_2^2$.

Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák

$\|y\|_2^2 = y^\top y = (Ux)^\top (Ux) = x^\top U^\top Ux = x^\top x = \|x\|_2^2$, ezért

$$\|Ax\|_2^2 \leq \dots \leq \max_{i=1}^n \lambda_i(A^\top A) \cdot \|x\|_2^2.$$

$x \neq 0$ esetén:

$$\frac{\|Ax\|_2}{\|x\|_2} \leq \left(\max_{i=1}^n \lambda_i(A^\top A) \right)^{1/2}$$

Még azt kell belátni, hogy van is olyan $x \neq 0$ vektor, amire a szuprénum felvételik.

Legyen $\lambda_m = \max \lambda_i(A^\top A)$ és $v_m \neq 0$, $\|v_m\|_2 = 1$ a hozzá tartozó sajátvektor.

$$\|Av_m\|_2^2 = (Av_m)^\top (Av_m) = v_m^\top \underbrace{A^\top A}_{\lambda_m \cdot v_m} v_m = \lambda_m \cdot \underbrace{v_m^\top v_m}_{=1} = \lambda_m.$$

Definíció: spektrálsugár

Egy $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrix *spektrálsugara* $\varrho(A) := \max_{i=1}^n |\lambda_i(A)|$.

Megj.: A spektrálnormát a spektrálsugárral is meg tudjuk adni:

$$\|A\|_2 = \sqrt{\varrho(A^\top A)}.$$

Állítás:

Egy $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ szimmetrikus (önadjungált) mátrix spektrálnormája

$$\|A\|_2 = \varrho(A).$$

Biz.: Trivi.

Állítás:

Ha A normális ($A^*A = AA^*$), akkor $\|A\|_2 = \varrho(A)$.
(Spec.: ha A önadjungált, akkor normális.)

Biz.: Lineáris algebrából ismert, hogy normális mátrixok esetén létezik U unitér hasonlósági transzformáció, mellyel A diagonális alakra hozható.

$$\begin{aligned}U^*AU &= D = \text{diag}(\lambda_i(A)) \quad \Leftrightarrow \quad A = UDU^* \\A^*A &= (UDU^*)^*UDU^* = UD^*U^*UDU^* = UD^*DU^* \\ \lambda_i(A^*A) &= \lambda_i(D^*D) = |\lambda_i(A)|^2 \\ \varrho(A^*A) &= \varrho(A)^2\end{aligned}$$

Innen $\|A\|_2 = \varrho(A^*A)^{1/2} = \varrho(A)$.

Példa: $\|\cdot\|_1$ és $\|\cdot\|_\infty$ mátrixnormára

Számítsuk ki a következő mátrix $\|\cdot\|_1$ és $\|\cdot\|_\infty$ mátrixnormáját.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & -4 \\ 2 & 2 \end{bmatrix}$$

$$\|A\|_1 = \max\{1 + 2, |-4| + 2\} = 6$$

$$\|A\|_\infty = \max\{1 + |-4|, 2 + 2\} = 5$$

Példa: $\|\cdot\|_2$ mátrixnorma

Számítsuk ki a következő mátrix $\|\cdot\|_2$ mátrixnormáját.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & -4 \\ 2 & 2 \end{bmatrix}$$

$$A^T A = \begin{bmatrix} 1 & 2 \\ -4 & 2 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 1 & -4 \\ 2 & 2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 5 & 0 \\ 0 & 20 \end{bmatrix},$$

Szerencsénkre látjuk a sajátértékeit...

$$\|A\|_2 = \left(\max_{i=1}^n \lambda_i(A^T A) \right)^{1/2} = \sqrt{\max\{5, 20\}} = \sqrt{20} \approx 4.4721.$$

- 1 Vektornormák
- 2 Mátrixnormák
- 3 Természetes mátrixnormák, avagy indukált normák
- 4 Mátrixnormák további tulajdonságai – válogatás**

Állítás

A Frobenius-norma nem természetes mátrixnorma.

Biz.: Tekintsük az $I \in \mathbb{R}^{n \times n}$ egységmátrix normáját.

- Indukált mátrixnormák esetén $\|I\| = \sup_{x \neq 0} \frac{\|Ix\|_v}{\|x\|_v} = 1$.
- Másrészt $\|I\|_F = \sqrt{n}$.
- Tehát nincs olyan vektornorma, ami a Frobenius-normát indukálná (ha $n > 1$).

Állítás: spektrálsugár és norma

$$\varrho(A) \leq \|A\|$$

Biz.: Belátjuk, hogy $|\lambda| \leq \|A\|$.

(Legyen λ tetszőleges sajátérték és $v \neq 0$ a hozzá tartozó sajátvektor.)

$$Av = \lambda v$$

$$Avv^T = \lambda vv^T$$

$$\|A\| \cdot \|vv^T\| \geq \|Avv^T\| = \|\lambda vv^T\| = |\lambda| \cdot \|vv^T\|$$

Leosztva $\|vv^T\| \neq 0$ -val $\|A\| \geq |\lambda|$.

Feladatok gyakorlatra

Igazoljuk a következő állításokat.

(a) Ha Q ortogonális (unitér), akkor

- $\|Qx\|_2 = \|x\|_2$,
- $\|Q\|_2 = 1$,
- $\|QA\|_2 = \|AQ\|_2 = \|A\|_2$.

Feladatok gyakorlatra

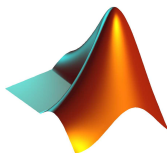
(b) $\|A\|_F^2 = \text{tr}(A^\top A)$, ahol $\text{tr}(B) := \sum_{k=1}^n b_{kk}$ a mátrix *nyoma*.

(c) Ha Q ortogonális (unitér), akkor $\|QA\|_F = \|AQ\|_F = \|A\|_F$.

(d) $\|A\|_F^2 = \sum_{i=1}^n \lambda_i(A^\top A)$.

(e) $\|\cdot\|_F$ és $\|\cdot\|_2$ ekvivalens mátrixnormák.

(f) A Frobenius-norma illeszkedik a kettes vektornormához.

- 1 Indukált mátrixnorma szemléltetése $\mathbb{R}^2$, $p = 2$ esetén.
- 2 Indukált mátrixnormák közelítő számítása tetszőleges $\mathbb{R}^n$ és p esetén ($m = 100, \dots, 1000$ vektor próbájával).

Numerikus módszerek 1.

7. előadás: LER érzékenysége

Krebsz Anna

ELTE IK

- 1 Mátrixok kondíciószáma
- 2 Lineáris egyenletrendszer vektorának megváltozása
- 3 Lineáris egyenletrendszer mátrixának megváltozása
- 4 Egyesített tétel, szorzatfelbontások hatása
- 5 Relatív maradék
- 6 Matlab példák

- 1 Mátrixok kondíciószáma
- 2 Lineáris egyenletrendszer vektorának megváltozása
- 3 Lineáris egyenletrendszer mátrixának megváltozása
- 4 Egyesített tétel, szorzatfelbontások hatása
- 5 Relatív maradék
- 6 Matlab példák

Definíció: mátrixok kondíciószáma

Adott $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ invertálható mátrix és $\|\cdot\|$ mátrixnorma esetén a $\text{cond}(A) := \|A\| \cdot \|A^{-1}\|$ mennyiséget az A mátrix *kondíciós számának* nevezzük. (Jele néha $\kappa(A)$. [kappa])

Megjegyzés:

- Csak invertálható mátrixokra értelmes.
- Értéke függ a norma választásától.
(Pl. $\text{cond}_1(A), \text{cond}_2(A), \dots$)

Állítás: a kondíciósza tulajdonságai – 1. rész

- (a) Indukált mátrixnorma esetén $\text{cond}(A) \geq 1$.
- (b) $\text{cond}(c \cdot A) = \text{cond}(A)$, $(c \in \mathbb{R}, c \neq 0)$.
- (c) Ha Q ortogonális, akkor $\text{cond}_2(Q) = 1$.

Biz.:

$$(a) \quad 1 = \|I\| = \|A \cdot A^{-1}\| \leq \|A\| \cdot \|A^{-1}\| = \text{cond}(A).$$

$$(b) \quad \begin{aligned} \text{cond}(cA) &= \|cA\| \cdot \|(cA)^{-1}\| = \|cA\| \cdot \left\| \frac{1}{c} A^{-1} \right\| = \\ &= |c| \cdot \|A\| \cdot \frac{1}{|c|} \cdot \|A^{-1}\| = \text{cond}(A). \end{aligned}$$

$$(c) \quad \begin{aligned} \|Q\|_2 &= \sup_{x \neq 0} \frac{\|Qx\|_2}{\|x\|_2} = \sup_{x \neq 0} \frac{\sqrt{x^T Q^T Q x}}{\sqrt{x^T x}} = 1 \\ \|Q^{-1}\|_2 &= \|Q^T\|_2 = 1, \quad \text{cond}_2(Q) = 1 \end{aligned}$$

Állítás: a kondíciósza tulajdonságai – 2. rész

(d) Ha A szimmetrikus, akkor $\text{cond}_2(A) = \frac{\max |\lambda_i(A)|}{\min |\lambda_i(A)|}$.

(e) Ha A szimm., pozitív definit, akkor $\text{cond}_2(A) = \frac{\max \lambda_i(A)}{\min \lambda_i(A)}$.

(f) Ha A invertálható, akkor $\text{cond}(A) \geq \frac{\max |\lambda_i(A)|}{\min |\lambda_i(A)|}$.

Biz.:

(d) Eml.: $\|A\|_2 = \sqrt{\max \lambda_i(A^\top A)}$.

De $\lambda_i(A^\top A) = \lambda_i(A^2) = (\lambda_i(A))^2$, így $\|A\|_2 = \max |\lambda_i(A)|$.

Az inverzre: $\|A^{-1}\|_2 = \max |\lambda_i(A^{-1})| = \frac{1}{\min |\lambda_i(A)|}$.

(e) A pozitív definités miatt nem kell abszolút érték.

(f) $\|A\| \geq \varrho(A) = \max |\lambda_i(A)|$, $\|A^{-1}\| \geq \varrho(A^{-1}) = \frac{1}{\min |\lambda_i(A)|}$. $\square$

- 1 Mátrixok kondíciószáma
- 2 Lineáris egyenletrendszer vektorának megváltozása**
- 3 Lineáris egyenletrendszer mátrixának megváltozása
- 4 Egyesített tétel, szorzatfelbontások hatása
- 5 Relatív maradék
- 6 Matlab példák

$$A \cdot x = b$$

Vizsgáljuk meg, hogy hogyan változik meg a LER megoldása, ha a jobb oldalt, azaz a vektort *kicsit* megváltoztatjuk, „perturbáljuk”!
(Mérési pontatlanság, kerekítési hiba, ...)

① Eredeti:

adott A és b , kiszámíthatjuk a megoldást: x .

$$Ax = b$$

② Módosult:

adott A és $b + \Delta b$, kiszámíthatjuk a megoldást: $x + \Delta x$.

$$A(x + \Delta x) = (b + \Delta b)$$

Nyilván a megoldás is *kicsit* más lesz...

Példa:

1 Eredeti:

$$\begin{bmatrix} 4.1 & 2.8 \\ 9.7 & 6.6 \end{bmatrix} \cdot x = \begin{bmatrix} 4.1 \\ 9.7 \end{bmatrix} \rightarrow \text{megoldás: } x = \begin{bmatrix} 1 \\ 0 \end{bmatrix}$$

2 Módosult:

$$\begin{bmatrix} 4.1 & 2.8 \\ 9.7 & 6.6 \end{bmatrix} \cdot (x + \Delta x) = \begin{bmatrix} 4.11 \\ 9.7 \end{bmatrix}$$

3

A módosult LER megoldása: $x + \Delta x = \begin{bmatrix} 0.34 \\ 0.97 \end{bmatrix}$

4 Mi történt?

Hogyan jellemezhető a megoldás megváltozása a jobb oldal megváltozásához képest?

- Mennyire változott a jobb oldal:

$$\delta b := \frac{\|\Delta b\|}{\|b\|} = 9.4959e - 004.$$

- Emiatt mennyire változik a megoldás: $\delta x := \frac{\|\Delta x\|}{\|x\|} = 1.1732.$
- Vizsgáljuk a kettő hányadosát: $\frac{\delta x}{\delta b} = 1235.5.$
- $\text{cond}(A) = 1623$

Tétel: LER érzékenysége a jobb oldal pontatlanságára

Ha A invertálható és $b \neq 0$, akkor illeszkedő normákban

$$\frac{1}{\|A\| \cdot \|A^{-1}\|} \cdot \frac{\|\Delta b\|}{\|b\|} \leq \frac{\|\Delta x\|}{\|x\|} \leq \|A\| \cdot \|A^{-1}\| \cdot \frac{\|\Delta b\|}{\|b\|},$$

azaz

$$\frac{1}{\text{cond}(A)} \cdot \delta b \leq \delta x \leq \text{cond}(A) \cdot \delta b.$$

Biz.:

- 1 $A(x + \Delta x) = (b + \Delta b)$ -ből vonjuk ki az $Ax = b$ LER-t, így $A\Delta x = \Delta b$.
- 2 Viszont $x = A^{-1}b$ és $\Delta x = A^{-1}\Delta b$ is teljesül.

Biz. (folytatás):

③ Tehát a 4-féle alak:

$$b = Ax, \quad x = A^{-1}b, \quad \Delta b = A\Delta x, \quad \Delta x = A^{-1}\Delta b.$$

④ Bármely egyenlőségénél vehetjük a normát.
(A vektornormához illeszkedő mátrixnormát használunk.)

$$(a) \quad \|b\| = \|Ax\| \Rightarrow \|b\| \leq \|A\| \cdot \|x\| \Rightarrow \|x\| \geq \frac{\|b\|}{\|A\|},$$

$$(b) \quad \|\Delta b\| = \|A\Delta x\| \Rightarrow \|\Delta b\| \leq \|A\| \cdot \|\Delta x\| \Rightarrow \|\Delta x\| \geq \frac{\|\Delta b\|}{\|A\|},$$

$$(c) \quad \|x\| = \|A^{-1}b\| \Rightarrow \|x\| \leq \|A^{-1}\| \cdot \|b\|,$$

$$(d) \quad \|\Delta x\| = \|A^{-1}\Delta b\| \Rightarrow \|\Delta x\| \leq \|A^{-1}\| \cdot \|\Delta b\|.$$

⑤ Az alsó becslés (b) és (c) alapján:

$$\frac{\|\Delta x\|}{\|x\|} \geq \frac{\frac{\|\Delta b\|}{\|A\|}}{\|A^{-1}\| \cdot \|b\|} = \frac{1}{\|A\| \cdot \|A^{-1}\|} \cdot \frac{\|\Delta b\|}{\|b\|}.$$

Biz. (folytatás):

- ⑥ A felső becslés (a) $\|x\| \geq \frac{\|b\|}{\|A\|}$ és (d) $\|\Delta x\| \leq \|A^{-1}\| \cdot \|\Delta b\|$ alapján:

$$\frac{\|\Delta x\|}{\|x\|} \leq \frac{\|A^{-1}\| \cdot \|\Delta b\|}{\frac{\|b\|}{\|A\|}} = \|A\| \cdot \|A^{-1}\| \cdot \frac{\|\Delta b\|}{\|b\|}.$$

- 1 Mátrixok kondíciószáma
- 2 Lineáris egyenletrendszer vektorának megváltozása
- 3 Lineáris egyenletrendszer mátrixának megváltozása**
- 4 Egyesített tétel, szorzatfelbontások hatása
- 5 Relatív maradék
- 6 Matlab példák

$$A \cdot x = b$$

Vizsgáljuk meg, hogy hogyan változik meg a LER megoldása, ha a bal oldalt, azaz a mátrixot *kicsit* megváltoztatjuk, „perturbáljuk”!
(Mérési pontatlanság, kerekítési hiba, ...)

1 Eredeti:

adott A és b , kiszámíthatjuk a megoldást: x .

$$Ax = b$$

2 Módosult:

adott $A + \Delta A$ és b , kiszámíthatjuk a megoldást: $x + \Delta x$.

$$(A + \Delta A)(x + \Delta x) = b$$

Nyilván a megoldás is *kicsit* más lesz...

Példa:

1 Eredeti:

$$\begin{bmatrix} 4.1 & 2.8 \\ 9.7 & 6.6 \end{bmatrix} \cdot x = \begin{bmatrix} 4.1 \\ 9.7 \end{bmatrix} \rightarrow \text{megoldás: } x = \begin{bmatrix} 1 \\ 0 \end{bmatrix}$$

2 Módosult:

$$\begin{bmatrix} 4.11 & 2.8 \\ 9.7 & 6.6 \end{bmatrix} \cdot (x + \Delta x) = \begin{bmatrix} 4.1 \\ 9.7 \end{bmatrix}$$

3

A módosult LER megoldása: $x + \Delta x = \begin{bmatrix} 2.94 \\ -2.85 \end{bmatrix}$

4 Mi történt?

Hogyan jellemezhető a megoldás megváltozása a jobb oldal megváltozásához képest?

- Mennyire változott a mátrix: $\delta A := \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|} = 7.8495e - 004$.
- Emiatt mennyire változik a megoldás: $\delta x := \frac{\|\Delta x\|}{\|x\|} = 3.4507$.
- Vizsgáljuk a kettő hányadosát: $\frac{\delta x}{\delta A} = 4396.1$.
- $\text{cond}(A) = 1623$

Tétel: LER érzékenysége a mátrix pontatlanságára

Ha A invertálható, $b \neq 0$ és $\|\Delta A\| \cdot \|A^{-1}\| < 1$, akkor indukált mátrixnormában

$$\frac{\|\Delta x\|}{\|x\|} \leq \frac{\|A\| \cdot \|A^{-1}\|}{1 - \|\Delta A\| \cdot \|A^{-1}\|} \cdot \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|}.$$

Lemma

Ha $\|M\| < 1$, akkor $(I + M)$ invertálható és indukált mátrixnormában

$$\|(I + M)^{-1}\| \leq \frac{1}{1 - \|M\|}.$$

Megj: A lemmához kell az indukált mátrixnorma.

Biz. lemma:

- Az $I + M$ mátrix tényleg invertálható, hiszen $\varrho(M) \leq \|M\| < 1$, azaz M sajátértékeire: $|\lambda_i(M)| < 1$, vagyis az egységsugarú körön belül helyezkednek el. Meggondolható, hogy $I + M$ sajátvektorai ugyanazok, mint M sajátvektorai, a sajátértékekre pedig $\lambda_i(I + M) = 1 + \lambda_i(M)$ teljesül, így $I + M$ minden sajátértéke pozitív, következésképpen $I + M$ invertálható.
- Vizsgáljuk most $I + M$ inverzét, majd ennek normáját.

$$\begin{aligned}(I + M)^{-1} &= I \cdot (I + M)^{-1} = (I + M - M)(I + M)^{-1} = \\ &= I - M \cdot (I + M)^{-1},\end{aligned}$$

$$\|(I + M)^{-1}\| \leq \|I\| + \|M\| \cdot \|(I + M)^{-1}\|,$$

$$(1 - \|M\|) \cdot \|(I + M)^{-1}\| \leq \|I\| = 1 \Rightarrow \|(I + M)^{-1}\| \leq \frac{1}{1 - \|M\|}.$$

Biz. tétel: Az $(A + \Delta A)(x + \Delta x) = b$ LER-ből $Ax = b$ -t kivonva $(A + \Delta A) \cdot \Delta x + \Delta A \cdot x = 0$, másképp

$$\begin{aligned}(A + \Delta A) \cdot \Delta x &= -\Delta A \cdot x, \\ A \cdot (I + A^{-1} \cdot \Delta A) \cdot \Delta x &= -\Delta A \cdot x.\end{aligned}$$

Mivel feltevésünk szerint $\|A^{-1} \cdot \Delta A\| \leq \|A^{-1}\| \cdot \|\Delta A\| < 1$, a lemma alapján mondhatjuk, hogy $(I + A^{-1} \cdot \Delta A)$ invertálható.

$$\Delta x = -(I + A^{-1} \cdot \Delta A)^{-1} A^{-1} \Delta A \cdot x$$

Az inverz normájára adott becslésünket is felhasználva:

$$\begin{aligned}\|\Delta x\| &\leq \|(I + A^{-1} \cdot \Delta A)^{-1}\| \cdot \|A^{-1}\| \cdot \|\Delta A\| \cdot \|x\| \\ \frac{\|\Delta x\|}{\|x\|} &\leq \frac{1}{1 - \|A^{-1} \cdot \Delta A\|} \cdot \|A^{-1}\| \cdot \|\Delta A\| \leq \frac{\|A\| \cdot \|A^{-1}\|}{1 - \|A^{-1}\| \cdot \|\Delta A\|} \cdot \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|}.\end{aligned}$$

Tétel átfogalmazás:

$$\begin{aligned}
 & \frac{\|A\| \cdot \|A^{-1}\|}{1 - \|\Delta A\| \cdot \|A^{-1}\|} \cdot \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|} = \\
 &= \frac{\|A\| \cdot \|A^{-1}\|}{1 - \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|} \cdot \|A\| \cdot \|A^{-1}\|} \cdot \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|} = \\
 &= \frac{\text{cond}(A)}{1 - \text{cond}(A) \cdot \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|}} \cdot \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|}.
 \end{aligned}$$

- 1 Mátrixok kondíciószáma
- 2 Lineáris egyenletrendszer vektorának megváltozása
- 3 Lineáris egyenletrendszer mátrixának megváltozása
- 4 Egyesített tétel, szorzatfelbontások hatása**
- 5 Relatív maradék
- 6 Matlab példák

Megjegyzés: egyesített tétel LER érzékenységről

Ha az

$$A \cdot x = b$$

LER esetén mind a bal oldal mátrixa, mind a jobb oldal vektora megváltozik, és az így számolt megoldásra

$$(A + \Delta A) \cdot (x + \Delta x) = b + \Delta b$$

teljesül, akkor a következő becslés igazolható:

$$\frac{\|\Delta x\|}{\|x\|} \leq \frac{\text{cond}(A)}{1 - \text{cond}(A) \cdot \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|}} \cdot \left(\frac{\|\Delta A\|}{\|A\|} + \frac{\|\Delta b\|}{\|b\|} \right).$$

Példa

Hogyan befolyásolja az LU -felbontás a feladat kondicionáltságát?
Mutassuk meg, hogy nem javul.

Biz.:

- $Ax = b \Rightarrow LUx = b \Rightarrow Ly = b, Ux = y,$
- $A = L \cdot U \Rightarrow \|A\| \leq \|L\| \cdot \|U\|$
- $A^{-1} = U^{-1} \cdot L^{-1} \Rightarrow \|A^{-1}\| \leq \|L^{-1}\| \cdot \|U^{-1}\|$
- $\text{cond}(A) \leq \text{cond}(L) \cdot \text{cond}(U)$

Sőt előfordulhat, hogy $\text{cond}(L), \text{cond}(U) \gg \text{cond}(A)$, azaz bizonyos mátrixok esetén előfordulhat, hogy a Gauss-elimináció nagyon pontatlan eredményt ad.

Példa gyakorlatra

Igazoljuk, hogy a QR -felbontással a feladat kondicionáltsága nem változik.

Példa gyakorlatra

Igazoljuk, hogy a Cholesky-felbontással a feladat kondicionáltsága nem változik.

Ez is mutatja a QR - és Cholesky-felbontáson alapuló módszerek stabilitását.

- 1 Mátrixok kondíciószáma
- 2 Lineáris egyenletrendszer vektorának megváltozása
- 3 Lineáris egyenletrendszer mátrixának megváltozása
- 4 Egyesített tétel, szorzatfelbontások hatása
- 5 Relatív maradék**
- 6 Matlab példák

A kondíciószám, csak a LER megoldás (vagyis a feladat) érzékenységét jellemzi, a megoldó algoritmusét nem. A megoldó módszer jellemzésére a maradékvektort használjuk.

Definíció: reziduum- vagy maradékvektor

Legyen $\tilde{x}$ az $Ax = b$ LER egy közelítő megoldása. Ekkor az $r := b - A\tilde{x}$ vektort **reziduum-** vagy **maradékvektornak** nevezzük.

Látjuk, hogy a reziduum vektor könnyen számolható, alkalmazható direkt- és iterációs módszerek esetén is. Az utóbbi esetben leállási feltétel is készíthető a segítségével.

Definíció: relatív maradék

- Az $\eta := \frac{\|r\|}{\|A\| \cdot \|\tilde{x}\|}$ ([éta]) mennyiséget **relatív maradéknak** nevezzük.
- A stabilitás inverz megfogalmazása alapján a módszer stabil, ha az $\tilde{x}$ közelítő megoldáshoz tartozó $(A + \Delta A) \cdot \tilde{x} = b$ LER csak kicsit perturbált az eredetihez képest, azaz $\frac{\|\Delta A\|}{\|A\|}$ kicsi.

η értéke a közelítő megoldás ismeretében könnyen számolható. A továbbiakban ΔA ismerete nélkül szeretnénk becsléseket adni a nem ismert $\frac{\|\Delta A\|}{\|A\|}$ mennyiségre.

Tétel: becslés a relatív maradékra

Ha A invertálható, akkor illeszkedő mátrixnormában

$$\eta \leq \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|},$$

azaz ha η nagy, akkor $\frac{\|\Delta A\|}{\|A\|}$ is nagy.

Biz.: $b = (A + \Delta A) \cdot \tilde{x} = A \cdot \tilde{x} + \Delta A \cdot \tilde{x}$, innen
 $b - A \cdot \tilde{x} = r = \Delta A \cdot \tilde{x}$, a mátrixnorma illeszkedését felhasználva

$$\|r\| \leq \|\Delta A\| \cdot \|\tilde{x}\|.$$

A relatív maradékot becslülve

$$\eta = \frac{\|r\|}{\|A\| \cdot \|\tilde{x}\|} \leq \frac{\|\Delta A\| \cdot \|\tilde{x}\|}{\|A\| \cdot \|\tilde{x}\|} \leq \frac{\|\Delta A\|}{\|A\|}$$

Tétel: relatív maradék 2-es normában

Ha A invertálható, akkor

$$\eta_2 = \frac{\|\Delta A\|_2}{\|A\|_2}.$$

Biz.: Belátjuk, hogy

$$\Delta A = \frac{r\tilde{x}^\top}{\tilde{x}^\top \tilde{x}}$$

jó lesz perturbációnak, vagyis $\tilde{x}$ egy ennyivel megváltoztatott mátrixú LER pontos megoldása. Végezzük el a behelyettesítést:

$$\begin{aligned} (A + \Delta A) \cdot \tilde{x} &= \left(A + \frac{r\tilde{x}^\top}{\tilde{x}^\top \tilde{x}} \right) \cdot \tilde{x} = \\ &= A\tilde{x} + \frac{r\tilde{x}^\top \tilde{x}}{\tilde{x}^\top \tilde{x}} = A\tilde{x} + (b - A\tilde{x}) = b. \end{aligned}$$

Biz.: folyt. Felhasználjuk, hogy

$$\|r\tilde{x}^\top\|_2 = \|r\|_2 \cdot \|\tilde{x}\|_2.$$

(Beadható HF-nak kitűzött feladat.)

A relatív maradékot becsülve

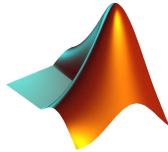
$$\frac{\|\Delta A\|_2}{\|A\|_2} = \frac{\|r\tilde{x}^\top\|_2}{\|A\|_2 \|\tilde{x}\|_2^2} = \frac{\|r\|_2 \|\tilde{x}\|_2}{\|A\|_2 \|\tilde{x}\|_2^2} = \frac{\|r\|_2}{\|A\|_2 \|\tilde{x}\|_2} = \eta_2.$$

Ha η_2 kicsi, akkor $\frac{\|\Delta A\|_2}{\|A\|_2}$ is kicsi.

Ha $\eta_2 < \varepsilon_1$, akkor ebben az adott aritmetikában pontosabb megoldás nem adható.

- 1 Mátrixok kondíciószáma
- 2 Lineáris egyenletrendszer vektorának megváltozása
- 3 Lineáris egyenletrendszer mátrixának megváltozása
- 4 Egyesített tétel, szorzatfelbontások hatása
- 5 Relatív maradék
- 6 Matlab példák**

- ❶ Egy perturbált LER (jobboldala változik, mátrixa a Hilbert mátrix).
- ❷ $\text{cond}_2(H_n)$ változása a méret függvényében.
- ❸ $\text{cond}_2(V_n)$ változása a méret függvényében.
- ❹ $\text{cond}_2(\text{tridiag}(-1, 2, -1))$ változása a méret függvényében.
- ❺ $\text{cond}_2(\text{rand}_n)$ változása a méret függvényében.

Példa:

Jelöljük H_5 -tel az 5×5 -ös Hilbert mátrixot.

$$H_5 = \left(\frac{1}{i+j-1} \right)_{i,j=1}^5 = \begin{bmatrix} 1 & 1/2 & 1/3 & 1/4 & 1/5 \\ 1/2 & 1/3 & 1/4 & 1/5 & 1/6 \\ 1/3 & 1/4 & 1/5 & 1/6 & 1/7 \\ 1/4 & 1/5 & 1/6 & 1/7 & 1/8 \\ 1/5 & 1/6 & 1/7 & 1/8 & 1/9 \end{bmatrix}$$

1. Példa:

① Eredeti LER:

$$H_5 \cdot x = \begin{bmatrix} 1/5 \\ 1/6 \\ 1/7 \\ 1/8 \\ 1/9 \end{bmatrix} \rightarrow \text{megoldás: } x = \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \\ 1 \end{bmatrix}$$

② Módosult LER:

$$H_5 \cdot (x + \Delta x) = \begin{bmatrix} 1/5 \\ 1/6 \\ 1/7 \\ 1/8 \\ 1/9 + 1/1000 \end{bmatrix}$$

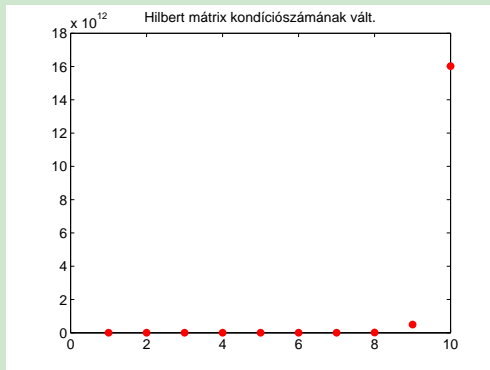
A módosult LER megoldása: $x + \Delta x = \begin{bmatrix} 0.6300 \\ -12.6000 \\ 56.7000 \\ -88.2000 \\ 45.1000 \end{bmatrix}$

Mi történt?

- ❶ $\delta b = 0.0029$: a jobboldal relatív hibája
- ❷ $\delta x = 114.4469$ a megoldás relatív hibája
- ❸ a két mennyiség hányadosa: $\delta x / \delta b = 3.9006e + 004$
- ❹ ennek becslése a tétellel: $cond_2(H_5) = 4.7661e + 005$.

2. Példa:

A Hilbert mátrix kondíciószámának változását vizsgáljuk:

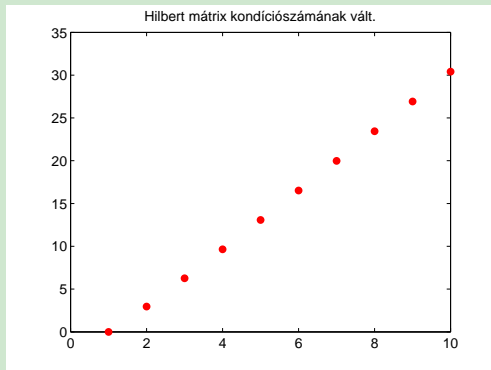

Nem sok látszik az ábrából, mintha csak az utolsó érték lenne nagy.

2. Példa:

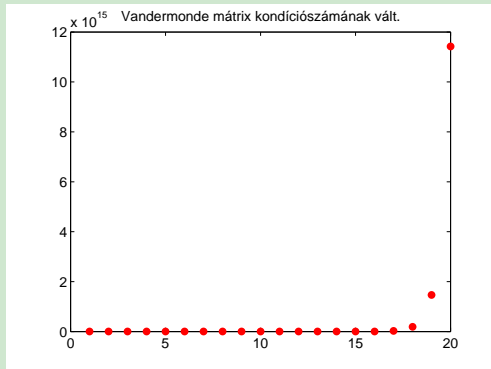
Vegyük a kondíciószaok logaritmusát!

$$\text{cond}_2(H_n) \approx \exp(3.1n) \approx 22^n$$

3. Példa:

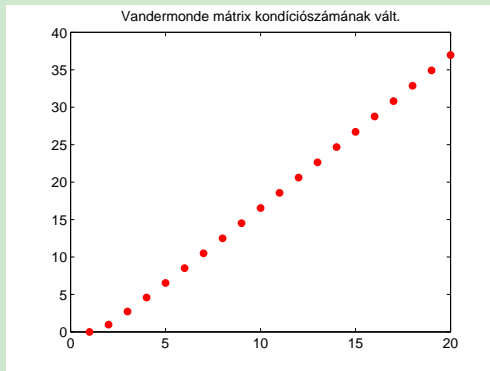
A $[0, 1]$ intervallum egyenletes felosztású pontjaiból képzett Vandermonde mátrix kondíciószámának változását vizsgáljuk:

Nem sok látszik az ábrából, mintha csak az utolsó érték lenne nagy.

3. Példa:

Vegyük a kondíciószaok logaritmusát!

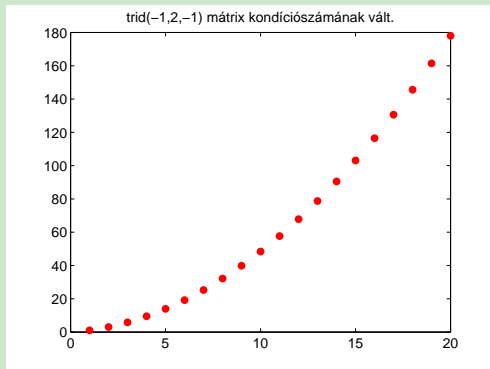

$$\text{cond}_2(V_n) \approx \exp(1.85n) \approx (6.4)^n$$

A tridiag $(-1, 2, -1)$ mátrix kondíciószáma

4. Példa:

A tridiag $(-1, 2, -1)$ mátrix kondíciószámanak változását vizsgáljuk:

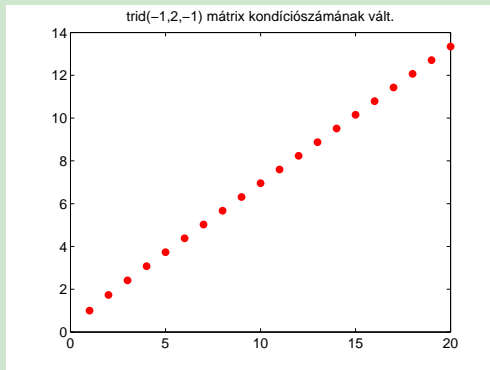

Az ábra alapján sejthető, hogy a növekedés a méret négyzetével arányos.

A tridiag $(-1, 2, -1)$ mátrix kondíciószáma

4. Példa:

Vegyük a kondíciószámok gyökét!

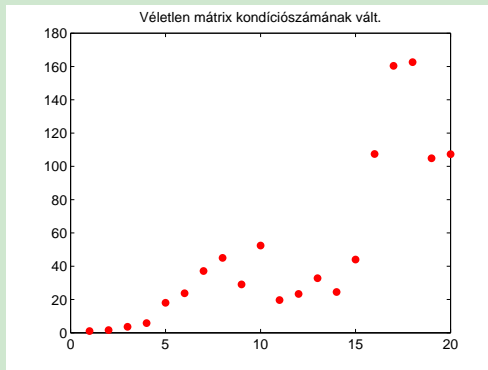

Elméletileg igazolható, hogy

$$\text{cond}_2(\text{tridiag}(-1, 2, -1)) \approx \left(\frac{2(n+1)}{\pi} \right)^2.$$

5. Példa:

Véletlen mátrix kondíciószaának változását vizsgáljuk:

Az előző mátrixokhoz képest egész kicsi értékeket kaptunk.

Numerikus módszerek 1.

8. előadás: Iterációs módszerek LER megoldására, Jacobi- és csillapított Jacobi-iteráció

Krebsz Anna

ELTE IK

- 1 Iterációs módszerekről általában
- 2 A Banach-féle fixponttétel
- 3 Speciális iterációs módszerek
- 4 Jacobi-iteráció
- 5 Csillapított Jacobi-iteráció
- 6 Matlab példák

- 1 Iterációs módszerekről általában
- 2 A Banach-féle fixponttétel
- 3 Speciális iterációs módszerek
- 4 Jacobi-iteráció
- 5 Csillapított Jacobi-iteráció
- 6 Matlab példák

Tekintsük a következő leképezést:

$$\varphi: \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n, \quad \varphi(x) = Bx + c,$$

ahol a $B \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrixot *átmenet mátrixnak* nevezik és $c \in \mathbb{R}^n$,

majd ennek segítségével képezzük a következő (vektor)sorozatot, *iterációt*:

$$x^{(0)} \in \mathbb{R}^n \quad (\text{tetszőleges}), \quad x^{(k+1)} = \varphi(x^{(k)}) \quad (k = 0, 1, 2, \dots).$$

Példa

Egyszerűen számolhatók a következő sorozat elemei!

$$x^{(0)} := \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \end{bmatrix}, \quad x^{(k+1)} := \frac{1}{5} \begin{bmatrix} 2 & 1 \\ -1 & 2 \end{bmatrix} \cdot x^{(k)} + \frac{1}{5} \begin{bmatrix} 7 \\ -1 \end{bmatrix}, \quad (k \in \mathbb{N}_0).$$

Kérdések: Mit tud ez a sorozat / iteráció? Konvergens? Milyen értelemben? Ha konvergens, mi a határértéke?

A választ majd a fixponttétel adja meg.

Eml.:

Definíció: vektorsorozat konvergenciája, határértéke

Az $(x^{(k)} | k \in \mathbb{N}) \subset \mathbb{R}^n$ vektorsorozat *konvergens* a $\|\cdot\|$ vektornormában, ha $\exists x^* \in \mathbb{R}^n$, melyre

$$\forall \varepsilon > 0 : \exists N \in \mathbb{N} : \forall k > N : \|x^{(k)} - x^*\| < \varepsilon.$$

Ekkor a sorozat *határértéke* x^* , azaz $\lim_{k \rightarrow \infty} x^{(k)} = x^*$.

Mi köze ennek lineáris egyenletrendszerekhez?

Ha folytonos φ függvény és $\lim_{k \rightarrow \infty} x^{(k)} = x^*$, akkor a folytonosságra vonatkozó átviteli elvből

$$\varphi(x^*) = \lim_{k \rightarrow \infty} \varphi(x^{(k)}) = \lim_{k \rightarrow \infty} x^{(k+1)} = x^*.$$

A korábban megadott φ -vel $x^* = B \cdot x^* + c$.

Vagyis $(I - B) \cdot x^* = c$, azaz x^* az $(I - B) \cdot x = c$ LER megoldása.

Alkalmazzuk az $A = I - B$, $b = c$, $Ax = b$ jelölést. . .

Fordítva: Adott $Ax = b$ LER esetén keressünk vele ekvivalens $Bx + c = x$ egyenletet. Ebből felírhatunk egy iterációt:

$$x^{(k+1)} = Bx^{(k)} + c.$$

Hogyan írhatjuk át a megadott alakba?

Általában:

$$Ax = b, \quad A = P + Q, \quad (P + Q)x = b,$$

átrendezve:

$$Px = -Qx + b \quad \Longleftrightarrow \quad x = -P^{-1}Qx + P^{-1}b,$$

iterációs alakban írva:

$$x^{(k+1)} = \underbrace{-P^{-1}Q}_B \cdot x^{(k)} + \underbrace{P^{-1}b}_c.$$

- 1 Iterációs módszerekről általában
- 2 A Banach-féle fixponttétel**
- 3 Speciális iterációs módszerek
- 4 Jacobi-iteráció
- 5 Csillapított Jacobi-iteráció
- 6 Matlab példák

Definíció: fixpont

Az $x^* \in \mathbb{R}^n$ pontot (vektort) a $\varphi: \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$ leképezés *fixpontjának* nevezzük, ha $x^* = \varphi(x^*)$.

Az $x = \varphi(x)$ egyenletet *fixpontegyenletnek* nevezzük.

Definíció: kontrakció

A $\varphi: \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$ leképezés *kontrakció*, ha $\exists q \in [0, 1)$, hogy

$$\|\varphi(x) - \varphi(y)\| \leq q \cdot \|x - y\|, \quad \forall x, y \in \mathbb{R}^n.$$

Megj.:

- kontrakció $\approx$ összehúzás
- q : kontrakciós együttható

Állítás

Ha $\|B\| < 1$, akkor a $\varphi: \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$, $\varphi(x) = B \cdot x + c$ leképezés kontrakció. (Az $\mathbb{R}^n$ -en alkalmazott vektornormához illeszkedő mátrixnormát tekintve.)

Biz.:

$$\begin{aligned}\|\varphi(x) - \varphi(y)\| &= \|(Bx + c) - (By + c)\| = \\ &= \|Bx - By\| = \|B(x - y)\| \leq \underbrace{\|B\|}_{:=q < 1} \cdot \|x - y\|.\end{aligned}$$

Tétel: Banach-féle fixponttétel $\mathbb{R}^n$ -re

Ha a $\varphi: \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$ függvény kontrakció $\mathbb{R}^n$ -en q kontrakciós együtthatóval, akkor

- ❶ $\exists x^* \in \mathbb{R}^n : x^* = \varphi(x^*)$, azaz létezik fixpont,
- ❷ a fixpont egyértelmű,
- ❸ $\forall x^{(0)} \in \mathbb{R}^n$ esetén az $x^{(k+1)} = \varphi(x^{(k)})$, $(k \in \mathbb{N}_0)$ sorozat konvergens és $\lim_{k \rightarrow \infty} x^{(k)} = x^*$,
- ❹ továbbá a következő hibabecslések teljesülnek:
  - $\|x^{(k)} - x^*\| \leq q^k \cdot \|x^{(0)} - x^*\|$,
  - $\|x^{(k)} - x^*\| \leq \frac{q^k}{1 - q} \cdot \|x^{(1)} - x^{(0)}\|$.

Biz.:

- (a) A φ leképezés kontrakció voltából következik, hogy φ **folytonos** (sőt egyenletesen folytonos) is, ugyanis $\forall \varepsilon > 0$ -hoz válasszuk $\delta = \varepsilon/q$ -t. Ekkor ha $\|x - y\| < \delta$, akkor

$$\|\varphi(x) - \varphi(y)\| \leq q \cdot \|x - y\| < q \cdot \frac{\varepsilon}{q} = \varepsilon.$$

- (b) Belátjuk, hogy a tételben definiált $(x^{(k)})$ **Cauchy-sorozat**, így konvergens. Elsőként egymást követő tagok eltérését becsüljük:

$$\begin{aligned} \|x^{(k+1)} - x^{(k)}\| &= \|\varphi(x^{(k)}) - \varphi(x^{(k-1)})\| \leq \\ &\leq q \cdot \|x^{(k)} - x^{(k-1)}\| \leq \\ &\leq \dots \leq q^k \cdot \|x^{(1)} - x^{(0)}\|. \end{aligned}$$

Biz. folyt.:

- (c) Legyen $m \in \mathbb{N}$, $m \geq 1$, vizsgáljuk meg két m távolságra lévő tag különbségét! A háromszög-egyenlőtlenséget és a mértani sor összegképletét is felhasználva:

$$\begin{aligned}
 \|x^{(k+m)} - x^{(k)}\| &= \|(x^{(k+m)} - x^{(k+m-1)}) + \dots + (x^{(k+1)} - x^{(k)})\| \leq \\
 &\leq \|x^{(k+m)} - x^{(k+m-1)}\| + \dots + \|x^{(k+1)} - x^{(k)}\| \leq \\
 &\leq (q^{m+k-1} + \dots + q^k) \cdot \|x^{(1)} - x^{(0)}\| = \\
 &= q^k \cdot (q^{m-1} + \dots + 1) \cdot \|x^{(1)} - x^{(0)}\| < \\
 &< \frac{q^k}{1-q} \cdot \|x^{(1)} - x^{(0)}\|.
 \end{aligned}$$

Mivel $k \rightarrow \infty$ esetén $(q^k) \rightarrow 0$, ezért $(x^{(k)})$ Cauchy-sorozat,

Biz. folyt.:

- (d) Minden $\mathbb{R}^n$ -beli Cauchy-sorozat konvergens, így $(x^{(k)})$ konvergens, $x^* := \lim(x^{(k)})$. φ folytonosságából az átviteli elv értelmében

$$\varphi(x^*) = \lim \varphi(x^{(k)}) = \lim x^{(k+1)} = x^*,$$

azaz x^* **fixpontja** φ -nek.

- (e) Az **egyértelműség** belátásához indirekt tegyük fel, hogy létezik legalább két $x^* \neq x^{**}$ fixpont. Ekkor

$$\|x^* - x^{**}\| = \|\varphi(x^*) - \varphi(x^{**})\| \leq q \cdot \|x^* - x^{**}\|.$$

$$\text{Átrendezve} \quad \|x^* - x^{**}\| (1 - q) \leq 0.$$

Tehát $\|x^* - x^{**}\| = 0$, vagyis $x^* = x^{**}$ következik.
Ellentmondás!

(f) A hibabecsléshez vizsgáljuk először a k -adik tag hibáját:

$$\begin{aligned}\|x^{(k)} - x^*\| &= \|\varphi(x^{(k-1)}) - \varphi(x^*)\| \leq q \cdot \|x^{(k-1)} - x^*\| \leq \dots \leq \\ &\leq q^k \cdot \|x^{(0)} - x^*\|.\end{aligned}$$

Valamint a korábbi képletben:

$$\|x^{(k+m)} - x^{(k)}\| < \frac{q^k}{1-q} \cdot \|x^{(1)} - x^{(0)}\|$$

$m \rightarrow \infty$ esetén felhasználva, hogy a vektornorma folytonos függvény

$$\|x^* - x^{(k)}\| \leq \frac{q^k}{1-q} \|x^{(1)} - x^{(0)}\|.$$

Következmény: iteráció konvergenciájának elégséges feltétele

Ha $\|B\| < 1$, az $x^{(k+1)} = B \cdot x^{(k)} + c$ iteráció konvergens minden kezdőértékre.

Megj.: Attól még lehet konvergens valamely kezdőértékből indítva, ha $\|B\| \geq 1$.
(Nem szükséges feltétel.)

Lemma: spektrálsugár és az indukált normák kapcsolata

$$\varrho(B) = \inf \{ \|B\| : \|\cdot\| \text{ indukált mátrixnorma} \},$$

azaz $\forall \varepsilon > 0 : \exists \text{ indukált } \|\cdot\| : \|B\| < \varrho(B) + \varepsilon$.

Biz.: Nélkül.

Tétel: iteráció konvergenciájának ekvivalens feltétele

Az $x^{(k+1)} = B \cdot x^{(k)} + c$ iteráció akkor és csak akkor konvergens minden kezdőértékre, ha

$$\varrho(B) < 1.$$

Biz.:

- $\Leftarrow$: Az előző Lemma alapján trivi.
- $\Rightarrow$: Indirekt tegyük fel, hogy $\varrho(B) \geq 1$, azaz $\exists |\lambda| \geq 1$ sajátérték, és legyen $x^{(0)}$ olyan, hogy $x^{(0)} - x^* (\neq 0)$ kezdeti hiba a B λ -hoz tartozó sajátvektora legyen.

Ekkor:

$$\begin{aligned}
 B(x^{(0)} - x^*) &= \lambda(x^{(0)} - x^*) \\
 B^2(x^{(0)} - x^*) &= \lambda^2(x^{(0)} - x^*) \Rightarrow \dots \\
 B^k(x^{(0)} - x^*) &= \lambda^k(x^{(0)} - x^*) \quad (k \in \mathbb{N}) \\
 x^{(k)} - x^* &= (Bx^{(k-1)} + c) - (Bx^* + c) = B(x^{(k-1)} - x^*) = \\
 &= B^k(x^{(0)} - x^*) = \lambda^k(x^{(0)} - x^*) \\
 \|x^{(k)} - x^*\| &= |\lambda|^k \cdot \underbrace{\|x^{(0)} - x^*\|}_{\text{konst.}} \rightarrow 0 \quad (k \rightarrow \infty)
 \end{aligned}$$

Ellentmondásra jutottunk.

Megj.: Az iteráció futtatása során nem áll rendelkezésünkre kontrakciós együttható, annak kiszámítása elméleti feladat. Ehelyett ún. tapasztalati kontrakciós együtthatóval dolgozunk.

- ① Láttuk a fixponttétel bizonyításában, hogy
- $$\|x^{(k+1)} - x^{(k)}\| \leq q \cdot \|x^{(k)} - x^{(k-1)}\|, \text{ innen}$$

$$q^{(k)} \approx \frac{\|x^{(k+1)} - x^{(k)}\|}{\|x^{(k)} - x^{(k-1)}\|}$$

a k. lépésbeli tapasztalati kontrakciós együtthatónk.

- ② Ennek ismeretében a hibabecslés alakja:

$$\|x^{(k)} - x^*\| \leq \frac{q^{(k)}}{1 - q^{(k)}} \|x^{(k)} - x^{(k-1)}\|.$$

Tehát menet közben ellenőrizni tudjuk, hogy elegendő-e a pontosság.

- 3 Ha $|q^{(k)}| > 1$ az első néhány lépés után, akkor leállíthatjuk az iterációt divergencia miatt.
- 4 Vannak esetek, amikor a $(q^{(k)})$ sorozat nem monoton, ekkor érdemes $q^{(k)}$ helyett a $q \approx \sqrt{q^{(k)} q^{(k-1)}}$ mértani középpel dolgozni.
- 5 A fenti segítséggel „inteligens” iterációs módszer programot írhatunk, mely a sorozat elemeiből a hibabecslést elő tudja állítani és divergencia esetén sem számol feleslegesen sokat.

Példa

Mit állíthatunk a következő iteráció konvergenciájáról?

$$x^{(k+1)} := \frac{1}{5} \begin{bmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 2 \end{bmatrix} \cdot x^{(k)} + \frac{1}{7} \begin{bmatrix} 32.4 \\ \sqrt{\pi} \end{bmatrix}, \quad (k \in \mathbb{N}_0).$$

Mivel $\|B\|_1 = \frac{3}{5} = q$ a kontrakciós együttható, ezért az iteráció bármely $x^{(0)} \in \mathbb{R}^2$ kezdőértékre konvergens. Hibabecslést az 1-es vektornormában írhatnánk fel.

- 1 Iterációs módszerekről általában
- 2 A Banach-féle fixponttétel
- 3 Speciális iterációs módszerek**
- 4 Jacobi-iteráció
- 5 Csillapított Jacobi-iteráció
- 6 Matlab példák

Tekintsük az $Ax = b$ lineáris egyenletrendszert, majd írjuk fel annak mátrixát

$$A = L + D + U$$

alakban, ahol L alsó háromszögmátrix, D diagonális mátrix, U pedig felső háromszögmátrix, méghozzá

- $l_{ij} = a_{ij} \quad (i < j),$
- $d_{ij} = a_{ij} \quad (i = j),$
- $u_{ij} = a_{ij} \quad (i > j).$

Az elemek L, D, U mátrixokba pakolásáról van szó. A továbbiakban tegyük fel, hogy A diagonális elemei nem nullák. Ha mégis az lenne, cseréljük meg a LER-ben a sorokat, hogy teljesítse a feltételt.

Példa:

Példa $A = L + D + U$ felbontásra:

$$\begin{bmatrix} 1 & 2 & 3 \\ 4 & 5 & 6 \\ 7 & 8 & 9 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 4 & 0 & 0 \\ 7 & 8 & 0 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 5 & 0 \\ 0 & 0 & 9 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 0 & 2 & 3 \\ 0 & 0 & 6 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}.$$

Megj.: Semmi köze az LU -felbontáshoz.

- 1 Iterációs módszerekről általában
- 2 A Banach-féle fixponttétel
- 3 Speciális iterációs módszerek
- 4 Jacobi-iteráció**
- 5 Csillapított Jacobi-iteráció
- 6 Matlab példák

Átalakítás:

$$Ax = b$$

$$(L + D + U)x = b$$

$$Dx = -(L + U)x + b$$

$$x = -D^{-1}(L + U)x + D^{-1}b$$

Ezek alapján az iteráció a következő.

Definíció: Jacobi-iteráció

$$x^{(k+1)} = \underbrace{-D^{-1}(L + U)}_{B_J} \cdot x^{(k)} + \underbrace{D^{-1}b}_{c_J} = B_J \cdot x^{(k)} + c_J$$

Eml.:

$$x^{(k+1)} = -D^{-1}(L + U) \cdot x^{(k)} + D^{-1}b$$

Írjuk fel koordinátánként (komponensenként)!

Állítás: a Jacobi-iteráció komponensenkénti alakja

$$x_i^{(k+1)} = \frac{-1}{a_{ii}} \left(\sum_{j=1, j \neq i}^n a_{ij} x_j^{(k)} - b_i \right) \quad (i = 1, \dots, n)$$

Biz.: Házi feladat meggondolni. Egyszerű.

Írjuk fel az iteráció reziduum vektoros alakját!

$$\begin{aligned}x^{(k+1)} &= -D^{-1}(L + U) \cdot x^{(k)} + D^{-1}b = D^{-1} \left((D - A) \cdot x^{(k)} + b \right) = \\&= x^{(k)} + D^{-1} \left(-Ax^{(k)} + b \right) = x^{(k)} + D^{-1}r^{(k)}\end{aligned}$$

Vezessük be az $s^{(k)} := D^{-1}r^{(k)}$ segédvektort, ezzel egy lépésünk alakja:

$$x^{(k+1)} = x^{(k)} + s^{(k)}.$$

Az új reziduum vektor:

$$r^{(k+1)} = b - Ax^{(k+1)} = b - A(x^{(k)} + s^{(k)}) = r^{(k)} - As^{(k)}.$$

Algoritmus: Jacobi-iteráció

$$r^{(0)} := b - Ax^{(0)}$$

$k = 1, \dots$, leállításig

$$s^{(k)} := D^{-1}r^{(k)} \quad \Leftrightarrow \quad Ds^{(k)} = r^{(k)} \quad \text{LER}$$

$$x^{(k+1)} := x^{(k)} + s^{(k)}$$

$$r^{(k+1)} := r^{(k)} - As^{(k)}$$

Megj.: Látjuk, hogy $x^{(k+1)} - x^{(k)} = s^{(k)}$, vagyis a tapasztalati kontrakciós együtthatók számításához lépésenként egy norma értéket és egy osztást kell elvégezni.

Tétel

Ha A szig. diag. dom. a soraira, akkor az $Ax = b$ LER-re felírt Jacobi-iteráció konvergens bármely $x^{(0)}$ esetén.

Biz.: Írjuk fel a B_J mátrix elemeit: $b_{ii} = 0$ és $i \neq j$ -re $b_{ij} = -\frac{a_{ij}}{a_{ii}}$.

$$\|B_J\|_{\infty} = \left\| -D^{-1}(L + U) \right\|_{\infty} = \max_{i=1}^n \sum_{j=1, j \neq i}^n \frac{|a_{ij}|}{|a_{ii}|}$$

Ha A szig. diag. dom. a soraira, akkor

$$\forall i : |a_{ii}| > \sum_{j=1, j \neq i}^n |a_{ij}| \Leftrightarrow 1 > \sum_{j=1, j \neq i}^n \frac{|a_{ij}|}{|a_{ii}|}.$$

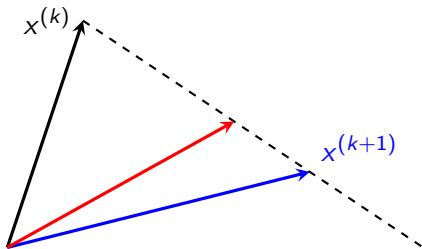
Tehát minden összeg egynél kisebb, így a maximumuk is, ezzel az elégséges feltétel miatt a konvergencia teljesül.

$$\|B_J\|_{\infty} = \max_{i=1}^n \sum_{j=1, j \neq i}^n \frac{|a_{ij}|}{|a_{ii}|} < 1$$

- 1 Iterációs módszerekről általában
- 2 A Banach-féle fixponttétel
- 3 Speciális iterációs módszerek
- 4 Jacobi-iteráció
- 5 Csillapított Jacobi-iteráció**
- 6 Matlab példák

A csillapítás avagy tompítás alapötlete:

$$x_j^{(k+1)} \quad \text{helyett} \quad (1 - \omega) \cdot x^{(k)} + \omega \cdot x_j^{(k+1)}$$

Megj.:

- alulrelaxálás ($0 < \omega < 1$), túlrelaxálás ($\omega > 1$)
- $\omega = 1$ az eredeti módszert adja

Induljunk a Jacobi-módszerből és a „helyben hagyásból”:

$$\begin{array}{rcl} x & = & -D^{-1}(L + U) \cdot x + D^{-1}b & / \cdot \omega \\ x & = & x & / \cdot (1 - \omega) \end{array}$$

A kettő súlyozott összege:

$$x = [(1 - \omega)I - \omega D^{-1}(L + U)] \cdot x + \omega D^{-1}b$$

Ezek alapján az iteráció a következő.

Definíció: csillapított Jacobi-iteráció ω paraméterrel – $J(\omega)$

$$x^{(k+1)} = \underbrace{\left[(1 - \omega)I - \omega D^{-1}(L + U) \right]}_{B_{J(\omega)}} \cdot x^{(k)} + \underbrace{\omega D^{-1}b}_{c_{J(\omega)}}$$

Írjuk fel koordinátánként!

Állítás: $J(\omega)$ komponensenkénti alakja

$$x_i^{(k+1)} = (1 - \omega) \cdot x_i^{(k)} + \omega \cdot x_{i,J}^{(k+1)},$$

ahol $x_{i,J}^{(k+1)}$ a hagyományos Jacobi-módszer ($J = J(1)$) által adott, azaz

$$x_{i,J}^{(k+1)} = \frac{-1}{a_{i,i}} \left(\sum_{j=1, j \neq i}^n a_{i,j} x_j^{(k)} - b_i \right).$$

Biz.: Házi feladat meggondolni. Nem nehéz.

Írjuk fel az iteráció reziduum vektoros alakját!

$$\begin{aligned}x^{(k+1)} &= (1 - \omega)x^{(k)} - \omega D^{-1}(L + U) \cdot x^{(k)} + \omega D^{-1}b = \\&= (1 - \omega)x^{(k)} + \omega D^{-1} \left((D - A) \cdot x^{(k)} + b \right) = \\&= (1 - \omega)x^{(k)} + \omega x^{(k)} + \omega D^{-1} \left(-Ax^{(k)} + b \right) = \\&= x^{(k)} + \omega D^{-1}r^{(k)}\end{aligned}$$

Vezessük be az $s^{(k)} := \omega D^{-1}r^{(k)}$ segédvektort, ezzel egy lépésünk alakja:

$$x^{(k+1)} = x^{(k)} + s^{(k)}.$$

Az új reziduum vektor:

$$r^{(k+1)} = b - Ax^{(k+1)} = b - A(x^{(k)} + s^{(k)}) = r^{(k)} - As^{(k)}.$$

Algoritmus: csillapított Jacobi-iteráció $J(\omega)$

$$r^{(0)} := b - Ax^{(0)}$$

$k = 1, \dots$, leállításig

$$s^{(k)} := \omega D^{-1} r^{(k)} \quad \Leftrightarrow \quad Ds^{(k)} = \omega r^{(k)} \quad \text{LER}$$

$$x^{(k+1)} := x^{(k)} + s^{(k)}$$

$$r^{(k+1)} := r^{(k)} - As^{(k)}$$

Megj.: Látjuk, hogy $x^{(k+1)} - x^{(k)} = s^{(k)}$, vagyis a tapasztalati kontrakciós együtthatók számításához lépésenként egy norma értéket és egy osztást kell elvégezni.

Tétel a csillapított Jacobi-iteráció ($J(\omega)$) konvergenciája

Ha az $Ax = b$ LER-re a Jacobi-iteráció konvergens minden kezdőértékre, akkor $0 < \omega < 1$ -re a csillapított Jacobi-iteráció is az.

Biz.: $J(\omega)$ iteráció esetén az átmenet mátrix $(1 - \omega)I + \omega B_J$. Először belátjuk, hogy a $B_{J(\omega)}$ mátrix μ_i sajátértékeire teljesül, hogy

$$\mu_i = (1 - \omega) + \omega \lambda_i,$$

ahol λ_i -k a B_J sajátértékei. A két mátrix sajátvektorai (v_i -k) azonosak.

$$\begin{aligned} B_{J(\omega)} v_i &= ((1 - \omega)I + \omega B_J) v_i = (1 - \omega) v_i + \omega \lambda_i v_i = \\ &= \underbrace{((1 - \omega) + \omega \lambda_i)}_{\mu_i} v_i = \mu_i v_i \quad (i = 1, \dots, n) \end{aligned}$$

Biz. folyt: A bizonyításban a konvergenciára vonatkozó szükséges és elégséges feltételt használjuk. Belátjuk, hogy

$$\varrho(B_J) < 1 \quad \Rightarrow \quad 0 < \omega < 1 : \quad \varrho(B_{J(\omega)}) < 1.$$

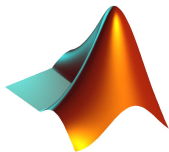
$\varrho(B_J) < 1$ -ből következik, hogy minden i -re $|\lambda_i| < 1$.

Felhasználjuk, hogy $0 < \omega < 1$ és becsüljük $\mu_i = (1 - \omega) + \omega \lambda_i$ -t:

$$|\mu_i| \leq (1 - \omega) + \omega |\lambda_i| < (1 - \omega) + \omega = 1 \quad (i = 1, \dots, n).$$

Ha minden i -re $|\mu_i| < 1$ teljesül, akkor $\varrho(B_{J(\omega)}) < 1$, vagyis a csillapított iteráció minden kezdőértékre konvergens. □

- 1 Iterációs módszerekről általában
- 2 A Banach-féle fixponttétel
- 3 Speciális iterációs módszerek
- 4 Jacobi-iteráció
- 5 Csillapított Jacobi-iteráció
- 6 Matlab példák**

- 1 Példa iterációra, konvergens vektorsorozat számítására.
- 2 Konvergens és divergens iterációk tulajdonságainak szemléltetése $n = 2, 3$ dimenzióban.
- 3 A tapasztalati kontrakciós együtthatók szemléltetése a csillapított Jacobi iteráció esetén.

1. Példa:

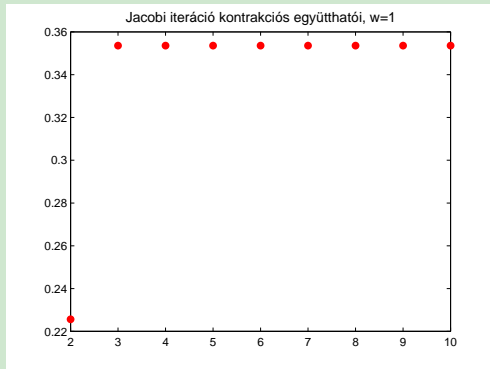
A LER alakja $Ax = b$, ahol

$$A = \begin{bmatrix} 4 & -1 & 0 \\ -1 & 4 & -1 \\ 0 & -1 & 4 \end{bmatrix}, \quad b = \begin{bmatrix} 3 \\ 2 \\ 3 \end{bmatrix}, \quad x = \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \end{bmatrix}.$$

Vizsgáljuk a csillapított Jacobi iteráció tapasztalati kontrakciós együtthatóit $\omega = 1, 0.8, 0.6, 1.2, 1.8, -0.1$ esetén!

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

1. Példa:

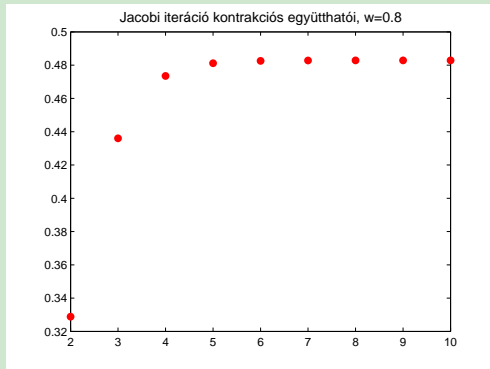

$$q \approx 0.3536$$

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

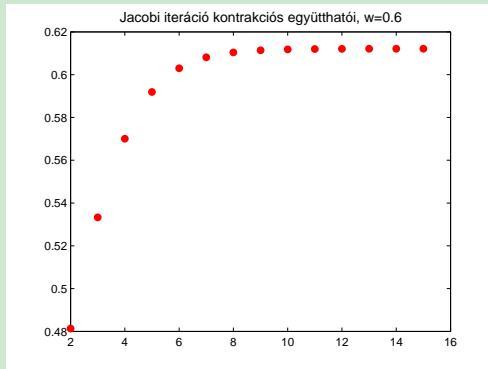
1. Példa:

$$q \approx 0.4828$$

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

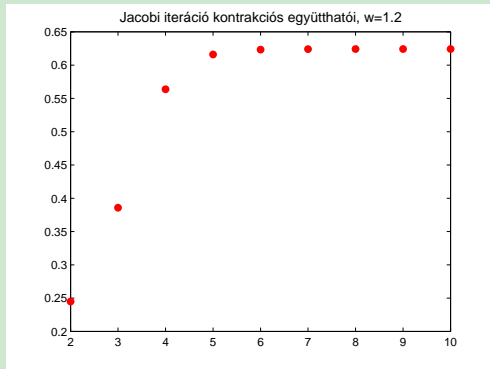
1. Példa:

$$q \approx 0.6118$$

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

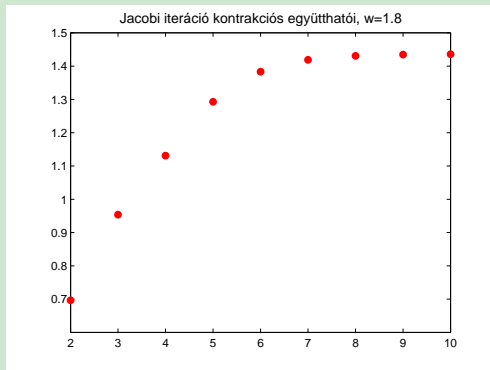
1. Példa:

$$q \approx 0.6243$$

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

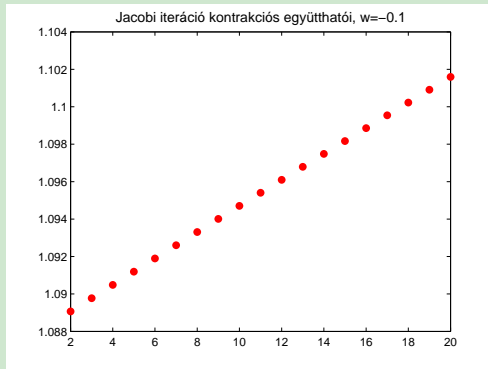
1. Példa:

$q > 1$, divergens sorozat

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

1. Példa:

$q > 1$, divergens sorozat

Numerikus módszerek 1.

9. előadás: Gauss–Seidel iteráció, relaxációs módszer, Richardson típusú iterációk

Krebsz Anna

ELTE IK

- 1 Gauss–Seidel-iteráció
- 2 Relaxált Gauss–Seidel-iteráció
- 3 A Richardson-iteráció
- 4 Matlab példák

Az $Ax = b$ LER megoldása érdekében alakítsuk azt át $x = Bx + c$ alakúra, és valamely $x^{(0)}$ kezdőpontból végezzük az

$$x^{(k+1)} = B \cdot x^{(k)} + c \quad (k \in \mathbb{N}_0)$$

iterációt. A fixponttétel adja meg a sorozat képletét.

A vektorsorozat bizonyos feltételek mellett konvergál a LER megoldásához (lásd fixponttétel, elégséges feltétel, szükséges és elégséges feltétel a konvergenciára a B átmenet mátrixszal).

Volt: Banach-féle fixponttétel, Jacobi-, csillapított Jacobi-iteráció.

Megjegyzés:

- 2–3 változó: felesleges $\Rightarrow$ célja a megértés
- sok változó (100, 1000): használják

- 1 Gauss–Seidel-iteráció
- 2 Relaxált Gauss–Seidel-iteráció
- 3 A Richardson-iteráció
- 4 Matlab példák

Átalakítás:

$$Ax = b$$

$$(L + D + U)x = b$$

$$(L + D)x = -Ux + b$$

$$x = -(L + D)^{-1}Ux + (L + D)^{-1}b$$

Ezek alapján az iteráció a következő.

Definíció: Gauss–Seidel-iteráció

$$x^{(k+1)} = \underbrace{-(L + D)^{-1}U}_{B_S} \cdot x^{(k)} + \underbrace{(L + D)^{-1}b}_{c_S} = B_S \cdot x^{(k)} + c_S$$

Eml.:

$$x^{(k+1)} = -(L + D)^{-1}U \cdot x^{(k)} + (L + D)^{-1}b$$

Írjuk fel koordinátánként! (Kiderül, hogy „helyben” számolható.)

Állítás: a Gauss–Seidel-iteráció komponensenkénti alakja

$$x_i^{(k+1)} = \frac{-1}{a_{ii}} \left(\sum_{j=1}^{i-1} a_{ij}x_j^{(k+1)} + \sum_{j=i+1}^n a_{ij}x_j^{(k)} - b_i \right)$$

Biz.: Alakítsunk át, majd gondoljunk bele a mátrixszorzásba.

$$(L + D)x^{(k+1)} = -Ux^{(k)} + b$$

$$Dx^{(k+1)} = -Lx^{(k+1)} - Ux^{(k)} + b$$

$$x^{(k+1)} = -D^{-1}(Lx^{(k+1)} + Ux^{(k)} - b) \quad \square$$

Írjuk fel az iteráció reziduum vektoros alakját!

$$\begin{aligned}(L + D) \cdot x^{(k+1)} &= -U \cdot x^{(k)} + b = ((L + D) - A) \cdot x^{(k)} + b = \\ &= (L + D) \cdot x^{(k)} + (-Ax^{(k)} + b) = (L + D) \cdot x^{(k)} + r^{(k)} \\ \Rightarrow x^{(k+1)} &= x^{(k)} + (L + D)^{-1} r^{(k)}\end{aligned}$$

Vezessük be az $s^{(k)} := (L + D)^{-1} r^{(k)}$ segédvektort, ezzel egy lépésünk alakja:

$$x^{(k+1)} = x^{(k)} + s^{(k)}.$$

Az új reziduum vektor:

$$r^{(k+1)} = b - Ax^{(k+1)} = b - A(x^{(k)} + s^{(k)}) = r^{(k)} - As^{(k)}.$$

Algoritmus: Gauss–Seidel-iteráció

$$r^{(0)} := b - Ax^{(0)}$$

$k = 1, \dots$, leállásig

$$s^{(k)} := (D + L)^{-1} r^{(k)} \text{ helyett}$$

$$(D + L) s^{(k)} = r^{(k)} \text{ LER mo.}$$

$$x^{(k+1)} := x^{(k)} + s^{(k)}$$

$$r^{(k+1)} := r^{(k)} - As^{(k)}$$

Tétel

Ha A szig. diag. dom. a soraira, akkor az $Ax = b$ LER-re felírt Gauss–Seidel-iterációra

$$\|B_S\|_{\infty} \leq \|B_J\|_{\infty} < 1$$

teljesül, tehát az konvergens bármely $x^{(0)}$ esetén.

Biz.: Nélkül.

Tétel

Ha A szimmetrikus és pozitív definit, akkor a Gauss–Seidel-iteráció konvergens.

Biz.: Nélkül.

- 1 Gauss–Seidel-iteráció
- 2 Relaxált Gauss–Seidel-iteráció**
- 3 A Richardson-iteráció
- 4 Matlab példák

Relaxált Gauss–Seidel-iteráció

Induljunk a Gauss–Seidel-iteráció következő alakjából:

$$\begin{aligned}(L + D) \cdot x &= -U \cdot x + b & / \cdot \omega \\ D \cdot x &= D \cdot x & / \cdot (1 - \omega)\end{aligned}$$

A kettő súlyozott összege:

$$(D + \omega L) \cdot x = [(1 - \omega)D - \omega U] \cdot x + \omega b$$

$$x = (D + \omega L)^{-1} [(1 - \omega)D - \omega U] \cdot x + (D + \omega L)^{-1} \omega b$$

Ezek alapján az iteráció a következő.

Definíció: relaxált Gauss–Seidel-iteráció ω paraméterrel – $S(\omega)$

$$x^{(k+1)} = \underbrace{(D + \omega L)^{-1} [(1 - \omega)D - \omega U] \cdot x^{(k)}}_{B_{S(\omega)}} + \underbrace{\omega (D + \omega L)^{-1} b}_{c_{S(\omega)}}$$

Írjuk fel koordinátánként! (Kiderül, hogy „helyben” számolható.)

Állítás: $S(\omega)$ komponensenkénti alakja

$$x_i^{(k+1)} = (1 - \omega) \cdot x_i^{(k)} + \omega \cdot x_{i,S}^{(k+1)},$$

ahol $x_{i,S}^{(k+1)}$ a hagyományos Seidel-módszer ($S = S(1)$) által adott, azaz

$$x_{i,S}^{(k+1)} = \frac{-1}{a_{ii}} \left(\sum_{j=1}^{i-1} a_{ij} x_j^{(k+1)} + \sum_{j=i+1}^n a_{ij} x_j^{(k)} - b_i \right).$$

Minden k . lépés az $i = 1, 2, \dots, n$ sorrendben számolandó.

Biz.: Alakítsunk át, majd gondoljunk bele a mátrixszorzásba.

$$(D + \omega L)x^{(k+1)} = (1 - \omega)Dx^{(k)} - \omega Ux^{(k)} + \omega b$$

$$Dx^{(k+1)} = (1 - \omega)Dx^{(k)} - \omega Lx^{(k+1)} - \omega Ux^{(k)} + \omega b$$

$$x^{(k+1)} = (1 - \omega)x^{(k)} - \omega \underbrace{D^{-1} (Lx^{(k+1)} + Ux^{(k)} - b)}_{\text{Lásd } S(1)\text{-nél.}}$$

A koordinátánkénti alakja:

$$x_i^{(k+1)} = (1 - \omega) \cdot x_i^{(k)} - \frac{\omega}{a_{ii}} \left(\sum_{j=1}^{i-1} a_{ij}x_j^{(k+1)} + \sum_{j=i+1}^n a_{ij}x_j^{(k)} - b_i \right).$$

Megj.: Vigyázat! $x^{(k+1)} = (1 - \omega) \cdot x^{(k)} + \omega \cdot x_S^{(k+1)}$ nem igaz (tehát az egész vektorra); csak komponensenként.

Írjuk fel az iteráció reziduum vektoros alakját!

$$\begin{aligned}
 (D + \omega L) x^{(k+1)} &= ((1 - \omega)D - \omega U) \cdot x^{(k)} + \omega b = \\
 &= D x^{(k)} + \omega \underbrace{((-D - U))}_{L-A} \cdot x^{(k)} + \omega b = \\
 &= D x^{(k)} + \omega L x^{(k)} + \omega \underbrace{(-A x^{(k)} + b)}_{r^{(k)}} = (D + \omega L) x^{(k)} + \omega r^{(k)} \\
 \Rightarrow x^{(k+1)} &= x^{(k)} + \omega (D + \omega L)^{-1} r^{(k)}
 \end{aligned}$$

Vezessük be az $s^{(k)} := \omega (D + \omega L)^{-1} r^{(k)}$ segédvektort, ezzel egy lépésünk alakja: $x^{(k+1)} = x^{(k)} + s^{(k)}$.

Az új reziduum vektor:

$$r^{(k+1)} = b - A x^{(k+1)} = b - A(x^{(k)} + s^{(k)}) = r^{(k)} - A s^{(k)}.$$

Algoritmus: relaxált Gauss–Seidel-iteráció $S(\omega)$

$$r^{(0)} := b - Ax^{(0)}$$

$k = 1, \dots$, leállásig

$$s^{(k)} := \omega(D + \omega L)^{-1} r^{(k)} \text{ helyett}$$

$$(D + \omega L) s^{(k)} = \omega r^{(k)} \text{ LER mo.}$$

$$x^{(k+1)} := x^{(k)} + s^{(k)}$$

$$r^{(k+1)} := r^{(k)} - As^{(k)}$$

Tétel: a relaxált Gauss–Seidel-módszer $S(\omega)$ konvergenciájáról

Ha egy mátrixra az $S(\omega)$ módszer konvergens, akkor $0 < \omega < 2$.

Megjegyzés:

- Ha $\omega \notin (0, 2)$, akkor általában nem konvergál.
- A relaxált Seidel-módszert gyakran alkalmazzák...

Lemma

$$\det(B) = \prod_{i=1}^n \lambda_i(B)$$

Biz. lemma: Írjuk fel a B mátrix karakterisztikus polinomját, amelyről tudjuk, hogy gyökei a mátrix sajátértékei; majd rendezzük λ hatványai szerint:

$$p(\lambda) = \det(B - \lambda I) = \prod_{i=1}^n (\lambda_i - \lambda) = (-1)^n \cdot \lambda^n + \dots + \prod_{i=1}^n \lambda_i.$$

A $\lambda = 0$ értéket behelyettesítve a konstans tagot kapjuk, amire:

$$p(0) = \det(B) = \prod_{i=1}^n \lambda_i.$$

Biz. tétel: A konvergencia ekvivalens feltételéből, azaz a

$$\varrho(B_{S(\omega)}) < 1$$

állításból kell ω kívánt becslését előállítanunk. Egyrészt

$$\begin{aligned}\varrho(B_{S(\omega)}) < 1 &\Rightarrow \left| \lambda_i(B_{S(\omega)}) \right| < 1 \Rightarrow \\ &\Rightarrow \left| \prod_{i=1}^n \lambda_i(B_{S(\omega)}) \right| < 1 \Rightarrow \left| \det(B_{S(\omega)}) \right| < 1.\end{aligned}$$

Az iteráció mátrixa

$$B_{S(\omega)} = (D + \omega L)^{-1}[(1 - \omega)D - \omega U].$$

Kihasználjuk, hogy háromszögmátrixok determinánsa a főátlóbeli elemek szorzata (tehát nem függ a diagonálison kívüli elemektől).

Biz. tétel folyt.:

$$\begin{aligned} \left| \det(B_{S(\omega)}) \right| &= \underbrace{\left| \det \left((D + \omega L)^{-1} \right) \right|}_{1/|\det(D)|} \cdot \underbrace{\left| \det((1 - \omega)D - \omega U) \right|}_{|1 - \omega|^n \cdot |\det(D)|} = \\ &= \frac{1}{|\det(D)|} \cdot |1 - \omega|^n \cdot |\det(D)| = |1 - \omega|^n < 1 \end{aligned}$$

Ebből pedig $|1 - \omega| < 1$ következik, ami ekvivalens a $0 < \omega < 2$ becsléssel. □

Tétel: a relaxált Gauss–Seidel-módszer $S(\omega)$ konvergenciájáról

Ha az egyenletrendszer mátrixa szimmetrikus, pozitív definit és $\omega \in (0, 2)$, akkor az $S(\omega)$ módszer konvergens.

Biz.: nélkül.

Tétel: $S(\omega)$ tridiagonális mátrixokra

Ha a LER mátrixa tridiagonális, akkor a Jacobi- és Gauss–Seidel-iteráció egyszerre konvergens vagy divergens

$$\text{azaz } \varrho(B_S) = \varrho(B_J)^2.$$

Ez azt jelenti, hogy konvergencia esetén a Gauss–Seidel-iteráció kétszer gyorsabb,

Biz.: nélkül.

Tétel: $S(\omega)$ szimmetrikus, pozitív definit és tridiagonális mátrixokra

Ha a LER mátrixa tridiagonális, szimmetrikus és pozitív definit, akkor a Jacobi-, Gauss–Seidel- és relaxált Gauss–Seidel-iteráció is konvergens. Megadható $S(\omega)$ -ra optimális paraméter

$$\omega_0 = \frac{2}{1 + \sqrt{1 - \varrho(B_J)^2}}.$$

Továbbá,

- ha $\varrho(B_J) = 0$, akkor $\omega_0 = 1$ és $\varrho(B_S) = \varrho(B_{S(\omega_0)}) = 0$,
- $\varrho(B_J) \neq 0$, akkor $\varrho(B_{S(\omega_0)}) = \omega_0 - 1 < \varrho(B_S) = \varrho(B_J)^2$.

Biz.: nélkül.

Megj.:

- Az utóbbi két tétel blokktridiagonális mátrixokra is igaz, a megfelelő blokkiterációkra.
- Az iterációs módszer konvergencia sebessége a q kontrakciós együtthatótól függ. Minél közelebb van 0-hoz, annál gyorsabb a módszer, míg, ha 1-hez van közel, akkor nagyon lassú. A kontrakciós együtthatót $q = \|B\|$ -ként kapjuk.
- Mivel bármely normára $\inf\{\|B\| : B \text{ indukált norma}\} = \varrho(B)$, ezért a spektrálsugár határozza meg a konvergencia sebességét.

Példa

Mit állíthatunk a következő mátrixra felírt Jacobi- és Gauss–Seidel-iterációk konvergenciájáról?

$$A = \begin{bmatrix} 2 & -1 & 0 \\ -1 & 2 & -1 \\ 0 & -1 & 2 \end{bmatrix}$$

A szimmetrikus, pozitív definit és tridiagonális, alkalmazhatók rá a tanult tételek:

- A $J(1)$ iteráció konvergens minden kezdővektorra.
- Ha $\omega \in (0; 1)$ -re, akkor $J(\omega)$ iteráció konvergens minden kezdővektorra.
- Az $S(1)$ iteráció konvergens minden kezdővektorra.
- Az $S(\omega)$ iteráció konvergens minden kezdővektorra pontosan az $\omega \in (0; 2)$ értékekre.

$$B_J = \frac{1}{2} \begin{bmatrix} 0 & 1 & 0 \\ 1 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 \end{bmatrix}, \quad B_S = \frac{1}{8} \begin{bmatrix} 0 & 4 & 0 \\ 0 & 2 & 4 \\ 0 & 1 & 2 \end{bmatrix}$$

B_J sajátértékei: $0, \pm \frac{1}{\sqrt{2}}$, így $\varrho(B_J) = \frac{1}{\sqrt{2}}$.

B_S sajátértékei: $0, 0, \frac{1}{2}$, így $\varrho(B_S) = \frac{1}{2}$.

$S(\omega)$ -ra az optimális paraméter:

$$\omega_0 = \frac{2}{1 + \sqrt{1 - \left(\frac{1}{\sqrt{2}}\right)^2}} = \frac{2}{1 + \frac{1}{\sqrt{2}}} = \frac{2\sqrt{2}}{1 + \sqrt{2}} = 4 - 2\sqrt{2} \approx 1,1716...$$

$$\varrho(B_{S(\omega_0)}) = \omega_0 - 1 = 3 - 2\sqrt{2} \approx 0,1716...$$

Nézzük meg a LER-re a csillapított Jacobi- és a relaxált Gauss–Seidel-iteráció vizsgálatát Maple-ben.

- 1 Gauss–Seidel-iteráció
- 2 Relaxált Gauss–Seidel-iteráció
- 3 A Richardson-iteráció**
- 4 Matlab példák

Tekintsük az $Ax = b$ LER-t, ahol A szimmetrikus, pozitív definit mátrix és $p \in \mathbb{R}$.

$$Ax = b$$

$$p \cdot Ax = p \cdot b$$

$$0 = -pAx + pb$$

$$x = x - pAx + pb = (I - pA)x + pb$$

Ezek alapján az iteráció a következő.

Definíció: Richardson-iteráció p paraméterrel – $R(p)$

$$x^{(k+1)} = \underbrace{(I - pA)}_{B_{R(p)}} \cdot x^{(k)} + \underbrace{pb}_{c_{R(p)}} = B_{R(p)} \cdot x^{(k)} + c_{R(p)}$$

Írjuk fel az iteráció reziduum vektoros alakját!

$$\begin{aligned}x^{(k+1)} &= x^{(k)} - pAx^{(k)} + pb = x^{(k)} + p \cdot (-Ax^{(k)} + b) = \\&= x^{(k)} + pr^{(k)}\end{aligned}$$

Vezessük be az $s^{(k)} := pr^{(k)}$ segédvektort, ezzel egy lépésünk alakja:

$$x^{(k+1)} = x^{(k)} + s^{(k)}.$$

Az új reziduum vektor:

$$r^{(k+1)} = b - Ax^{(k+1)} = b - A(x^{(k)} + s^{(k)}) = r^{(k)} - As^{(k)}.$$

Algoritmus: Richardson-iteráció

$$r^{(0)} := b - Ax^{(0)}$$

$k = 1, \dots$, leállásig

$$s^{(k)} := \rho r^{(k)}$$

$$x^{(k+1)} := x^{(k)} + s^{(k)}$$

$$r^{(k+1)} := r^{(k)} - As^{(k)}$$

Megjegyzés: Érdemes meggondolni, hogy ha az $Ax = b$ helyett a $D = \text{diag}(a_{11}, \dots, a_{nn})$ diagonális mátrix-szal a $D^{-1}Ax = D^{-1}b$ LER-re alkalmazzuk az $R(\rho)$ iterációt, akkor az eredeti LER-re felírt $J(\rho)$ csillapított Jacobi-iterációt kapjuk.

Tétel: A Richardson-iteráció konvergenciája

Ha az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrix szimmetrikus, pozitív definit és sajátértékeire $m = \lambda_1 \leq \dots \leq \lambda_n = M$ teljesül, akkor $R(p)$ (azaz az $Ax = b$ LER-re felírt $p \in \mathbb{R}$ paraméterű Richardson-iteráció) pontosan a

$$p \in \left(0, \frac{2}{M}\right),$$

paraméter értékekre konvergens minden kezdővektor esetén. Az optimális paraméter $p_0 = \frac{2}{M+m}$, a hozzá kapcsolódó kontrakciós együttható pedig:

$$\varrho(B_{R(p_0)}) := \frac{M-m}{M+m} = \|B_{R(p_0)}\|_2 = q.$$

Bizonyítás:

- ① $B_{R(p)}$ sajátértékei: $\lambda_i(p) = 1 - p \cdot \lambda_i$, hiszen

$$Av = \lambda_i v \quad \Rightarrow \quad (I - pA)v = v - pAv = v - p\lambda_i v = (1 - p\lambda_i)v.$$

Vagyis:

$$\lambda_1(p) = 1 - p \cdot \lambda_1 = 1 - pm,$$

$$\lambda_2(p) = 1 - p \cdot \lambda_2,$$

$$\vdots$$

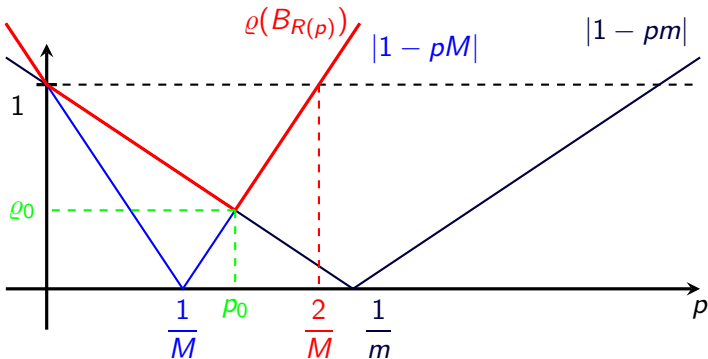
$$\lambda_n(p) = 1 - p \cdot \lambda_n = 1 - pM.$$

- ② $B_{R(p)}$ spektrálsugara rögzített p -re

$$\varrho(B_{R(p)}) = \max_{i=1}^n |1 - p \cdot \lambda_i|.$$

- ③ Ábrázoljuk az $|1 - p \cdot \lambda_i|$ függvényeket ($i = 1, 2, \dots, n$)!
(Ezek p -től függenek.)

$$1 - p \cdot \lambda_i = 0 \iff p = \frac{1}{\lambda_i}$$

- ④ $R(p)$ konvergens, ha $\varrho(B_{R(p)}) < 1$, azaz ha $p \in \left(0, \frac{2}{M}\right)$.

Ezek az $|1 - pM| = 1$ egyenlet megoldásai.

- ⑤ Továbbá az optimális paramétert az

$$|1 - pM| = |1 - pm|$$

egyenlet megoldása adja. (Nem a 0, hanem a másik.)

$$-1 + pM = 1 - pm$$

$$pM + pm = 2$$

$$p(M + m) = 2 \quad \implies \quad p_0 = \frac{2}{M + m}$$

6

$$\varrho(B_{R(p_0)}) = 1 - p_0 \cdot m = \frac{M+m}{M+m} - \frac{2m}{M+m} = \frac{M-m}{M+m}.$$

- 7 Mivel A szimmetrikus, így $B_{R(p)}$ is, ezért a spektrálsugara és kettes normája megegyezik. Az eredményül kapott spektrálsugár egyben kettes normabeli kontrakciós együttható:

$$q = \frac{M-m}{M+m}.$$

Példa

Adjuk meg, hogy a Richardson-iteráció mely $p \in \mathbb{R}$ paraméterek mellett konvergens a következő egyenletrendszer esetén – mely ugyanaz, mint az imént. Mi az optimális paraméter és a hozzá tartozó „átmenetmátrix” spektrálsugara?

$$Ax = b, \quad \begin{bmatrix} 3 & -1 \\ -1 & 3 \end{bmatrix} \cdot x = \begin{bmatrix} 1 \\ 5 \end{bmatrix}.$$

A mátrix sajátértékei 2 és 4.

$M = 4$, $m = 2$, így a $p \in (0, \frac{2}{M}) = (0; \frac{1}{2})$ értékekre a Richardson-iteráció konvergens bármely kezdővektor esetén. Az optimális paraméter

$$p_0 = \frac{2}{M+m} = \frac{2}{4+2} = \frac{1}{3}$$

és a hozzá tartozó átmenetmátrix spektrálsugara

$$\varrho(B_{R(p_0)}) = \frac{4-2}{4+2} = \frac{1}{3}.$$

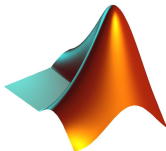
Mivel A szimmetriája öröklődik $B_{R(p)}$ -re, így az átmenetmátrix is szimmetrikus, így

$$\|B_{R(p_0)}\|_2 = \varrho(B_{R(p_0)}) = \frac{1}{3} = q$$

a kontrakciós együttható a kettes normában.

- 1 Gauss–Seidel-iteráció
- 2 Relaxált Gauss–Seidel-iteráció
- 3 A Richardson-iteráció
- 4 Matlab példák**

- 1 A tapasztalati kontrakciós együtthatók szemléltetése a relaxációs módszer esetén.
- 2 A Richardson-iteráció viselkedésének vizsgálata különböző paraméterek mellett.

1. Példa:

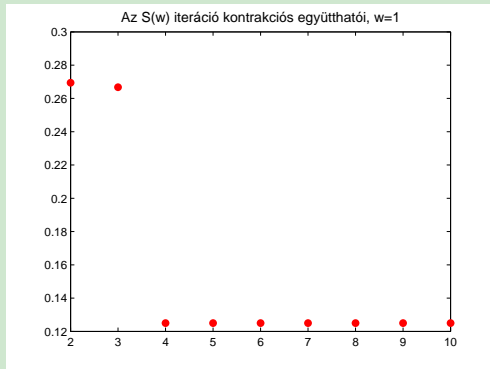
A LER alakja $Ax = b$, ahol

$$A = \begin{bmatrix} 4 & -1 & 0 \\ -1 & 4 & -1 \\ 0 & -1 & 4 \end{bmatrix}, \quad b = \begin{bmatrix} 3 \\ 2 \\ 3 \end{bmatrix}, \quad x = \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \end{bmatrix}.$$

Vizsgáljuk a relaxációs módszer tapasztalati kontrakciós együtthatóit $\omega = 1, 0.8, 0.6, 1.033, -0.1, 2, 2.5$ esetén!

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

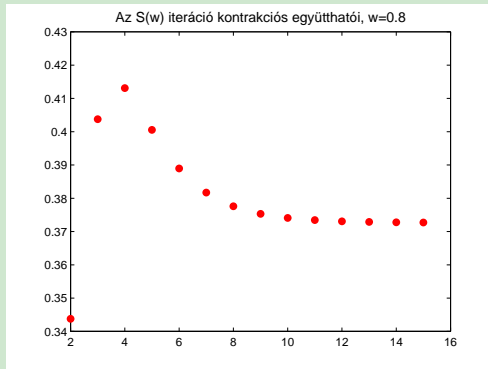
1. Példa:

$$q \approx 0.1250$$

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

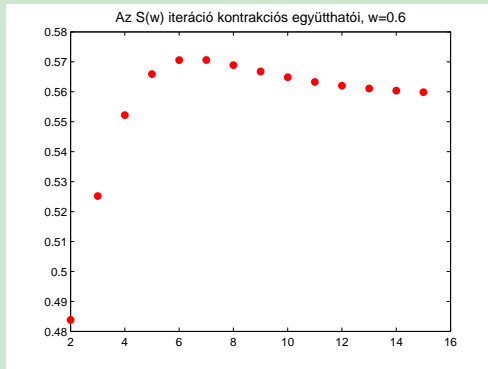
1. Példa:

$$q \approx 0.3750$$

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

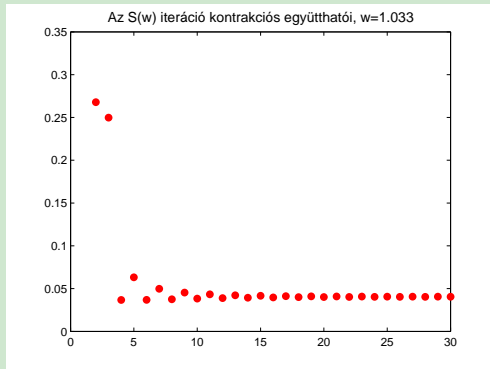
1. Példa:

$$q \approx 0.5650$$

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

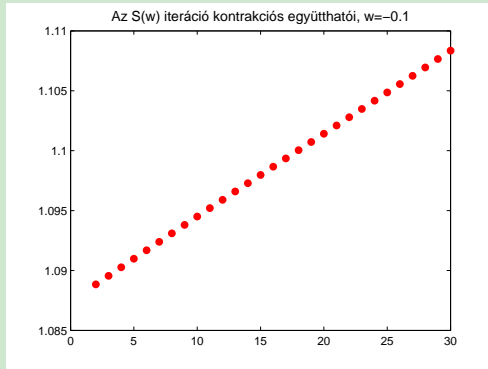
1. Példa:

$$q \approx 0.0404$$

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

1. Példa:

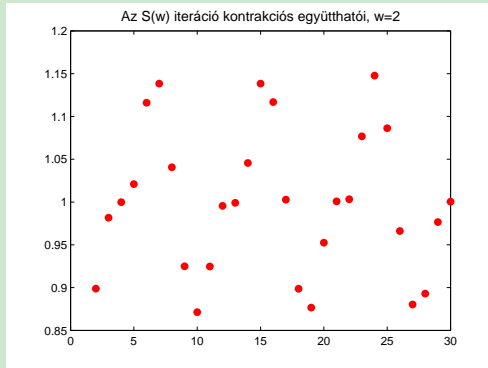

$q > 1$, divergens iteráció

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

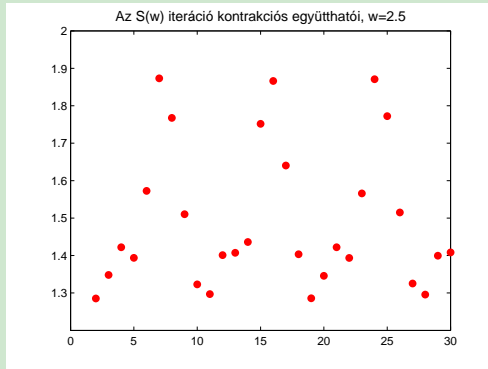
1. Példa:

$q > 1$, divergens iteráció

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

1. Példa:

$q > 1$, divergens iteráció

Numerikus módszerek 1.

10. előadás: Részleges LU -felbontás és algoritmus, kerekítési hibák
hatása az iterációkra

Krebsz Anna

ELTE IK

- ➊ Részleges LU -felbontás
- ➋ ILU-algoritmus
- ➌ Kerekítési hibák hatása az iterációkra

Általában:

$$Ax = b, \quad A = P + Q, \quad (P + Q)x = b,$$

átrendezve:

$$Px = -Qx + b \iff x = -P^{-1}Qx + P^{-1}b,$$

iterációs alakban írva:

$$x^{(k+1)} = \underbrace{-P^{-1}Q}_B \cdot x^{(k)} + \underbrace{P^{-1}b}_c.$$

A továbbiakban olyan $P = LU$ felbontást és $-Q$ mátrixot keresünk, melyre $A = P - Q$. Ekkor a P^{-1} -zel való számolás helyettesíthető két háromszög alakú LER megoldásával, vagyis az iteráció könnyen számolható. Ezzel egy módszercsaládot konstruálunk.

- 1 Részleges LU -felbontás
- 2 ILU-algoritmus
- 3 Kerekítési hibák hatása az iterációkra

Definíció: ILU-felbontás

- Legyen J a mátrix elemek pozícióinak egy részhalmaza, mely nem tartalmazza a főátlót, azaz $(i, i) \notin J \quad \forall i$ -re.
A J halmazt *pozícióhalmaznak* nevezzük.
- Az A mátrixnak a J pozícióhalmazra illeszkedő *részleges LU -felbontásán* (ILU-felbontásán) olyan LU -felbontást értünk, melyre $L \in \mathcal{L}_1$ és $U \in \mathcal{U}$ (tehát a szokásos alakúak), továbbá

$$\forall (i, j) \in J: \quad l_{ij} = 0, \quad u_{ij} = 0 \quad \text{és}$$

$$\forall (i, j) \notin J: \quad a_{ij} = (LU)_{ij}.$$

Algoritmus: ILU -felbontás GE-val

$$\tilde{A}_1 := A$$

$$k = 1, \dots, n - 1 :$$

(1) Szétbontás: $\tilde{A}_k = P_k - Q_k$ alakra, ahol

$$(P_k)_{ik} = 0 \quad (i, k) \in J$$

$$(P_k)_{kj} = 0 \quad (k, j) \in J$$

$$(Q_k)_{ik} = -\tilde{a}_{ik}^{(k)} \quad (i, k) \in J$$

$$(Q_k)_{kj} = -\tilde{a}_{kj}^{(k)} \quad (k, j) \in J.$$

Ahogy látható, $\tilde{A}_k$ -nak csak k . sorában és k . oszlopában a pozícióhalmazban megadott helyeken változtatunk.

(2) Elimináció P_k -n:

$$\tilde{A}_{k+1} = L_k P_k$$

Kérdés: az algoritmussal kapott mátrixokból hogyan állítjuk elő az ILU -felbontást?

Tétel: az ILU -felbontásról

Az ILU -felbontás algoritmusával kapott részmátrixokból készítsük el a következőket:

$$U := \tilde{A}_n,$$

$$L := L_1^{-1} \cdot \dots \cdot L_{n-1}^{-1} \quad (\text{összepakolással}),$$

$$Q := Q_1 + Q_2 + \dots + Q_{n-1} \quad (\text{összepakolással}).$$

Ekkor $A = LU - Q$ és a részleges LU -felbontásra vonatkozó feltételek teljesülnek.

Biz.: A GE $n - 1$. lépése után felsőháromszög alakot kapunk, tehát $U := \tilde{A}_n$ alakja jó és minden $(i, j) \in J, i < j$ -re $u_{ij} = 0$. Alkalmazzuk az $n - 1$. lépés (2), majd (1) részét:

$$U := \tilde{A}_n = L_{n-1}P_{n-1} = L_{n-1}(\tilde{A}_{n-1} + Q_{n-1})$$

Az $\tilde{A}_n$ -re kapott rekurziót alkalmazzuk $\tilde{A}_{n-1}$ -re:

$$\tilde{A}_n = L_{n-1}(\tilde{A}_{n-1} + Q_{n-1}) = L_{n-1}(L_{n-2}[\tilde{A}_{n-2} + Q_{n-2}] + Q_{n-1})$$

Mivel Q_{n-1} -ben az $n - 2$. sorban csak nullák vannak, így az $n - 2$. GE-s lépés nem változtat rajta, tehát $L_{n-2}Q_{n-1} = Q_{n-1}$. Emiatt Q_{n-1} -et bevihetjük a belső zárójelbe.

$$\tilde{A}_n = L_{n-1}L_{n-2}(\tilde{A}_{n-2} + Q_{n-2} + Q_{n-1})$$

Biz. folyt.: Folytatva tovább visszafelé a rekurziót

$$U = \tilde{A}_n = L_{n-1}L_{n-2} \left(\tilde{A}_{n-2} + Q_{n-2} + Q_{n-1} \right) = \dots =$$

$$= \underbrace{L_{n-1}L_{n-2} \dots L_1}_{L^{-1}} \left(A + \underbrace{Q_1 + \dots + Q_{n-2} + Q_{n-1}}_Q \right).$$

$$U = L^{-1}(A + Q) \quad \Leftrightarrow \quad A = LU - Q$$

A kapott mátrixok alakja megfelelő. Az algoritmus (1) lépése garantálja, hogy $\forall (i,j) \in J: l_{ij} = 0, u_{ij} = 0$, továbbá (2) lépése (GE) miatt $\forall (i,j) \notin J: a_{ij} = (LU)_{ij}$. □

Tétel: szig.diag.dom. mátrix ILU -felbontása

Ha A szigorúan diagonálisan domináns a soraira vagy oszlopaira, akkor a mátrix ILU -felbontása létezik és egyértelmű.

Biz.: az ILU -felbontás (1) lépése a szig. diag. dom. tulajdonságot nem változtatja, mivel átlón kívüli elemet veszünk ki a mátrixból.

A (2) GE-s lépés a szig. diag. dom. tulajdonságot megtartja, lásd GE megmaradási tételek a Schur-komplementerre. □

Megjegyzés:

- 1 A szig. diag. dom. tulajdonságból következik az összes bal felső részmátrix invertálhatósága, vagyis a főminorok egyike sem nulla.
- 2 Diff. egyenletek numerikus megoldása során gyakran előforduló M -mátrix osztályra is igaz, hogy egyértelműen létezik az ILU -felbontása.
- 3 Gyakran csak a főátlót és néhány mellékátlót hagynak ki a J pozícióhalmazból, így a tárigény előre ismert, nem kell a sávon belül feltöltődéssel foglalkozni.

- 4 Például egy $N^2 \times N^2$ -es mátrix esetén, ahol csak a $(-N, -1, 0, 1, N)$ átlókban van nem nulla elem, érdemes J -ből a $(-1, 0, 1)$ átlókat kihagyni.

Tárolás: L, U csak két-két átlót fog tartalmazni, L átlója egyesekből áll, így 3 db N^2 méretű átlót kell tárolni N^4 elem helyett.

Műveletigény: az iteráció során a két háromszögmátrixú két átlós LER $2N^2 + \mathcal{O}(1)$ illetve $3N^2 + \mathcal{O}(1)$ művelettel megoldható. (A GE $\frac{2}{3}N^6$ -t jelentene.) Gondoljunk arra, hogy $N \approx 10^3$ ...

1. Példa:

Készítsük el az

$$A = \begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}$$

mátrix $J = \{(1, 2), (2, 3)\}$ pozícióhalmazhoz illeszkedő ILU -felbontását! A pozícióhalmazt mátrixos alakban is szemléltethetjük, a kinullázandó elemeket *-gal jelöljük:

$$\begin{bmatrix} & * & \\ & & * \\ & & \end{bmatrix}.$$

1. lépés: (1) szétbontás: olyan pozíciókat keresünk J -ben, melyek az 1. sorhoz illetve az 1. oszlophoz tartoznak: (1, 2). Ezt a pozíciót kinullázzuk P_1 -ben és a (-1) -szeresét Q_1 -be tesszük.

$$A = \tilde{A}_1 = \begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} 0 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix} = P_1 - Q_1$$

(2) Elimináció: P_1 -en elvégezzük az 1. GE-s lépést:

$$\tilde{A}_2 = L_1 P_1 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 0 & 4 & \frac{1}{2} \\ 0 & 1 & 3 \end{bmatrix}, \quad L_1^{-1} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \frac{1}{4} & 1 & 0 \\ \frac{1}{2} & 0 & 1 \end{bmatrix}.$$

2. lépés: (1) szétbontás: olyan pozíciókat keresünk J -ben, melyek a 2. sorhoz illetve az 2. oszlophoz tartoznak: (2,3). Ezt a pozíciót kinullázzuk P_2 -ben és a (-1) -szeresét Q_2 -be tesszük.

$$\tilde{A}_2 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 0 & 4 & \frac{1}{2} \\ 0 & 1 & 3 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 1 & 3 \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & -\frac{1}{2} \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix} = P_2 - Q_2$$

(2) **Elimináció:** P_2 -en elvégezzük a 2. GE-s lépést:

$$\tilde{A}_3 = L_2 P_2 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 3 \end{bmatrix}, \quad L_2^{-1} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & \frac{1}{4} & 1 \end{bmatrix}.$$

A tétel alapján összerakjuk az ILU -felbontást:

$$U = \tilde{A}_3 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 3 \end{bmatrix}, \quad Q = Q_1 + Q_2 = \begin{bmatrix} 0 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & -\frac{1}{2} \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

Mivel az egyes lépésekben a Q_k mátrixok különböző sorait és oszlopait töltjük, így elegendő a gyakorlatban egy Q mátrixot tárolni. Az iterációnál látni fogjuk, hogy Q -ra a végrehajtáshoz nincs szükség.

Összepakolással:

$$L = L_1^{-1} L_2^{-1} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \frac{1}{4} & 1 & 0 \\ \frac{1}{2} & 0 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & \frac{1}{4} & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \frac{1}{4} & 1 & 0 \\ \frac{1}{2} & \frac{1}{4} & 1 \end{bmatrix}.$$

Ellenőrizhetjük, hogy $A = LU - Q$

$$\begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix} = \underbrace{\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \frac{1}{4} & 1 & 0 \\ \frac{1}{2} & \frac{1}{4} & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 3 \end{bmatrix}}_{\begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 1 & 4 & \frac{1}{2} \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}} - \begin{bmatrix} 0 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & -\frac{1}{2} \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}.$$

Teljesíti a ILU -felbontásra tett összes követelményt.

Tömör írásmódban: Csak egy Q mátrixot tárolunk, ebbe pakoljuk a Q_k mátrixok nem nulla elemeit. Az GE eredményét illetve a GE-s hányadosokat, vagyis az $\tilde{A}_k, L_k$ mátrixokat is egyben tároljuk. Vonalakkal jelezzük, hogy itt már tárolásról is szó van.

1. lépés: (1) szétbontás:

$$A = \tilde{A}_1 = \begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}, \quad P_1 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}, \quad Q = \begin{bmatrix} 0 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

(2) Elimináció P_1 -en:

$$\begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 2 \\ \hline \frac{1}{4} & 4 & \frac{1}{2} \\ \frac{2}{4} & 1 & 3 \end{array} \right]$$

2. lépés: Ugyanúgy dolgozunk tovább, de most már csak a jobb alsó 2×2 -es mátrix részen, a többit változatlanul leírjuk.

(1) **szétbontás:**

$$\left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 2 \\ \hline \frac{1}{4} & 4 & \frac{1}{2} \\ \frac{1}{2} & 1 & 3 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 2 \\ \hline \frac{1}{4} & 4 & 0 \\ \frac{1}{2} & 1 & 3 \end{array} \right] \quad Q = \begin{bmatrix} 0 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & -\frac{1}{2} \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

(2) **Elimináció:**

$$\left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 2 \\ \hline \frac{1}{4} & 4 & 0 \\ \frac{1}{2} & 1 & 3 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 2 \\ \hline \frac{1}{4} & 4 & 0 \\ \frac{1}{2} & \frac{1}{4} & 3 \end{array} \right] = L \text{ és } U \text{ együtt}$$

2. Példa:

Készítsük el az

$$A = \begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}$$

mátrix $J = \{(1, 2), (1, 3), (2, 1), (2, 3), (3, 1), (3, 2)\}$ pozícióhalmazhoz illeszkedő ILU -felbontását! A pozícióhalmazt mátrixos alakban is szemléltethetjük, a kinullázandó elemeket $*$ -gal jelöljük:

$$\begin{bmatrix} & * & * \\ * & & * \\ * & * & \end{bmatrix}.$$

A lehető legbővebb pozícióhalmazt adtuk meg.

1. lépés: (1) szétbontás: olyan pozíciókat keresünk J -ben, melyek az 1. sorhoz illetve az 1. oszlophoz tartoznak:

$(1, 2), (1, 3), (2, 1), (3, 1)$.

Ezeket a pozíciókat kinullázzuk P_1 -ben és a (-1) -szeresüket Q_1 -be tesszük.

$$A = \tilde{A}_1 = \begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ -1 & 0 & 0 \\ -2 & 0 & 0 \end{bmatrix} = P_1 - Q_1$$

(2) Elimináció: P_1 -en elvégezzük az 1. GE-s lépést (valójában nem kell eliminálnunk a kinullázások miatt):

$$\tilde{A}_2 = L_1 P_1 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 \end{bmatrix}, \quad L_1^{-1} = I = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}.$$

2. lépés: (1) szétbontás: olyan pozíciókat keresünk J -ben, melyek a 2. sorhoz illetve az 2. oszlophoz tartoznak: $(2, 3), (3, 2)$. Ezeket a pozíciókat kinullázzuk P_2 -ben és a (-1) -szeresüket Q_2 -be tesszük.

$$\tilde{A}_2 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 4 \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & -1 \\ 0 & -1 & 0 \end{bmatrix} = P_2 - Q_2$$

(2) Elimináció: P_2 -en elvégezzük a 2. GE-s lépést (valójában nem kell eliminálnunk a kinullázások miatt):

$$\tilde{A}_3 = L_2 P_2 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 4 \end{bmatrix}, \quad L_2^{-1} = I = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}.$$

A tétel alapján összerakjuk az ILU -felbontást:

$$U = \tilde{A}_3 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 4 \end{bmatrix}, \quad Q = Q_1 + Q_2 = \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ -1 & 0 & -1 \\ -2 & -1 & 0 \end{bmatrix}$$

Mivel az egyes lépésekben a Q_k mátrixok különböző sorait és oszlopait töltjük, így elegendő a gyakorlatban egy Q mátrixot tárolni. Az iterációnál látni fogjuk, hogy Q -ra a végrehajtáshoz nincs szükség.

Összepakolással:

$$L = L_1^{-1} L_2^{-1} = I.$$

Ellenőrizhetjük, hogy $A = LU - Q$

$$\begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 4 \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ -1 & 0 & -1 \\ -2 & -1 & 0 \end{bmatrix}.$$

Teljesíti a ILU -felbontásra tett összes követelményt.

Tömör írásmódban: Csak egy Q mátrixot tárolunk, ebbe pakoljuk a Q_k mátrixok nem nulla elemeit. Az GE eredményét illetve a GE-s hányadosokat, vagyis az $\tilde{A}_k, L_k$ mátrixokat is egyben tároljuk. Vonalakkal jelezzük, hogy itt már tárolásról is szó van.

1. lépés: (1) szétbontás:

$$A = \tilde{A}_1 = \begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}, \quad P_1 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 \end{bmatrix}, \quad Q = \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ -1 & 0 & 0 \\ -2 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

(2) **Elimináció P_1 -en:** valójában nem kell eliminálni.

$$\begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|ccc} 4 & 0 & 0 & & & \\ 0 & 4 & 1 & 0 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 & 0 & 1 & 4 \end{array} \right]$$

2. lépés: Ugyanúgy dolgozunk tovább, de most már csak a jobb alsó 2×2 -es mátrix részen, a többit változatlanul leírjuk.

(1) **szétbontás:**

$$\left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 0 \\ \hline 0 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 0 \\ \hline 0 & 4 & \textcolor{red}{0} \\ 0 & \textcolor{red}{0} & 4 \end{array} \right] \quad Q = \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ -1 & 0 & \textcolor{red}{-1} \\ -2 & \textcolor{red}{-1} & 0 \end{bmatrix}$$

(2) **Elimináció:** valójában nem kell eliminálni.

$$\left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 0 \\ \hline 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 4 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 0 \\ \hline 0 & 4 & 0 \\ 0 & \textcolor{red}{0} & \textcolor{red}{4} \end{array} \right] = L \text{ és } U \text{ együtt}$$

3. Példa:

Készítsük el az

$$A = \begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}$$

mátrix $J = \{(1, 2), (1, 3), (2, 3)\}$ pozícióhalmazhoz illeszkedő ILU -felbontását! A pozícióhalmazt mátrixos alakban is szemléltethetjük, a kinullázandó elemeket $*$ -gal jelöljük:

$$\begin{bmatrix} & * & * \\ & & * \\ & & \end{bmatrix}.$$

A felsőháromszög részen minden átlón kívüli elemét megjelöltük.

1. lépés: (1) szétbontás: olyan pozíciókat keresünk J -ben, melyek az 1. sorhoz illetve az 1. oszlophoz tartoznak: $(1, 2), (1, 3)$. Ezeket a pozíciókat kinullázzuk P_1 -ben és a (-1) -szeresüket Q_1 -be tesszük.

$$A = \tilde{A}_1 = \begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix} = P_1 - Q_1$$

(2) Elimináció: P_1 -en elvégezzük az 1. GE-s lépést:

$$\tilde{A}_2 = L_1 P_1 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 \end{bmatrix}, \quad L_1^{-1} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \frac{1}{4} & 1 & 0 \\ \frac{1}{2} & 0 & 1 \end{bmatrix}.$$

2. lépés: (1) szétbontás: olyan pozíciókat keresünk J -ben, melyek a 2. sorhoz illetve az 2. oszlophoz tartoznak: (2,3). Ezt a pozíciót kinullázzuk P_2 -ben és a (-1) -szeresét Q_2 -be tesszük.

$$\tilde{A}_2 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & \textcolor{red}{0} \\ 0 & 1 & 4 \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & \textcolor{red}{-1} \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix} = P_2 - Q_2$$

(2) **Elimináció:** P_2 -en elvégezzük a 2. GE-s lépést:

$$\tilde{A}_3 = L_2 P_2 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & \textcolor{red}{0} & \textcolor{red}{4} \end{bmatrix}, \quad L_2^{-1} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & \textcolor{red}{\frac{1}{4}} & 1 \end{bmatrix}.$$

A tétel alapján összerakjuk az ILU -felbontást:

$$U = \tilde{A}_3 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 4 \end{bmatrix}, \quad Q = Q_1 + Q_2 = \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ 0 & 0 & -1 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

Mivel az egyes lépésekben a Q_k mátrixok különböző sorait és oszlopait töltjük, így elegendő a gyakorlatban egy Q mátrixot tárolni. Az iterációnál látni fogjuk, hogy Q -ra a végrehajtáshoz nincs szükség.

Összepakolással:

$$L = L_1^{-1} L_2^{-1} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \frac{1}{4} & 1 & 0 \\ \frac{1}{2} & 0 & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & \frac{1}{4} & 1 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \frac{1}{4} & 1 & 0 \\ \frac{1}{2} & \frac{1}{4} & 1 \end{bmatrix}.$$

Ellenőrizhetjük, hogy $A = LU - Q$

$$\begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix} = \underbrace{\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ \frac{1}{4} & 1 & 0 \\ \frac{1}{2} & \frac{1}{4} & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 4 \end{bmatrix}}_{\begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 1 & 4 & 0 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}} - \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ 0 & 0 & -1 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}.$$

Teljesíti a ILU -felbontásra tett összes követelményt.

Tömör írásmódban: Csak egy Q mátrixot tárolunk, ebbe pakoljuk a Q_k mátrixok nem nulla elemeit. Az GE eredményét illetve a GE-s hányadosokat, vagyis az $\tilde{A}_k, L_k$ mátrixokat is egyben tároljuk. Vonalakkal jelezzük, hogy itt már tárolásról is szó van.

1. lépés: (1) szétbontás:

$$A = \tilde{A}_1 = \begin{bmatrix} 4 & 1 & 2 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}, \quad P_1 = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 1 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 \end{bmatrix}, \quad Q = \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}$$

(2) Elimináció P_1 -en:

$$\begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 1 & 4 & 1 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix} \rightarrow \left[\begin{array}{ccc|cc} 4 & 0 & 0 & & \\ \hline 1 & 4 & 1 & \frac{1}{4} & \\ 2 & 1 & 4 & \frac{1}{2} & \end{array} \right]$$

2. lépés: Ugyanúgy dolgozunk tovább, de most már csak a jobb alsó 2×2 -es mátrix részen, a többit változatlanul leírjuk.

(1) **szétbontás:**

$$\left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 0 \\ \hline 0 & 4 & 1 \\ 0 & 1 & 4 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 0 \\ \hline 0 & 4 & \textcolor{red}{0} \\ 0 & 1 & 4 \end{array} \right] \quad Q = \left[\begin{array}{ccc} 0 & -1 & -2 \\ 0 & 0 & \textcolor{red}{-1} \\ 0 & 0 & 0 \end{array} \right]$$

(2) **Elimináció:**

$$\left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 0 \\ \hline 0 & 4 & 0 \\ 0 & 0 & 4 \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{c|cc} 4 & 0 & 0 \\ \hline 0 & 4 & 0 \\ 0 & \textcolor{red}{\frac{1}{4}} & \textcolor{red}{4} \end{array} \right] = L \text{ és } U \text{ együtt}$$

- 1 Részleges LU -felbontás
- 2 ILU-algoritmus
- 3 Kerekítési hibák hatása az iterációkra

Átalakítás:

$$\begin{aligned}Ax &= b, \quad A = P - Q, \quad P = LU \\(P - Q)x &= b \\Px &= Qx + b \\x &= P^{-1}Qx + P^{-1}b\end{aligned}$$

Ezek alapján az iteráció a következő.

Definíció: ILU-algoritmus

$$x^{(k+1)} = \underbrace{P^{-1}Q}_{B_{ILU}} \cdot x^{(k)} + \underbrace{P^{-1}b}_{c_{ILU}} = B_{ILU} \cdot x^{(k)} + c_{ILU}$$

Írjuk fel az iteráció reziduum vektoros alakját!

$$\begin{aligned}
 A &= P - Q \quad \Leftrightarrow \quad Q = P - A \\
 P \cdot x^{(k+1)} &= Q \cdot x^{(k)} + b = (P - A) \cdot x^{(k)} + b = \\
 &= P \cdot x^{(k)} + (-Ax^{(k)} + b) = P \cdot x^{(k)} + r^{(k)} \\
 \Rightarrow \quad x^{(k+1)} &= x^{(k)} + P^{-1}r^{(k)}
 \end{aligned}$$

Vezessük be az $s^{(k)} := P^{-1}r^{(k)}$ segédvektort, ezzel egy lépésünk alakja:

$$x^{(k+1)} = x^{(k)} + s^{(k)}.$$

Az új reziduum vektor:

$$r^{(k+1)} = b - Ax^{(k+1)} = b - A(x^{(k)} + s^{(k)}) = r^{(k)} - As^{(k)}.$$

Algoritmus: *ILU*-algorithmus

$$r^{(0)} := b - Ax^{(0)}$$

$k = 1, \dots$, leállásig

$$s^{(k)} := P^{-1}r^{(k)} \text{ helyett}$$

$$LU s^{(k)} = r^{(k)} \text{ (2 db háromszögű LER mo.)}$$

$$x^{(k+1)} := x^{(k)} + s^{(k)}$$

$$r^{(k+1)} := r^{(k)} - As^{(k)}$$

Megjegyzés:

- 1 Az átmenetmátrix

$$B_{ILU} = P^{-1}Q = P^{-1}(P - A) = I - P^{-1}A.$$

Legyen P az A -hoz közeli, mert ekkor $\|B_{ILU}\|$ kicsi és így az iteráció gyors.

- 2 Ha L , U -ban csak kevés nem nulla átló van, akkor az iteráción belüli LER megoldás műveletigénye kicsi.
- 3 Láttuk, hogy az iteráció végrehajtásakor Q -ra nincs szükségünk.

Általánosítás az ILU-algoritmusból:

$$P(x^{(k+1)} - x^{(k)}) = r^{(k)} \quad \Leftrightarrow \quad P(x^{(k+1)} - x^{(k)}) + Ax^{(k)} = b.$$

Definíció: általános kétrétegű iterációs eljárás

A

$$P(x^{(k+1)} - x^{(k)}) + Ax^{(k)} = b$$

iterációt *általános kétrétegű iterációs eljárásnak* nevezzük.

P : a *prekondicionáló mátrix*.

Megjegyzés: A korábbi összes iterációs módszerünk ilyen alakú:

$$P(x^{(k+1)} - x^{(k)}) + Ax^{(k)} = b.$$

- ❶ Ha $P = D$, akkor a $J(1)$ iterációt kapjuk.
- ❷ Ha $P = \frac{1}{\omega} D$, akkor a $J(\omega)$ iterációt kapjuk.
- ❸ Ha $P = D + L$, akkor az $S(1)$ iterációt kapjuk.
- ❹ Ha $P = D + \omega L$, akkor az $S(\omega)$ iterációt kapjuk.
- ❺ Ha $P = \frac{1}{p} I$, akkor az $R(p)$ iterációt kapjuk.
- ❻ Ha $P = LU$ az ILU -felbontásból, akkor az ILU iterációt kapjuk.

Példa:

A korábbi *ILU*-felbontás példákhoz készítsük el a megfelelő *ILU*-algorithmusok átmenetmátrixát és hasonlítsuk össze az egyes iterációk gyorsaságát!

1. Példa:

$$P = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 2 \\ 1 & 4 & \frac{1}{2} \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}, \quad Q = \begin{bmatrix} 0 & -1 & 0 \\ 0 & 0 & -\frac{1}{2} \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}, \quad B_{ILU} = P^{-1}Q,$$

$$\|B_{ILU}\|_2 \approx 0.3601, \quad \|B_{ILU}\|_\infty \approx 0.3438$$

2. Példa: Jacobi-iteráció

$$P = 4I, \quad Q = \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ -1 & 0 & -1 \\ -2 & -1 & 0 \end{bmatrix}, \quad B_{ILU} = P^{-1}Q = \frac{1}{4} \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ -1 & 0 & -1 \\ -2 & -1 & 0 \end{bmatrix},$$

$$\|B_{ILU}\|_2 \approx 0.6830, \quad \|B_{ILU}\|_\infty \approx 0.75$$

3. Példa: Gauss–Seidel-iteráció

$$P = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 0 \\ 1 & 4 & 0 \\ 2 & 1 & 4 \end{bmatrix}, \quad Q = \begin{bmatrix} 0 & -1 & -2 \\ 0 & 0 & -1 \\ 0 & 0 & 0 \end{bmatrix}, \quad B_{ILU} = P^{-1}Q,$$

$$\|B_{ILU}\|_2 \approx 0.6408, \quad \|B_{ILU}\|_\infty \approx 0.75$$

Látjuk, hogy az 1. példabeli *ILU*-felbontást alkalmazó *ILU*-algorithmus a leggyorsabb a három közül.

- 1 Részleges LU -felbontás
- 2 ILU-algoritmus
- 3 Kerekítési hibák hatása az iterációkra

Tekintsük az iteráció szokásos alakját!

$$x^{(k+1)} = Bx^{(k)} + c$$

Vizsgáljuk meg, hogyan változik az iteráció, ha a $k + 1$. lépésben *kicsit* $\varepsilon^{(k)}$ -val megváltoztatjuk! (Számolási pontatlanság, kerekítési hiba, ...)

❶ **Eredeti:**

$$x^{(k+1)} = Bx^{(k)} + c$$

❷ **Módosult:**

$$y^{(k+1)} = By^{(k)} + c + \varepsilon^{(k)}$$

Nyilván a lépésenkénti $\varepsilon^{(k)}$ hiba miatt *kicsit* más lesz az iteráció ...

Tétel: a kerekítési hibák hatása az iterációkra

Tegyük fel, hogy

- iterációnk bármely kezdőértékre konvergens,
- a lépésenkénti hiba felülről korlátos, vagyis létezik $\varepsilon > 0$, melyre $\|\varepsilon^{(k)}\| \leq \varepsilon$ minden k -ra.

Ekkor a $z^{(k)}$ hibasorozatra

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \|z^{(k)}\| \leq \frac{\varepsilon}{1 - \|B\|}.$$

Biz.: A $z^{(k)} := x^{(k)} - y^{(k)}$ hibavektorra írjuk fel a rekurziót:

$$\begin{aligned} z^{(k+1)} &= x^{(k+1)} - y^{(k+1)} = (Bx^{(k)} + c) - (By^{(k)} + c + \varepsilon^{(k)}) = \\ &= B(x^{(k)} - y^{(k)}) - \varepsilon^{(k)} = Bz^{(k)} - \varepsilon^{(k)}. \end{aligned}$$

Biz. folyt.: A konvergenciából következik, hogy létezik olyan indukált mátrixnorma, melyben $\|B\| < 1$. A hozzá illeszkedő vektornormában becsüljük:

$$\begin{aligned}\|z^{(k+1)}\| &\leq \|B\| \cdot \|z^{(k)}\| + \|\varepsilon^{(k)}\| \leq \|B\| \cdot \|z^{(k)}\| + \varepsilon \leq \\ &\leq \|B\| \left(\|B\| \cdot \|z^{(k-1)}\| + \varepsilon \right) + \varepsilon \leq \dots \leq \\ &\leq \|B\|^{k+1} \cdot \|z^{(0)}\| + \varepsilon \cdot \left(\|B\|^k + \dots + \|B\| + 1 \right) < \\ &< \varepsilon \|B\|^{k+1} + \varepsilon \cdot \frac{1}{1 - \|B\|}.\end{aligned}$$

Innen $k \rightarrow \infty$ határátmenettel adódik a bizonyítandó állítás.

Numerikus módszerek 1.

11. előadás: Nemlineáris egyenletek numerikus megoldása

Krebsz Anna

ELTE IK

- 1 Bolzano-tétel, intervallumfelezés
- 2 Fixponttételek, egyszerű iterációk
- 3 Konvergencia rend
- 4 Matlab példák

Feladat

Keressük meg egy $f \in \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ nemlineáris függvény gyökét, avagy zérushelyét. ($\exists?$, 1, több?)

$$f(x^*) = 0, \quad x^* = ?$$

Feladat

Keressük meg egy $f \in \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ nemlineáris függvény gyökét, avagy zérushelyét. ($\exists?$, 1, több?)

$$f(x^*) = 0, \quad x^* = ?$$

Ekvivalens módon átfogalmazható (általában): keressük meg egy $\varphi \in \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ nemlineáris függvény fixpontját.

$$x^* = \varphi(x^*), \quad x^* = ?$$

- 1 Bolzano-tétel, intervallumfelezés
- 2 Fixponttételek, egyszerű iterációk
- 3 Konvergencia rend
- 4 Matlab példák

Lásd Analízis...

Tétel: Bolzano-tétel

Ha $f \in C[a; b]$ és $f(a) \cdot f(b) < 0$, akkor $\exists x^* \in (a; b) : f(x^*) = 0$.

Lásd Analízis...

Tétel: Bolzano-tétel

Ha $f \in C[a; b]$ és $f(a) \cdot f(b) < 0$, akkor $\exists x^* \in (a; b) : f(x^*) = 0$.

Megjegyzés:

- $a, b \in \mathbb{R}$, $a < b$, $[a; b]$ zárt intervallum,

Lásd Analízis...

Tétel: Bolzano-tétel

Ha $f \in C[a; b]$ és $f(a) \cdot f(b) < 0$, akkor $\exists x^* \in (a; b) : f(x^*) = 0$.

Megjegyzés:

- $a, b \in \mathbb{R}$, $a < b$, $[a; b]$ zárt intervallum,
- $C[a; b]$: az $[a; b]$ (zárt) intervallumon folytonos függvények halmaza,

Lásd Analízis...

Tétel: Bolzano-tétel

Ha $f \in C[a; b]$ és $f(a) \cdot f(b) < 0$, akkor $\exists x^* \in (a; b) : f(x^*) = 0$.

Megjegyzés:

- $a, b \in \mathbb{R}$, $a < b$, $[a; b]$ zárt intervallum,
- $C[a; b]$: az $[a; b]$ (zárt) intervallumon folytonos függvények halmaza,
- $f(a) \cdot f(b) < 0$: $f(a)$ és $f(b)$ különböző előjelűek

Lásd Analízis...

Tétel: Bolzano-tétel

Ha $f \in C[a; b]$ és $f(a) \cdot f(b) < 0$, akkor $\exists x^* \in (a; b) : f(x^*) = 0$.

Megjegyzés:

- $a, b \in \mathbb{R}$, $a < b$, $[a; b]$ zárt intervallum,
- $C[a; b]$: az $[a; b]$ (zárt) intervallumon folytonos függvények halmaza,
- $f(a) \cdot f(b) < 0$: $f(a)$ és $f(b)$ különböző előjelűek
- van gyök az $(a; b)$ (nyílt) intervallumban

Biz. (Bolzano-tétel): az intervallumfelezés módszerével

- 1 Legyen $x_0 := a$, $y_0 := b$.

Biz. (Bolzano-tétel): az intervallumfelezés módszerével

- ① Legyen $x_0 := a$, $y_0 := b$.
- ② Ismételjük:
  - Legyen $s_k := \frac{1}{2}(x_k + y_k)$, az intervallum fele.
  - Ha $f(x_k) \cdot f(s_k) < 0$, akkor $x_{k+1} := x_k$, $y_{k+1} := s_k$.
  - Ha $f(x_k) \cdot f(s_k) > 0$, akkor $x_{k+1} := s_k$, $y_{k+1} := y_k$.

Biz. (Bolzano-tétel): az intervallumfelezés módszerével

- ① Legyen $x_0 := a$, $y_0 := b$.
- ② Ismételjük:
  - Legyen $s_k := \frac{1}{2}(x_k + y_k)$, az intervallum fele.
  - Ha $f(x_k) \cdot f(s_k) < 0$, akkor $x_{k+1} := x_k$, $y_{k+1} := s_k$.
  - Ha $f(x_k) \cdot f(s_k) > 0$, akkor $x_{k+1} := s_k$, $y_{k+1} := y_k$.
- ③ Álljunk meg, ha
  - egyenlőség teljesül, ekkor $x^* = s_k$, vagy

Biz. (Bolzano-tétel): az intervallumfelezés módszerével

① Legyen $x_0 := a$, $y_0 := b$.

② Ismételjük:

- Legyen $s_k := \frac{1}{2}(x_k + y_k)$, az intervallum fele.
- Ha $f(x_k) \cdot f(s_k) < 0$, akkor $x_{k+1} := x_k$, $y_{k+1} := s_k$.
- Ha $f(x_k) \cdot f(s_k) > 0$, akkor $x_{k+1} := s_k$, $y_{k+1} := y_k$.

③ Álljunk meg, ha

- egyenlőség teljesül, ekkor $x^* = s_k$, vagy
- elértük a kívánt pontosságot, ekkor $x^* \in (x_k, y_k)$, és

$$y_k - x_k = \frac{y_{k-1} - x_{k-1}}{2}$$

teljesül.

Megjegyzés:

- Általában nem tapasztalunk egyenlőséget.

Megjegyzés:

- Általában nem tapasztalunk egyenlőséget.
- Az (x_k) és (y_k) sorozatok konvergenciájának részletes tárgyalása: Analízis. . .

Megjegyzés:

- Általában nem tapasztalunk egyenlőséget.
- Az (x_k) és (y_k) sorozatok konvergenciájának részletes tárgyalása: Analízis...
- **Hibabecslések:**

$$|x_k - x^*| < \frac{b - a}{2^k}, \quad |y_k - x^*| < \frac{b - a}{2^k},$$

$$|s_k - x^*| < \frac{b - a}{2^{k+1}}.$$

Példa

Közelítsük a $P(x) = x^3 + 3x - 2$ polinom egyik gyökét 0.1 pontossággal. Hány lépés szükséges?

Próbálkozhatunk a $[0; 1]$ intervallummal...

A $P(x) = x^3 + 3x - 2$ polinom gyökét keressük
intervallumfelezéssel a $[0; 1]$ intervallumon:

A $P(x) = x^3 + 3x - 2$ polinom gyökét keressük
intervallumfelezéssel a $[0; 1]$ intervallumon:

$$\begin{aligned} P(0) &= -2 < 0, & P(1) &= 1 + 3 - 2 = 2 > 0 \\ \Rightarrow \quad \exists x^* \in (0; 1) : P(x^*) &= 0. \end{aligned}$$

A $P(x) = x^3 + 3x - 2$ polinom gyökét keressük intervallumfelezéssel a $[0; 1]$ intervallumon:

$$\begin{aligned} P(0) &= -2 < 0, & P(1) &= 1 + 3 - 2 = 2 > 0 \\ \Rightarrow \quad \exists x^* \in (0; 1) : P(x^*) &= 0. \end{aligned}$$

Hibabecslés:

$$\frac{1}{2^k} < \frac{1}{10} \quad \Leftrightarrow \quad k > 3,$$

tehát legalább 4 lépésre van szükségünk. Lassú ...

Tétel: gyök egyértelmű létezéséről

1 Ha $f \in C[a; b]$, $f(a) \cdot f(b) < 0$,

Tétel: gyök egyértelmű létezéséről

- ❶ Ha $f \in C[a; b]$, $f(a) \cdot f(b) < 0$,
- ❷ valamint $f \in D(a; b)$ és $f' > 0$ (vagy < 0),

Tétel: gyök egyértelmű létezéséről

- ❶ Ha $f \in C[a; b]$, $f(a) \cdot f(b) < 0$,
- ❷ valamint $f \in D(a; b)$ és $f' > 0$ (vagy < 0),

akkor $\exists! x^* \in (a; b) : f(x^*) = 0$.

Tétel: gyök egyértelmű létezéséről

- ① Ha $f \in C[a; b]$, $f(a) \cdot f(b) < 0$,
- ② valamint $f \in D(a; b)$ és $f' > 0$ (vagy < 0),

akkor $\exists! x^* \in (a; b) : f(x^*) = 0$.

Biz.: A Bolzano-tételből következik, hogy van gyök.
 f szigorúan monoton, ezért egyértelmű is.

- 1 Bolzano-tétel, intervallumfelezés
- 2 Fixponttételek, egyszerű iterációk**
- 3 Konvergencia rend
- 4 Matlab példák

Emlékeztető: Iterációs módszerek LER-ek esetén.

$$Ax = b \quad \Longleftrightarrow \quad x = Bx + c$$
$$x^{(k+1)} = \varphi(x^{(k)}) = B \cdot x^{(k)} + c$$

Emlékeztető: Iterációs módszerek LER-ek esetén.

$$\begin{aligned} Ax = b &\iff x = Bx + c \\ x^{(k+1)} = \varphi(x^{(k)}) &= B \cdot x^{(k)} + c \end{aligned}$$

Ötlet: Most, nemlineáris függvények zérushelyéhez:

$$\begin{aligned} f(x) = 0 &\iff x = \varphi(x) \\ x_{k+1} &= \varphi(x_k) = \dots \end{aligned}$$

Emlékeztető: fixpont

Az $x^* \in \mathbb{R}^n$ pontot a $\varphi: \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$ leképezés *fixpontjának* nevezzük, ha $x^* = \varphi(x^*)$.

Emlékeztető: kontrakció

A $\varphi: \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$ leképezés *kontrakció*, ha $\exists q \in [0, 1)$, hogy

$$\|\varphi(x) - \varphi(y)\| \leq q \cdot \|x - y\|, \quad \forall x, y \in \mathbb{R}^n.$$

Megj.:

- kontrakció $\approx$ összehúzás, q : kontrakciós együttható
- most $n = 1$, $\|\cdot\| = |\cdot|$; $\mathbb{R}$ helyett $[a; b] \subset \mathbb{R}$, így jobban használható

Definíció: kontrakció

A $\varphi : [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ leképezés *kontrakció* $[a; b]$ -n, ha $\exists q \in [0, 1)$, hogy

$$|\varphi(x) - \varphi(y)| \leq q \cdot |x - y|, \quad \forall x, y \in [a; b].$$

Definíció: kontrakció

A $\varphi : [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ leképezés *kontrakció* $[a; b]$ -n, ha $\exists q \in [0, 1)$, hogy

$$|\varphi(x) - \varphi(y)| \leq q \cdot |x - y|, \quad \forall x, y \in [a; b].$$

Állítás

- 1 $\varphi : [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ függvény, $\varphi \in C^1[a; b]$ és
- 2 $|\varphi'(x)| < 1$ ($\forall x \in [a; b]$),

Definíció: kontrakció

A $\varphi : [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ leképezés *kontrakció* $[a; b]$ -n, ha $\exists q \in [0, 1)$, hogy

$$|\varphi(x) - \varphi(y)| \leq q \cdot |x - y|, \quad \forall x, y \in [a; b].$$

Állítás

- ❶ $\varphi : [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ függvény, $\varphi \in C^1[a; b]$ és
- ❷ $|\varphi'(x)| < 1$ ($\forall x \in [a; b]$),

akkor φ kontrakció $[a; b]$ -n.

Definíció: kontrakció

A $\varphi : [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ leképezés *kontrakció* $[a; b]$ -n, ha $\exists q \in [0, 1)$, hogy

$$|\varphi(x) - \varphi(y)| \leq q \cdot |x - y|, \quad \forall x, y \in [a; b].$$

Állítás

- 1 $\varphi : [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ függvény, $\varphi \in C^1[a; b]$ és
- 2 $|\varphi'(x)| < 1$ ($\forall x \in [a; b]$),

akkor φ kontrakció $[a; b]$ -n.

Megj.:

- C^1 : egyszer folytonosan differenciálható, vagyis a deriváltja folytonos.

Definíció: kontrakció

A $\varphi : [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ leképezés *kontrakció* $[a; b]$ -n, ha $\exists q \in [0, 1)$, hogy

$$|\varphi(x) - \varphi(y)| \leq q \cdot |x - y|, \quad \forall x, y \in [a; b].$$

Állítás

- 1 $\varphi : [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ függvény, $\varphi \in C^1[a; b]$ és
- 2 $|\varphi'(x)| < 1$ ($\forall x \in [a; b]$),

akkor φ kontrakció $[a; b]$ -n.

Megj.:

- C^1 : egyszer folytonosan differenciálható, vagyis a deriváltja folytonos.
- A kontrakciós tulajdonság függ az intervallumtól.

Biz.: A Lagrange-féle középértéktétel segítségével.

Biz.: A Lagrange-féle középértéktétel segítségével.

$$q := \max_{x \in [a; b]} |\varphi'(x)| < 1$$

Biz.: A Lagrange-féle középértéktétel segítségével.

$$q := \max_{x \in [a; b]} |\varphi'(x)| < 1$$

$$\forall x, y \in [a; b] \ (x < y) : \exists \xi \in (x; y) :$$

$$|\varphi(x) - \varphi(y)| = |\varphi'(\xi)| \cdot |x - y| \leq q \cdot |x - y|.$$

Tétel: Brouwer-féle fixponttétel

1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$

Tétel: Brouwer-féle fixponttétel

- 1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$
- 2 és $\varphi \in C[a; b]$,

Tétel: Brouwer-féle fixponttétel

① Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$

② és $\varphi \in C[a; b]$,

akkor $\exists x^* \in [a; b] : \varphi(x^*) = x^*$.

Tétel: Brouwer-féle fixponttétel

① Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$

② és $\varphi \in C[a; b]$,

akkor $\exists x^* \in [a; b] : \varphi(x^*) = x^*$.

Biz.: Definiáljuk a $g(x) = x - \varphi(x)$ függvényt, majd alkalmazzuk a Bolzano-tételt.

Biz. folyt.:

① Mivel $\varphi(a), \varphi(b) \in [a; b] \Rightarrow$

$$\begin{aligned} g(a) = a - \varphi(a) &\leq 0, & g(b) = b - \varphi(b) &\geq 0 \\ \Rightarrow g(a) \cdot g(b) &\leq 0. \end{aligned}$$

Biz. folyt.:

① Mivel $\varphi(a), \varphi(b) \in [a; b] \Rightarrow$

$$g(a) = a - \varphi(a) \leq 0, \quad g(b) = b - \varphi(b) \geq 0 \\ \Rightarrow g(a) \cdot g(b) \leq 0.$$

② Ha $g(a) \cdot g(b) = 0$, akkor $g(a) = 0$ vagy $g(b) = 0$.
Ez azt jelenti, hogy első esetben a , második esetben b fixpont.

Biz. folyt.:

① Mivel $\varphi(a), \varphi(b) \in [a; b] \Rightarrow$

$$g(a) = a - \varphi(a) \leq 0, \quad g(b) = b - \varphi(b) \geq 0 \\ \Rightarrow g(a) \cdot g(b) \leq 0.$$

② Ha $g(a) \cdot g(b) = 0$, akkor $g(a) = 0$ vagy $g(b) = 0$.
Ez azt jelenti, hogy első esetben a , második esetben b fixpont.

③ Ha $g(a) \cdot g(b) < 0$, akkor a Bolzano-tétel miatt van g -nek gyöke $(a; b)$ -ben, azaz

$$\exists x^* \in (a; b) : g(x^*) = x^* - \varphi(x^*) = 0 \Leftrightarrow \varphi(x^*) = x^*$$

Tétel: Banach-féle fixponttétel $[a; b]$ -re

Ha a $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ függvény kontrakció $[a; b]$ -n q kontrakciós együtthatóval, akkor

❶ $\exists! x^* \in [a; b] : x^* = \varphi(x^*)$, azaz létezik fixpont,

Tétel: Banach-féle fixponttétel $[a; b]$ -re

Ha a $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ függvény kontrakció $[a; b]$ -n q kontrakciós együtthatóval, akkor

- 1 $\exists! x^* \in [a; b] : x^* = \varphi(x^*)$, azaz létezik fixpont,
- 2 $\forall x_0 \in [a; b]$ esetén az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$, $k \in \mathbb{N}_0$ sorozat konvergens és $\lim_{k \rightarrow \infty} x_k = x^*$,

Tétel: Banach-féle fixponttétel $[a; b]$ -re

Ha a $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ függvény kontrakció $[a; b]$ -n q kontrakciós együtthatóval, akkor

- 1 $\exists! x^* \in [a; b] : x^* = \varphi(x^*)$, azaz létezik fixpont,
- 2 $\forall x_0 \in [a; b]$ esetén az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$, $k \in \mathbb{N}_0$ sorozat konvergens és $\lim_{k \rightarrow \infty} x_k = x^*$,
- 3 továbbá a következő hibabecslések teljesülnek:
  - $|x_k - x^*| \leq q^k \cdot |x_0 - x^*| \leq q^k(b - a)$,
  - $|x_k - x^*| \leq \frac{q^k}{1 - q} \cdot |x_1 - x_0|$.

Tétel: Banach-féle fixponttétel $[a; b]$ -re

Ha a $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ függvény kontrakció $[a; b]$ -n q kontrakciós együtthatóval, akkor

- 1 $\exists! x^* \in [a; b] : x^* = \varphi(x^*)$, azaz létezik fixpont,
- 2 $\forall x_0 \in [a; b]$ esetén az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$, $k \in \mathbb{N}_0$ sorozat konvergens és $\lim_{k \rightarrow \infty} x_k = x^*$,
- 3 továbbá a következő hibabecslések teljesülnek:
  - $|x_k - x^*| \leq q^k \cdot |x_0 - x^*| \leq q^k(b - a)$,
  - $|x_k - x^*| \leq \frac{q^k}{1 - q} \cdot |x_1 - x_0|$.

Biz.: Már volt, csak most $\mathbb{R}^n$ helyett $\mathbb{R}$ ($n = 1$), sőt $[a; b]$.

Következmény: iteráció konvergenciájának elégséges feltétele

1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$,

Következmény: iteráció konvergenciájának elégséges feltétele

- 1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$,
- 2 $\varphi \in C^1[a; b]$ és

Következmény: iteráció konvergenciájának elégséges feltétele

- 1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$,
- 2 $\varphi \in C^1[a; b]$ és
- 3 $|\varphi'(x)| < 1 \quad \forall x \in [a; b]$,

akkor az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$ iteráció konvergens $\forall x_0 \in [a; b]$ esetén.

Következmény: iteráció konvergenciájának elégséges feltétele

- 1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$,
- 2 $\varphi \in C^1[a; b]$ és
- 3 $|\varphi'(x)| < 1 \quad \forall x \in [a; b]$,

akkor az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$ iteráció konvergens $\forall x_0 \in [a; b]$ esetén.

Megj.: Attól még lehet konvergens a sorozat, ha valahol $|\varphi'| \geq 1$.
(Nem szükséges feltétel.)

Tétel Lokális fixponttétel

Legyen $\varphi: [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ függvény.

- 1 Ha $\varphi \in C^1[a; b]$ és

Tétel Lokális fixponttétel

Legyen $\varphi: [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ függvény.

- 1 Ha $\varphi \in C^1[a; b]$ és
- 2 $\exists \xi \in [a; b]$ és $\delta > 0$, melyre

$$|\varphi'(x)| \leq q < 1 \quad \forall x \in [\xi - \delta; \xi + \delta] \subset [a; b].$$

Tétel Lokális fixponttétel

Legyen $\varphi: [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ függvény.

- 1 Ha $\varphi \in C^1[a; b]$ és
- 2 $\exists \xi \in [a; b]$ és $\delta > 0$, melyre

$$|\varphi'(x)| \leq q < 1 \quad \forall x \in [\xi - \delta; \xi + \delta] \subset [a; b].$$

- 3 Ha $\exists r: 0 < r \leq \delta$, melyre

$$|\varphi(\xi) - \xi| \leq (1 - q)r,$$

(azaz ξ a fixpont egy elég jó közelítése,)

Tétel Lokális fixponttétel

Legyen $\varphi: [a; b] \rightarrow \mathbb{R}$ függvény.

- 1 Ha $\varphi \in C^1[a; b]$ és
- 2 $\exists \xi \in [a; b]$ és $\delta > 0$, melyre

$$|\varphi'(x)| \leq q < 1 \quad \forall x \in [\xi - \delta; \xi + \delta] \subset [a; b].$$

- 3 Ha $\exists r: 0 < r \leq \delta$, melyre

$$|\varphi(\xi) - \xi| \leq (1 - q)r,$$

(azaz ξ a fixpont elég jó közelítése,)

akkor φ kontrakció $[\xi - r; \xi + r]$ -n és

$$\forall x \in [\xi - r; \xi + r]: \varphi(x) \in [\xi - r; \xi + r].$$

Biz.: A tétel feltételeiből következik, hogy φ kontrakció $[\xi - \delta; \xi + \delta]$ -n.

Biz.: A tétel feltételeiből következik, hogy φ kontrakció $[\xi - \delta; \xi + \delta]$ -n.

Gondoljuk meg, hogy a kontrakciós tulajdonság a $[\xi - r; \xi + r] \subset [\xi - \delta; \xi + \delta]$ részintervallumra is teljesül a q kontrakciós együtthatóval.

Biz.: A tétel feltételeiből következik, hogy φ kontrakció $[\xi - \delta; \xi + \delta]$ -n.

Gondoljuk meg, hogy a kontrakciós tulajdonság a $[\xi - r; \xi + r] \subset [\xi - \delta; \xi + \delta]$ részintervallumra is teljesül a q kontrakciós együtthatóval.

Tetszőleges $x \in [\xi - r; \xi + r]$ esetén

$$\begin{aligned} |\varphi(x) - \xi| &= |\varphi(x) - \varphi(\xi) + \varphi(\xi) - \xi| \leq \\ &\leq |\varphi(x) - \varphi(\xi)| + |\varphi(\xi) - \xi| \leq \\ &\leq q \cdot \underbrace{|x - \xi|}_{\leq r} + (1 - q) \cdot r = r \end{aligned}$$

Tehát φ az $x \in [\xi - r; \xi + r]$ intervallumba beleképez.

Következmény:

Ha a lokális fixponttétel feltételei teljesülnek, akkor valójában a Banach-féle fixponttétel feltételei teljesülnek az $[\xi - r; \xi + r]$ intervallumra, így

Következmény:

Ha a lokális fixponttétel feltételei teljesülnek, akkor valójában a Banach-féle fixponttétel feltételei teljesülnek az $[\xi - r; \xi + r]$ intervallumra, így

- 1 $\exists! x^* \in [\xi - r; \xi + r] : x^* = \varphi(x^*)$, azaz létezik fixpont,

Következmény:

Ha a lokális fixponttétel feltételei teljesülnek, akkor valójában a Banach-féle fixponttétel feltételei teljesülnek az $[\xi - r; \xi + r]$ intervallumra, így

- 1 $\exists! x^* \in [\xi - r; \xi + r] : x^* = \varphi(x^*)$, azaz létezik fixpont,
- 2 $\forall x_0 \in [\xi - r; \xi + r]$ esetén az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$, $k \in \mathbb{N}_0$ sorozat konvergens és $\lim_{k \rightarrow \infty} x_k = x^*$,

Következmény:

Ha a lokális fixponttétel feltételei teljesülnek, akkor valójában a Banach-féle fixponttétel feltételei teljesülnek az $[\xi - r; \xi + r]$ intervallumra, így

- ❶ $\exists! x^* \in [\xi - r; \xi + r] : x^* = \varphi(x^*)$, azaz létezik fixpont,
- ❷ $\forall x_0 \in [\xi - r; \xi + r]$ esetén az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$, $k \in \mathbb{N}_0$ sorozat konvergens és $\lim_{k \rightarrow \infty} x_k = x^*$,
- ❸ továbbá a következő hibabecslések teljesülnek:
  - $|x_k - x^*| \leq q^k \cdot |x_0 - x^*| \leq q^k(b - a),$
  - $|x_k - x^*| \leq \frac{q^k}{1 - q} \cdot |x_1 - x_0|.$

1. Példa

A zsebszámológépünkbe írjunk be egy 0 és 1 közötti számot, majd nyomjuk meg az x^2 billentyűt. A sokadik gombnyomás után mit tapasztalunk?

1. Példa

A zsebszámológépünkbe írunk be egy 0 és 1 közötti számot, majd nyomjuk meg az x^2 billentyűt. A sokadik gombnyomás után mit tapasztalunk?

Valójában az $x = x^2$ egyenlet fixpontját keressük az

$$x_{k+1} = x_k^2$$

iterációval. Két fixpontja van 0 és 1, de

- $0 \leq x_0 < 1$ esetén $\lim(x_k) = 0$.
- $x_0 = 1$ esetén $\lim(x_k) = 1$.

2. Példa

A zsebszámológépünkbe írjunk be egy 0 és 1 közötti számot, majd nyomjuk meg a $\sqrt{x}$ billentyűt. A sokadik gombnyomás után mit tapasztalunk?

2. Példa

A zsebszámológépünkbe írunk be egy 0 és 1 közötti számot, majd nyomjuk meg a $\sqrt{x}$ billentyűt. A sokadik gombnyomás után mit tapasztalunk?

Valójában az $x = \sqrt{x}$ egyenlet fixpontját keressük az

$$x_{k+1} = \sqrt{x_k}$$

iterációval. Két fixpontja van 0 és 1, de

- $x_0 = 0$ esetén $\lim(x_k) = 0$.
- $0 < x_0 \leq 1$ esetén $\lim(x_k) = 1$.

3. Példa

A zsebszámológépünkbe írjunk be egy 0 és 1 közötti számot, majd nyomjuk meg a $\cos(x)$ billentyűt. A sokadik gombnyomás után mit tapasztalunk?

3. Példa

A zsebszámológépünkbe írjunk be egy 0 és 1 közötti számot, majd nyomjuk meg a $\cos(x)$ billentyűt. A sokadik gombnyomás után mit tapasztalunk?

Valójában az $x = \cos(x)$ fixpontegyenlet megoldását keressük a $[0, 1]$ intervallumon az

$$x_{k+1} := \cos(x_k), \quad x_0 \in [0, 1]$$

iterációval. Egyértelmű-e a megoldás? Konvergens ez a sorozat? Adjunk hibabecslést! Hány lépés után kapjuk a megoldást 0.1-es pontossággal?

① Belátjuk, hogy a $\varphi(x) := \cos(x)$ függvény a $[0; 1]$ intervallumot a $[0; 1]$ -be képezi:

- Mivel $\varphi'(x) = -\sin(x) < 0$, $\forall x \in [0; 1]$, ezért φ szigorúan monoton fogyó $[0; 1]$ -en.
- $\varphi([0; 1]) = [\varphi(1); \varphi(0)] = [\cos(1), 1] \subset [0; 1]$, tehát $\varphi : [0; 1] \rightarrow [0; 1]$.

① Belátjuk, hogy a $\varphi(x) := \cos(x)$ függvény a $[0; 1]$ intervallumot a $[0; 1]$ -be képezi:

- Mivel $\varphi'(x) = -\sin(x) < 0$, $\forall x \in [0; 1]$, ezért φ szigorúan monoton fogyó $[0; 1]$ -en.
- $\varphi([0; 1]) = [\varphi(1); \varphi(0)] = [\cos(1), 1] \subset [0; 1]$, tehát $\varphi : [0; 1] \rightarrow [0; 1]$.

② Belátjuk, hogy a $\varphi(x) = \cos(x)$ függvény kontrakció $[0; 1]$ -en. Tetszőleges $x, y \in [0; 1]$ -re a Lagrange-középértéktételt alkalmazva $\exists \xi \in (0; 1)$, melyre

$$|\varphi(x) - \varphi(y)| = |\varphi'(\xi)| \cdot |x - y| \leq q \cdot |x - y|,$$

ahol a kontrakciós együttható

$$q := \max_{\xi \in [0; 1]} |-\sin(\xi)| = \sin(1) \approx 0.8415 < 1.$$

- ③ A Banach-féle fixponttétel feltételei teljesülnek, így annak állításai felhasználhatóak, ezzel a fixpont létezését, egyértelműségét és a konvergenciát beláttuk.

- ③ A Banach-féle fixponttétel feltételei teljesülnek, így annak állításai felhasználhatóak, ezzel a fixpont létezését, egyértelműségét és a konvergenciát beláttuk.
- ④ Hibabecslése:

$$|x_k - x^*| \leq 0.8415^k \cdot \underbrace{|x_0 - x^*|}_{<1} \leq 0.8415^k.$$

- ③ A Banach-féle fixponttétel feltételei teljesülnek, így annak állításai felhasználhatóak, ezzel a fixpont létezését, egyértelműségét és a konvergenciát beláttuk.
- ④ Hibabecslése:

$$|x_k - x^*| \leq 0.8415^k \cdot \underbrace{|x_0 - x^*|}_{<1} \leq 0.8415^k.$$

- ⑤ A megadott pontosság eléréséhez szükséges lépésszám:

$$0.8415^k < \frac{1}{10} \quad \Leftrightarrow \quad k > \frac{-1}{\lg(0.8415)} \approx 13.34.$$

Nagyon lassú ...

- 1 Bolzano-tétel, intervallumfelezés
- 2 Fixponttételek, egyszerű iterációk
- 3 Konvergencia rend**
- 4 Matlab példák

Definíció: konvergenca rend

Az (x_k) konvergens sorozat – határértékét jelölje x^* – p -edrendben konvergens, ha $\exists c \in (0; +\infty) \subset \mathbb{R}$, hogy

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^p} = c.$$

Definíció: konvergenca rend

Az (x_k) konvergens sorozat – határértékét jelölje x^* – p -edrendben konvergens, ha $\exists c \in (0; +\infty) \subset \mathbb{R}$, hogy

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^p} = c.$$

Megjegyzés:

- p egyértelmű, $p \geq 1$,

Definíció: konvergenca rend

Az (x_k) konvergens sorozat – határértékét jelölje x^* – p -edrendben konvergens, ha $\exists c \in (0; +\infty) \subset \mathbb{R}$, hogy

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^p} = c.$$

Megjegyzés:

- p egyértelmű, $p \geq 1$,
- p nem feltétlenül egész (A szelőmódszernél $p = \frac{1+\sqrt{5}}{2}$.)

Definíció: konvergenca rend

Az (x_k) konvergens sorozat – határértékét jelölje x^* – p -edrendben konvergens, ha $\exists c \in (0; +\infty) \subset \mathbb{R}$, hogy

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^p} = c.$$

Megjegyzés:

- p egyértelmű, $p \geq 1$,
- p nem feltétlenül egész (A szelőmódszernél $p = \frac{1+\sqrt{5}}{2}$.)
- $p = 1$: elsőrendű vagy lineáris konvergenca (ekkor $c \leq 1$)
 $p = 2$: másodrendű vagy kvadratikus konvergenca

Definíció: konvergenca rend

Az (x_k) konvergens sorozat – határértékét jelölje x^* – p -edrendben konvergens, ha $\exists c \in (0; +\infty) \subset \mathbb{R}$, hogy

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^p} = c.$$

Megjegyzés:

- p egyértelmű, $p \geq 1$,
- p nem feltétlenül egész (A szelőmódszernél $p = \frac{1+\sqrt{5}}{2}$.)
- $p = 1$: elsőrendű vagy lineáris konvergenca (ekkor $c \leq 1$)
 $p = 2$: másodrendű vagy kvadratikus konvergenca
- $p > 1$: szuperlineáris konvergenca

Megjegyzés folyt.:

- Gyakorlatban a legalább p -edrendű konvergenca megfogalmazása:

$$\exists K \in \mathbb{R}^+ : \forall k \in \mathbb{N}_0 : |x_{k+1} - x^*| \leq K \cdot |x_k - x^*|^p$$

Megjegyzés folyt.:

- Gyakorlatban a legalább p -edrendű konvergenca megfogalmazása:

$$\exists K \in \mathbb{R}^+ : \forall k \in \mathbb{N}_0 : |x_{k+1} - x^*| \leq K \cdot |x_k - x^*|^p$$

- A fixponttételek nem mondanak konvergenca rendet.
(Csak annyit, hogy legalább elsőrendű.)

Megjegyzés folyt.:

- Gyakorlatban a legalább p -edrendű konvergenca megfogalmazása:

$$\exists K \in \mathbb{R}^+ : \forall k \in \mathbb{N}_0 : |x_{k+1} - x^*| \leq K \cdot |x_k - x^*|^p$$

- A fixponttételek nem mondanak konvergenca rendet. (Csak annyit, hogy legalább elsőrendű.)
- Ha $c = 0$, akkor a keresett konvergenca rend nagyobb a megadottnál.

Megjegyzés folyt.:

- Gyakorlatban a legalább p -edrendű konvergenca megfogalmazása:

$$\exists K \in \mathbb{R}^+ : \forall k \in \mathbb{N}_0 : |x_{k+1} - x^*| \leq K \cdot |x_k - x^*|^p$$

- A fixponttételek nem mondanak konvergenca rendet. (Csak annyit, hogy legalább elsőrendű.)
- Ha $c = 0$, akkor a keresett konvergenca rend nagyobb a megadottnál.
- Ha $c = \infty$, akkor a keresett konvergenca rend kisebb a megadottnál.

Példa

Mennyi a konvergenciarendje a következő nullsorozatoknak?

$$\left(\frac{1}{n^2}\right); \quad \left(\frac{1}{2^n}\right); \quad (q^n) \ (|q| < 1); \quad \left(\frac{1}{2^{2^n}}\right);$$

Példa

Mennyi a konvergenciarendje a következő nullsorozatoknak?

$$\left(\frac{1}{n^2}\right); \quad \left(\frac{1}{2^n}\right); \quad (q^n) \ (|q| < 1); \quad \left(\frac{1}{2^{2^n}}\right);$$

Vizsgáljuk az egyik sorozatot, a többit gyakorlalon..

Tekintsük az $(x_k) = \left(\frac{1}{2^k}\right)$, $(k \in \mathbb{N})$ sorozatot.

Tekintsük az $(x_k) = \left(\frac{1}{2^k}\right)$, $(k \in \mathbb{N})$ sorozatot.

❶ Tippeljük $p = 2$ -re a konvergencia rendet:

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^p} = \lim_{k \rightarrow \infty} \frac{\left|\frac{1}{2^{k+1}} - 0\right|}{\left|\frac{1}{2^k} - 0\right|^2} = \lim_{k \rightarrow \infty} \frac{2^{2k}}{2^{k+1}} = \lim_{k \rightarrow \infty} 2^{k-1} = \infty.$$

Látjuk, hogy a határérték ∞ , vagyis kisebb p -vel kell próbálkoznunk.

Tekintsük az $(x_k) = \left(\frac{1}{2^k}\right)$, $(k \in \mathbb{N})$ sorozatot.

- ① Tippeljük $p = 2$ -re a konvergencia rendet:

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^p} = \lim_{k \rightarrow \infty} \frac{\left|\frac{1}{2^{k+1}} - 0\right|}{\left|\frac{1}{2^k} - 0\right|^2} = \lim_{k \rightarrow \infty} \frac{2^{2k}}{2^{k+1}} = \lim_{k \rightarrow \infty} 2^{k-1} = \infty.$$

Látjuk, hogy a határérték ∞ , vagyis kisebb p -vel kell próbálkoznunk.

- ② Tippeljük $p = 1$ -re a konvergencia rendet.

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^p} = \lim_{k \rightarrow \infty} \frac{\left|\frac{1}{2^{k+1}} - 0\right|}{\left|\frac{1}{2^k} - 0\right|} = \lim_{k \rightarrow \infty} \frac{2^k}{2^{k+1}} = \lim_{k \rightarrow \infty} \frac{1}{2} = \frac{1}{2}.$$

Látjuk, hogy a határérték rendben van, a konvergencia elsőrendű.

Mit jelent az első- és másodrendű konvergencia számokban? ($\sqrt{2}$)

Mit jelent az első- és másodrendű konvergencia számokban? ($\sqrt{2}$)

① $p = 1, |x_{k+1} - x^*| \leq K \cdot |x_k - x^*|^1$

1.414184570312500

1.414245605468750

1.414215087890625

Mit jelent az első- és másodrendű konvergencia számokban? ($\sqrt{2}$)

① $p = 1, |x_{k+1} - x^*| \leq K \cdot |x_k - x^*|^1$

1.414184570312500

1.414245605468750

1.414215087890625

Minden lépésben kb. egy újabb tizedesjegy pontos.

Mit jelent az első- és másodrendű konvergenca számokban? ($\sqrt{2}$)

① $p = 1, |x_{k+1} - x^*| \leq K \cdot |x_k - x^*|^1$

1.414184570312500

1.414245605468750

1.414215087890625

Minden lépésben kb. egy újabb tizedesjegy pontos.

② $p = 2, |x_{k+1} - x^*| \leq K \cdot |x_k - x^*|^2$

1.4166666666666667

1.414215686274510

1.414213562374690

Mit jelent az első- és másodrendű konvergenca számokban? ($\sqrt{2}$)

① $p = 1, |x_{k+1} - x^*| \leq K \cdot |x_k - x^*|^1$

1.414184570312500

1.414245605468750

1.414215087890625

Minden lépésben kb. egy újabb tizedesjegy pontos.

② $p = 2, |x_{k+1} - x^*| \leq K \cdot |x_k - x^*|^2$

1.4166666666666667

1.414215686274510

1.414213562374690

Minden lépésben kb. kétszer annyi tizedesjegy pontos.

Tétel: p -edrendben konvergens iterációk

Tétel: p -edrendben konvergens iterációk

1 Legyen $\varphi: \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, $\varphi \in C^p[a; b]$ és

Tétel: p -edrendben konvergens iterációk

- 1 Legyen $\varphi: \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, $\varphi \in C^p[a; b]$ és
- 2 az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$ sorozat konvergens, határértéke x^* .

Tétel: p -edrendben konvergens iterációk

- 1 Legyen $\varphi: \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, $\varphi \in C^p[a; b]$ és
- 2 az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$ sorozat konvergens, határértéke x^* .
- 3 Ha $\varphi'(x^*) = \dots = \varphi^{(p-1)}(x^*) = 0$, de $\varphi^{(p)}(x^*) \neq 0$,

Tétel: p -edrendben konvergens iterációk

- 1 Legyen $\varphi: \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, $\varphi \in C^p[a; b]$ és
- 2 az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$ sorozat konvergens, határértéke x^* .
- 3 Ha $\varphi'(x^*) = \dots = \varphi^{(p-1)}(x^*) = 0$, de $\varphi^{(p)}(x^*) \neq 0$,

akkor a konvergencia p -edrendű és hibabecslése:

$$|x_{k+1} - x^*| \leq \frac{M_p}{p!} |x_k - x^*|^p,$$

ahol $M_p = \max_{\xi \in [a; b]} |\varphi^{(p)}(\xi)|$.

Biz.: Írjuk fel a φ függvény x^* körüli Taylor-polinomját a maradéktaggal.

$\exists \xi \in (x, x^*)$ (vagy (x^*, x)) :

$$\begin{aligned}\varphi(x) = & \varphi(x^*) + \varphi'(x^*)(x - x^*) + \cdots + \frac{\varphi^{(p-1)}(x^*)}{(p-1)!}(x - x^*)^{p-1} + \\ & + \frac{\varphi^{(p)}(\xi)}{p!}(x - x^*)^p\end{aligned}$$

Biz.: Írjuk fel a φ függvény x^* körüli Taylor-polinomját a maradéktaggal.

$\exists \xi \in (x, x^*)$ (vagy (x^*, x)) :

$$\begin{aligned}\varphi(x) = & \varphi(x^*) + \varphi'(x^*)(x - x^*) + \cdots + \frac{\varphi^{(p-1)}(x^*)}{(p-1)!}(x - x^*)^{p-1} + \\ & + \frac{\varphi^{(p)}(\xi)}{p!}(x - x^*)^p\end{aligned}$$

Vizsgáljuk ezt az $x = x_k$ helyen, kihasználva a deriváltak zérus voltát is. ($\exists \xi_k$):

$$x_{k+1} = \varphi(x_k) = \underbrace{\varphi(x^*)}_{x^*} + \frac{\varphi^{(p)}(\xi_k)}{p!}(x_k - x^*)^p$$

Biz. folyt.: átrendezve

$$x_{k+1} - x^* = \frac{\varphi^{(p)}(\xi_k)}{p!} (x_k - x^*)^p.$$

Biz. folyt.: átrendezve

$$x_{k+1} - x^* = \frac{\varphi^{(p)}(\xi_k)}{p!} (x_k - x^*)^p.$$

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^p} = \lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|\varphi^{(p)}(\xi_k)|}{p!} = \frac{|\varphi^{(p)}(x^*)|}{p!} \neq 0.$$

Tehát (x_k) egy p -adrendben konvergens sorozat.

Biz. folyt.: átrendezve

$$x_{k+1} - x^* = \frac{\varphi^{(p)}(\xi_k)}{p!} (x_k - x^*)^p.$$

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^p} = \lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|\varphi^{(p)}(\xi_k)|}{p!} = \frac{|\varphi^{(p)}(x^*)|}{p!} \neq 0.$$

Tehát (x_k) egy p -adrendben konvergens sorozat.

Vegyük szemügyre a $k + 1$ -edik és a k -adik tag hibáját.

$$|x_{k+1} - x^*| = \frac{|\varphi^{(p)}(\xi_k)|}{p!} \cdot |x_k - x^*|^p \leq \frac{M_p}{p!} |x_k - x^*|^p,$$

ahol $M_p = \max_{\xi \in [a, b]} |\varphi^{(p)}(\xi)|.$

Következmény

① Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ kontrakció,

akkor

Következmény

- 1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ kontrakció,
- 2 x^* a φ fixpontja és

akkor

Következmény

- 1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ kontrakció,
- 2 x^* a φ fixpontja és
- 3 $\varphi'(x^*) = \dots = \varphi^{(p-1)}(x^*) = 0$, de $\varphi^{(p)}(x^*) \neq 0$,

akkor

Következmény

- 1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ kontrakció,
- 2 x^* a φ fixpontja és
- 3 $\varphi'(x^*) = \dots = \varphi^{(p-1)}(x^*) = 0$, de $\varphi^{(p)}(x^*) \neq 0$,

akkor

- 1 a fixpont egyértelmű,

Következmény

- 1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ kontrakció,
- 2 x^* a φ fixpontja és
- 3 $\varphi'(x^*) = \dots = \varphi^{(p-1)}(x^*) = 0$, de $\varphi^{(p)}(x^*) \neq 0$,

akkor

- 1 a fixpont egyértelmű,
- 2 $\forall x_0 \in [a; b]$ esetén az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$, $k \in \mathbb{N}_0$ sorozat konvergens és $\lim_{k \rightarrow \infty} x_k = x^*$,

Következmény

- 1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ kontrakció,
- 2 x^* a φ fixpontja és
- 3 $\varphi'(x^*) = \dots = \varphi^{(p-1)}(x^*) = 0$, de $\varphi^{(p)}(x^*) \neq 0$,

akkor

- 1 a fixpont egyértelmű,
- 2 $\forall x_0 \in [a; b]$ esetén az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$, $k \in \mathbb{N}_0$ sorozat konvergens és $\lim_{k \rightarrow \infty} x_k = x^*$,
- 3 és a következő hibabecslés teljesül:
$$|x_{k+1} - x^*| \leq \frac{M_p}{p!} |x_k - x^*|^p.$$

Következmény

- 1 Ha $\varphi: [a; b] \rightarrow [a; b]$ kontrakció,
- 2 x^* a φ fixpontja és
- 3 $\varphi'(x^*) = \dots = \varphi^{(p-1)}(x^*) = 0$, de $\varphi^{(p)}(x^*) \neq 0$,

akkor

- 1 a fixpont egyértelmű,
- 2 $\forall x_0 \in [a; b]$ esetén az $x_{k+1} = \varphi(x_k)$, $k \in \mathbb{N}_0$ sorozat konvergens és $\lim_{k \rightarrow \infty} x_k = x^*$,
- 3 és a következő hibabecslés teljesül:
$$|x_{k+1} - x^*| \leq \frac{M_p}{p!} |x_k - x^*|^p.$$

Biz.: Ez a Banach-féle fixponttétel és a p -edrendben konvergens iterációk tételének összeházasításaként adódik. □

Példa

Írjunk fel fixpont-iteráció(ka)t az $x^3 - x - 1 = 0$ egyenlet megoldására, bizonyítsuk a konvergenciát.

(a) $x = x^3 - 1,$

(b) $x = \sqrt[3]{x + 1}.$

Példa

Írjunk fel fixpont-iteráció(ka)t az $x^3 - x - 1 = 0$ egyenlet megoldására, bizonyítsuk a konvergenciát.

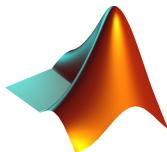
(a) $x = x^3 - 1,$

(b) $x = \sqrt[3]{x + 1}.$

Lásd gyakorlat...

A két sorozat közül az egyik konvergens, a másik divergens.
Melyik-melyik? Milyen intervallumon konvergens? Indokoljuk.

- ① Bolzano-tétel, intervallumfelezés
- ② Fixponttételek, egyszerű iterációk
- ③ Konvergencia rend
- ④ Matlab példák

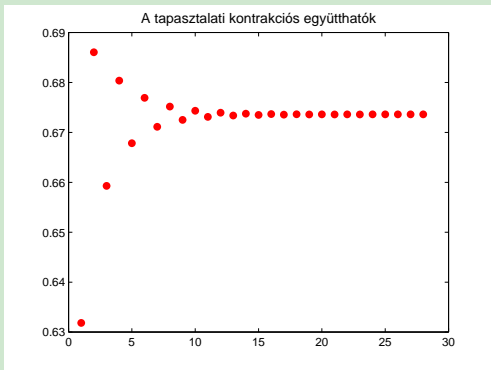

- 1 Intervallumfelezés számolása és szemléltetése.
- 2 Egyszerű iterációk és fixpontok elemzése az $x = \cos(x)$ egyenlet példáján keresztül.
- 3 Tapasztalati kontrakciós együtthatók szemléltetése.
- 4 $\sqrt{2}$ közelítése különböző iterációkkal ($p = 1, 2, 3$ rendűek).
- 5 A logisztikus leképezés viselkedésének bemutatása érdekességképpen.

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

1. Példa:

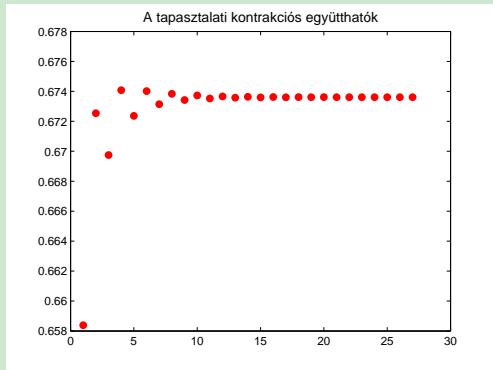
$$x_{k+1} := \cos(x_k), \quad x_0 \in [0, 1]$$

$$q \approx 0.6736$$

Tapasztalati kontrakciós együttható vizsgálata

1. Példa:

Az egymást követő tapasztalati kontrakciós együtthatók mértani közepét rajzoltuk ki. $q \approx 0.6736$

2. Példa:

Matlab segítségével vizsgáljuk a következő sorozatokat:

- 1 A $\sqrt{2}$ lánc törtekfejtéséből: ($p = 1$)

$$x_{k+1} = 1 + \frac{1}{1 + x_k}.$$

2. Példa:

Matlab segítségével vizsgáljuk a következő sorozatokat:

- ① A $\sqrt{2}$ lántörtkifejtéséből: ($p = 1$)

$$x_{k+1} = 1 + \frac{1}{1 + x_k}.$$

- ② Az $f(x) = x^2 - 2$ függvényre alkalmaztuk a Newton-módszert, analízisből ismerős lehet... ($p = 2$)

$$x_{k+1} = \frac{1}{2} \left(x_k + \frac{2}{x_k} \right).$$

2. Példa:

Matlab segítségével vizsgáljuk a következő sorozatokat:

- ① A $\sqrt{2}$ lánc törtkifejtéséből: ($p = 1$)

$$x_{k+1} = 1 + \frac{1}{1 + x_k}.$$

- ② Az $f(x) = x^2 - 2$ függvényre alkalmaztuk a Newton-módszert, analízisből ismerős lehet... ($p = 2$)

$$x_{k+1} = \frac{1}{2} \left(x_k + \frac{2}{x_k} \right).$$

- ③ Másodfokú Taylor-polinom közelítéssel: ($p = 3$)

$$x_{k+1} = x_k \cdot \frac{x_k^2 + 6}{3x_k^2 + 2}.$$

Logisztikus leképezés

Az ökológusok gyakran vizsgálnak olyan - időszakosan szaporodó - populációkat (pl. gyümölcsöskerti kártevők), amelyekben nincs átfedés az egyes generációk között. A kutatások célja ilyenkor annak megértése, hogy az $n + 1$ -edik generáció számossága (N_{n+1}) hogyan függ az előző, n -edik generáció számosságától (N_n). Az ismert tendenciát figyelembe véve, nevezetesen, hogy az utódok száma (N_{n+1}) általában nő, ha a populáció számossága kicsi, és csökken, ha N_n értéke nagy, egy egyszerű nemlineáris differenciaegyenletet írhatunk fel:

$$N_{n+1} = kN_n - bN_n^2 = N_n(k - bN_n),$$

amelyet logisztikus differenciaegyenletnek neveznek, és amelyben k és b a populációk növekedésének, illetve csökkenésének mértékét megszabó paraméterek.

$$N_{n+1} = kN_n \left(1 - \frac{bN_n}{k}\right) \Leftrightarrow \frac{bN_{n+1}}{k} = k \frac{bN_n}{k} \left(1 - \frac{bN_n}{k}\right)$$

Az $x_n = bN_n/k$ jelölést bevezetve az egyenlet a következő egyszerű alakra hozható:

$$x_{n+1} = kx_n(1 - x_n),$$

amit logisztikus leképezésnek nevezünk.

$$N_{n+1} = kN_n \left(1 - \frac{bN_n}{k}\right) \Leftrightarrow \frac{bN_{n+1}}{k} = k \frac{bN_n}{k} \left(1 - \frac{bN_n}{k}\right)$$

Az $x_n = bN_n/k$ jelölést bevezetve az egyenlet a következő egyszerű alakra hozható:

$$x_{n+1} = kx_n(1 - x_n),$$

amit logisztikus leképezésnek nevezünk.

A logisztikus leképezés egyik nagy előnye az, hogy $1 < k < 4$ esetén a megoldás mindig a $0 < x < 1$ intervallumban marad. A $k < 1$ esetben az összes megoldás az $x = 0$ ponthoz tart, azaz a populáció kihal.

k értéke és a megfigyelt dinamikai viselkedés:

- 3.0000 : a fixpont instabilissá válik, megjelenik az oszcilláció
- 3.4500 : a perióduskettőződés kezdete
- 3.5700 : a $2n$ periódusú oszcillációk torlódási pontja, a kaotikus tartomány kezdete
- 3.6786 : az első páratlan periódusú oszcilláció megjelenése
- 3.8284 : a háromperiódusú oszcilláció megjelenése
- 4.0000 : a kaotikus tartomány vége.

k értéke és a megfigyelt dinamikai viselkedés:

- 3.0000 : a fixpont instabilissá válik, megjelenik az oszcilláció
- 3.4500 : a perióduskettőződés kezdete
- 3.5700 : a $2n$ periódusú oszcillációk torlódási pontja, a kaotikus tartomány kezdete
- 3.6786 : az első páratlan periódusú oszcilláció megjelenése
- 3.8284 : a háromperiódusú oszcilláció megjelenése
- 4.0000 : a kaotikus tartomány vége.

Irodalom: Gáspár Vilmos: Játsszunk káoszt! (Természet Világa cikk)

Példa

Vizsgáljuk meg az $x_0 \in [0, 1]$, $x_{k+1} = \alpha \cdot x_k(1 - x_k)$ iterációk (logisztikus leképezés) viselkedését különböző $\alpha \in [0, 4]$ paraméterek esetén.

Példa

Vizsgáljuk meg az $x_0 \in [0, 1]$, $x_{k+1} = \alpha \cdot x_k(1 - x_k)$ iterációk (logisztikus leképezés) viselkedését különböző $\alpha \in [0, 4]$ paraméterek esetén.

Megj.: Általában nem kontrakció. Könnyen eljuthatunk differenciaegyenletek bifurkációinak és a káoszelmélet alapjainak vizsgálatához. . .

Numerikus módszerek 1.

12. előadás: A Newton-módszer és társai

Krebsz Anna

ELTE IK

- ① A Newton-módszer és konvergenciatételei
- ② Húrmódszer és szelőmódszer
- ③ Általánosítás többváltozós esetre

Feladat

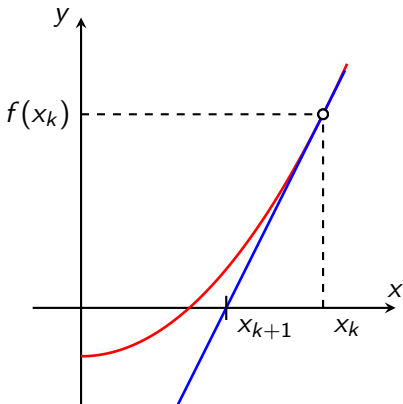
Keressük meg egy $f: \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ nemlineáris függvény gyökét, avagy zérushelyét. ($\exists?$, 1, több?)

$$f(x^*) = 0, \quad x^* = ?$$

- 1 A Newton-módszer és konvergenciatételei
- 2 Húrmódszer és szelőmódszer
- 3 Általánosítás többváltozós esetre

Geometriai megközelítés:

$f, x_k \rightarrow \text{érintő} \rightarrow \text{zérushely } (y=0) \rightarrow x_{k+1}$

Az érintő egyenlete:

$$\begin{aligned}y - f(x_k) &= f'(x_k) \cdot (x - x_k) \\-f(x_k) &= f'(x_k) \cdot (x_{k+1} - x_k) \\-\frac{f(x_k)}{f'(x_k)} &= x_{k+1} - x_k \\x_{k+1} &= x_k - \frac{f(x_k)}{f'(x_k)}\end{aligned}$$

Analitikus megközelítés:

f gyöke $\approx x_k$ körüli Taylor-polinomának gyöke

$$0 = f(x) = f(x_k) + f'(x_k) \cdot (x - x_k) + \dots$$

Definíció: Newton-módszer

Adott $f: \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ differenciálható függvény és $x_0 \in \mathbb{R}$ kezdőpont esetén a *Newton-módszer* alakja:

$$x_{k+1} = x_k - \frac{f(x_k)}{f'(x_k)} \quad (k = 0, 1, 2, \dots).$$

Példa

Írjuk fel a Newton-módszert a $\sqrt{2}$ értékének közelítésére, és számoljuk ki a közelítő sorozat első néhány elemét valamely kezdőpontból!

Megj.: babiloni módszer ($\sqrt{n}$ számítása).

Általában másodrendben konvergens!

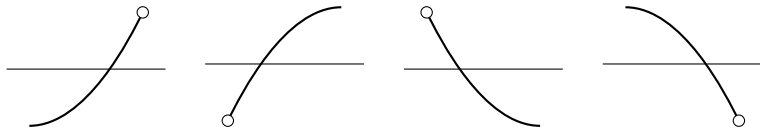
Tétel: monoton konvergencia tétele

Ha $f \in C^2[a; b]$ és

- 1 $\exists x^* \in [a; b] : f(x^*) = 0$, azaz van gyök,
- 2 f' és f'' állandó előjelű,
- 3 $x_0 \in [a; b] : f(x_0) \cdot f''(x_0) > 0$,

akkor az x_0 pontból indított Newton-módszer (által adott (x_k) sorozat) monoton konvergál x^* -hoz.

Megj.: 4 eset van:

Biz.: Csak az $f' > 0$, $f'' > 0$ esetre (a többi hasonló)

$\Rightarrow f(x_0) > 0$.

- ① Taylor-formula másodfokú maradéktaggal, x_k középponttal:
 $\exists \xi_k \in (x, x_k)$ vagy (x_k, x) :

$$f(x) = f(x_k) + f'(x_k) \cdot (x - x_k) + \frac{f''(\xi_k)}{2} \cdot (x - x_k)^2.$$

Az x_{k+1} helyen: $\exists \xi_k \in (x_{k+1}, x_k)$ vagy (x_k, x_{k+1})

$$f(x_{k+1}) = \underbrace{f(x_k) + f'(x_k) \cdot (x_{k+1} - x_k)}_{=0 \text{ (def. alapján)}} + \underbrace{\frac{f''(\xi_k)}{2}}_{>0} \cdot \underbrace{(x_{k+1} - x_k)^2}_{>0}.$$

Tehát $f(x_k) > 0$ ($\forall k \in \mathbb{N}$).

- ② Az (x_k) sorozat monoton fogyó,

$$x_{k+1} = x_k - \underbrace{\frac{f(x_k)}{f'(x_k)}}_{>0} < x_k;$$

valamint az (x_k) sorozat alulról korlátos,

$$0 = f(x^*) < f(x_k), \quad f \text{ szig. mon. nő} \quad \implies \quad x^* < x_k$$

így az (x_k) sorozat konvergens, $\hat{x} := \lim_{k \rightarrow \infty} x_k$.

- ③ Kell: $\hat{x} = x^*$. Elég: $f(\hat{x}) = 0$. ($f \in C[a; b]$, f szig. mon.)

$$f(\hat{x}) = \lim_{k \rightarrow \infty} f(x_{k+1}) = \lim_{k \rightarrow \infty} \underbrace{\frac{f''(\xi_k)}{2}}_{\text{korlátos}} \cdot \underbrace{(x_{k+1} - x_k)^2}_{\rightarrow 0 \text{ (Cauchy)}} = 0. \quad \square$$

Tétel: lokális konvergencia tétele

Ha $f \in C^2[a; b]$ és

- 1 $\exists x^* \in [a; b] : f(x^*) = 0$, azaz van gyök,
- 2 f' állandó előjelű,
- 3 $m_1 = \min_{x \in [a; b]} |f'(x)| > 0$,
- 4 $M_2 = \max_{x \in [a; b]} |f''(x)| < +\infty$, innen $M = \frac{M_2}{2 \cdot m_1}$.
- 5 $x_0 \in [a; b] : |x_0 - x^*| < r := \min \left\{ \frac{1}{M}, |x^* - a|, |x^* - b| \right\}$,

akkor az x_0 pontból indított Newton-módszer másodrendben konvergál a gyökhöz, és az

$$|x_{k+1} - x^*| \leq M \cdot |x_k - x^*|^2$$

hibabecslés érvényes.

Röviden: Ha elég közelről indulunk, akkor gyorsan odatalálunk.

Megjegyzés:

- $|x_0 - x^*| < r := \min \left\{ \frac{1}{M}, |x^* - a|, |x^* - b| \right\}$, azaz legyünk „elég közel”, de azért mindenesetre legyünk $[a; b]$ -n belül is.
- A monoton konvergencia feltételeinek esetén is másodrendű lesz a konvergencia, hiszen előbb-utóbb „elég közel” kerülünk a gyökhöz.

Biz.:

- ① Alkalmazzuk az f függvényre a Taylor-formulát, x_k középponttal az x^* helyen, másodfokú maradéktaggal.
 $\exists \xi_k \in (x_k, x^*)$ (vagy (x^*, x_k)):

$$0 = f(x^*) = f(x_k) + f'(x_k)(x^* - x_k) + \frac{f''(\xi_k)}{2}(x^* - x_k)^2.$$

- ② Mindkét oldalt $f'(x_k)$ -val osztva, majd átrendezve és a Newton-módszer képletét felismerve kapjuk, hogy

$$\begin{aligned} 0 &= \frac{f(x_k)}{f'(x_k)} + x^* - x_k + \frac{f''(\xi_k)}{2 \cdot f'(x_k)}(x^* - x_k)^2, \\ \left(x_k - \frac{f(x_k)}{f'(x_k)}\right) - x^* &= x_{k+1} - x^* = \frac{f''(\xi_k)}{2 \cdot f'(x_k)}(x^* - x_k)^2, \\ |x_{k+1} - x^*| &\leq \frac{M_2}{2 \cdot m_1} \cdot |x_k - x^*|^2 = M \cdot |x_k - x^*|^2, \end{aligned}$$

ahol M, m_1, M_2 a tételben definiált mennyiségek.

- ③ Bevezetve az $\varepsilon_k := x_k - x^*$ jelölést, így is írhatjuk:

$$|\varepsilon_{k+1}| \leq M \cdot |\varepsilon_k|^2.$$

Ezzel beláttuk, hogy ha (x_k) konvergál és határértéke x^* .

- ④ A Taylor-formából

$$\frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^2} = \frac{|f''(\xi_k)|}{2|f'(x_k)|}.$$

Határértéket véve

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|x_{k+1} - x^*|}{|x_k - x^*|^2} = \lim_{k \rightarrow \infty} \frac{|f''(\xi_k)|}{2|f'(x_k)|} = \frac{|f''(x^*)|}{2|f'(x^*)|} \neq 0,$$

tehát legalább másodrendben konvergens a sorozat.

Newton-módszer – lokális konvergencia

- 5 Teljes indukcióval belátjuk, hogy a sorozat minden tagja a $K_r(x^*)$ környezetben marad. $|x_0 - x^*| < r$ feltétel volt.

Tegyük fel, hogy $|x_k - x^*| = |\varepsilon_k| < r \leq \frac{1}{M}$, ekkor

$$|\varepsilon_{k+1}| = |x_{k+1} - x^*| \leq M \cdot |\varepsilon_k|^2 = \underbrace{(M|\varepsilon_k|)}_{<1} \cdot |\varepsilon_k| < |\varepsilon_k| < r.$$

- 6 A konvergencia bizonyításához belátjuk, hogy az $|\varepsilon_k|$ hibakorlátok sorozata 0-hoz tart. Bevezetjük a $d_k := M \cdot |\varepsilon_k|$ jelölést.

$$|\varepsilon_{k+1}| \leq M \cdot |\varepsilon_k|^2 \implies M \cdot |\varepsilon_{k+1}| \leq (M \cdot |\varepsilon_k|)^2 \implies$$

$$d_{k+1} \leq d_k^2 \implies d_k \leq d_{k-1}^2 \leq d_{k-2}^{2 \cdot 2} \leq \dots \leq d_0^{2^k},$$

$$M \cdot |\varepsilon_k| \leq (M \cdot |\varepsilon_0|)^{2^k} \implies |\varepsilon_k| \leq \frac{1}{M} \cdot (M \cdot |\varepsilon_0|)^{2^k}.$$

- 7 Mivel $|\varepsilon_0| = |x_0 - x^*| < \frac{1}{M}$, így $M \cdot |\varepsilon_0| < 1$, ezért $|\varepsilon_k| \rightarrow 0$, ami az (x_k) sorozat konvergenciáját jelenti. □

Megjegyzés:

- Ha $f'(x_k) = 0$, akkor x_{k+1} nincs értelmezve.
- Néha a konvergencia csak elsőrendű (vagy instabillá válik).
Például ha $f'(x^*) = 0$, azaz x^* többszörös gyök.
A Newton-módszerrel x^* közelében $\frac{0}{0}$ alakú osztást végzünk.
- Többszörös gyök esetén például alkalmazzuk a $g(x) := \frac{f(x)}{f'(x)}$ függvényre a Newton-módszert.
- Másik lehetőség: ha x^* r -szeres gyök, akkor az

$$x_{k+1} := x_k - r \cdot \frac{f(x_k)}{f'(x_k)}$$

módosítást használjuk, amivel másodrendű iterációt kapunk.

- Néha akár harmadrendű is lehet
(v.ö. magasabbrendű konvergencia tétel).

Megjegyzés folyt.:

- Használhattuk volna a magasabbrendű konvergencia tételt is a Newton-módszer lokális konvergencia tételének bizonyítására a $\varphi(x) := x - \frac{f(x)}{f'(x)}$ megfeleltetéssel, de akkor $f \in C^3[a; b]$ -t kellett volna feltennünk.
- Hívják Newton–Raphson-, ill. Newton–Fourier-módszernek is.
- A módszer nem biztos, hogy konvergál.
- Ciklusba is kerülhet (pontos számolás esetén...).
- A gyökök „vonzásterületein” kívül kaotikus jelenségek. . .

- 1 A Newton-módszer és konvergenciatételei
- 2 Húrmódszer és szelőmódszer
- 3 Általánosítás többváltozós esetre

Ismétlés: Két adott ponton átmenő egyenes egyenlete.

Az egyenes meredeksége:

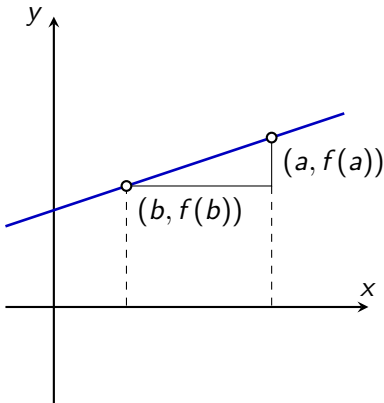
$$\frac{f(a) - f(b)}{a - b}.$$

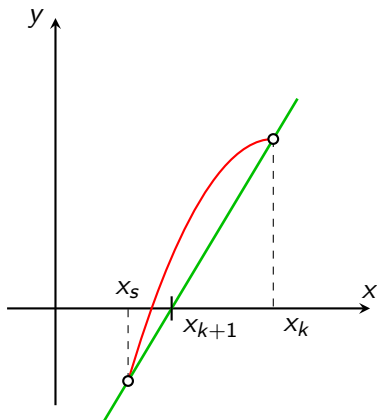
Az egyenes egyenlete:

$$y - f(a) = \frac{f(a) - f(b)}{a - b} \cdot (x - a).$$

Ennek zérushelye ($y = 0$):

$$x = a - \frac{f(a) \cdot (a - b)}{f(a) - f(b)}.$$

Definíció: húrmódszer

Az $f \in C[a; b]$ függvény esetén,
ha $f(a) \cdot f(b) < 0$, akkor a
húrmódszer alakja:

$$x_0 := a, \quad x_1 := b,$$

$$x_{k+1} = x_k - \frac{f(x_k) \cdot (x_k - x_s)}{f(x_k) - f(x_s)}$$

$$(k = 0, 1, 2, \dots),$$

ahol s a legnagyobb olyan index,
amelyre $f(x_k) \cdot f(x_s) < 0$.

Tétel: a húrmódszer konvergenciája

Ha $f \in C^2[a; b]$ és

① $f(a) \cdot f(b) < 0$,

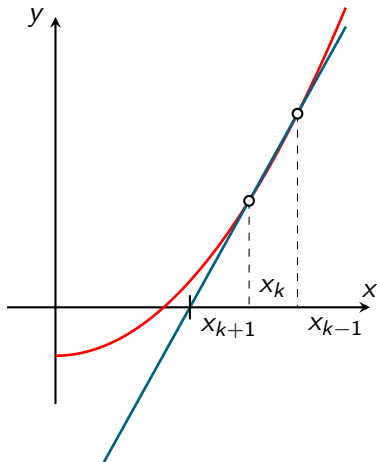
② $M \cdot (b - a) < 1$,

akkor a húrmódszer elsőrendben konvergál az x^* gyökhöz és

$$|x_k - x^*| \leq \frac{1}{M} \cdot (M \cdot |x_0 - x^*|)^k$$

teljesül, ahol $M = \frac{M_2}{2 \cdot m_1}$ ugyanúgy, mint korábban.

Biz.: nélkül.

Definíció: szelőmódszer

Az $f \in C[a; b]$ függvény esetén a *szelőmódszer* alakja:

$$x_0, x_1 \in [a; b],$$

$$x_{k+1} = x_k - \frac{f(x_k) \cdot (x_k - x_{k-1})}{f(x_k) - f(x_{k-1})}$$

$$(k = 0, 1, 2, \dots).$$

Tétel: a szelőmódszer konvergenciája

Ha $f \in C^2[a; b]$ és

- 1 $\exists x^* \in [a; b] : f(x^*) = 0$, azaz van gyök,
- 2 f' állandó előjelű,
- 3 $x_0, x_1 \in [a; b] :$

$$\left. \begin{array}{l} |x_0 - x^*| \\ |x_1 - x^*| \end{array} \right\} < r := \min \left\{ \frac{1}{M}, |x^* - a|, |x^* - b| \right\},$$

akkor a szelőmódszer $p = \frac{1 + \sqrt{5}}{2}$ rendben konvergál az x^* gyökhöz. (M a szokásos.)

Biz.: nélkül.

- 1 A Newton-módszer és konvergenciatételei
- 2 Húrmódszer és szelőmódszer
- 3 Általánosítás többváltozós esetre

Feladat

$$F: \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n, \quad F(x) = 0, \quad x = ?, \quad (x \in \mathbb{R}^n)$$

Legtöbb módszerünk általánosítható többváltozós esetre.

Egyszerű iteráció

$$F(x) = 0 \quad \Longleftrightarrow \quad x = \Phi(x)$$

Banach-féle fixponttétel szerint. . .

Többsváltozós Newton-módszer

Közelítsük F -et az elsőfokú Taylor-polinomjával.

$$F(x) \approx F(x^{(k)}) + F'(x^{(k)}) \cdot (x - x^{(k)}),$$
$$F'(x^{(k)}) = \left(\frac{\partial f_i(x^{(k)})}{\partial x_j} \right)_{i,j=1}^n \in \mathbb{R}^{n \times n}$$

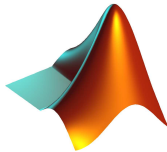
Ezen közelítés zérushelye lesz $x^{(k+1)}$:

- 1 $F'(x^{(k)}) \cdot \underbrace{(x^{(k+1)} - x^{(k)})}_{s^{(k)}} = -F(x^{(k)})$ LER megoldás ($\rightsquigarrow s^{(k)}$),
- 2 $x^{(k+1)} = x^{(k)} + s^{(k)}$, $s^{(k)}$ a továbblépés iránya.

Definíció: a többváltozós Newton-módszer képlete

$$x^{(k+1)} = x^{(k)} - \left(F'(x^{(k)}) \right)^{-1} \cdot F(x^{(k)})$$

Megj.: A módszer javítható pl. úgy, hogy ne kelljen minden lépésben invertálni és deriváltat számolni $\rightsquigarrow$ Broyden-módszer (lassabb).

- 1 A $\sqrt{2}$ értékének másodrendben konvergens közelítése.
- 2 Példák a Newton-módszer működésére: konvergencia, divergencia, ciklizálás, fraktálszerű jelenségek.

Példa:

Alkalmazzuk a következő kétváltozós függvényre a Newton-módszert!

$$F(x) = \begin{bmatrix} f_1(x) \\ f_2(x) \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \end{bmatrix} \quad F : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2,$$

ahol $f_1(x) = x_1^2 + x_2^2 - 1$, $f_2(x) = -x_1^2 - x_2$.

Geometriailag egy fordított parabola és az origó körüli egy sugarú kör metszéspontját keressük.

Megj.:

- Bizonyos pontokban a Newton-módszer nem értelmezett, mert $\det(f'(x^{(k)})) = 0$.

$$\det(F'(x)) = \begin{vmatrix} 2x_1 & 2x_2 \\ -2x_1 & -1 \end{vmatrix} = -2x_1 + 4x_1x_2 = 2x_1(2x_2 - 1) = 0$$

$x_1 = 0$ és $x_2 = 0.5$ esetén a módszer nem értelmezett.

- Divergens például $x_0 = [\pm 1 \quad 1]^T$ -ből úgy, hogy az első koordináta sorozat konvergens (de a határérték rossz).

Numerikus módszerek 1.

13. előadás: Polinomokról: gyökök becslése, Horner-algoritmus

Krebsz Anna

ELTE IK

① Becslés polinom gyökeire

② Horner-algoritmus

1 Becslés polinom gyökeire

2 Horner-algoritmus

Vizsgáljunk n -edfokú polinomokat, melyek alakja:

$$P(x) = a_n \cdot x^n + a_{n-1} \cdot x^{n-1} + \cdots + a_1 \cdot x + a_0$$
$$a_i \in \mathbb{R}, \quad a_0 \neq 0, \quad a_n \neq 0.$$

Megjegyzés:

- Akár $a_i \in \mathbb{C}$ is lehet. . .
- Ha $a_0 = 0$, akkor az $x = 0$ gyök, leoszthatunk x -szel $\rightsquigarrow$ egyszerűbb polinomot vizsgálhatunk.
- Ha $a_n = 0$, akkor nem is n -edfokú. . .

Példa

Vizsgáljuk meg néhány polinom gyökeinek elhelyezkedését.
Komplex gyökök is szóba jöhetnek.

Tétel: Becslés polinom gyökeinek elhelyezkedésére

A $P(x) = a_n \cdot x^n + a_{n-1} \cdot x^{n-1} + \dots + a_1 \cdot x + a_0$ polinom esetén, ha $a_0 \neq 0$ és $a_n \neq 0$, akkor P bármely x_k gyökére:

$$r < |x_k| < R,$$

ahol

$$R = 1 + \frac{\max_{i=0}^{n-1} |a_i|}{|a_n|}, \quad r = \frac{1}{1 + \frac{\max_{i=1}^n |a_i|}{|a_0|}}.$$

Megjegyzés: Ezzel a gyökök elhelyezkedésére egy origó középpontú nyílt körgyűrűt adtunk meg a komplex számsíkon.

Biz.:

- ① Megmutatjuk, hogy ha $|x| \geq R$ (x a külső körön kívül van), akkor $|P(x)| > 0$ (x nem gyöke P -nek). A becsléshez a kétféle háromszög-egyenlőtlenséget használjuk:

$$|P(x)| \geq |a_n x^n| - |a_{n-1} x^{n-1} + \dots + a_1 x + a_0|$$

A továbbiakban lefelé akarunk becsülni, így a kivonandó összeget növelnünk kell:

$$\begin{aligned} |a_{n-1} x^{n-1} + \dots + a_0| &\leq |a_{n-1}| \cdot |x|^{n-1} + \dots + |a_0| \leq \\ &\leq \left(\max_{i=0}^{n-1} |a_i| \right) \cdot (|x|^{n-1} + \dots + 1) = \left(\max_{i=0}^{n-1} |a_i| \right) \cdot \frac{|x|^n - 1}{|x| - 1} < \\ &< \left(\max_{i=0}^{n-1} |a_i| \right) \cdot \frac{|x|^n}{|x| - 1}. \end{aligned}$$

Biz. folyt: Folytassuk $|P(x)|$ becslését és vizsgáljuk meg, mikor pozitív.

$$|P(x)| > |a_n| \cdot |x|^n - \left(\max_{i=0}^{n-1} |a_i| \right) \cdot \frac{|x|^n}{|x| - 1} \geq 0$$

Rendezzük át az egyenlőtlenséget, szorozzunk be $|x| - 1 > 0$ -val és osszuk le $|a_n| \cdot |x|^n$ -vel

$$|P(x)| > 0 \quad \Leftrightarrow \quad |a_n| \cdot |x|^n \geq \left(\max_{i=0}^{n-1} |a_i| \right) \cdot \frac{|x|^n}{|x| - 1} \quad \Leftrightarrow$$

$$|x| - 1 \geq \left(\max_{i=0}^{n-1} |a_i| \right) \cdot \frac{|x|^n}{|a_n| \cdot |x|^n} \quad \Leftrightarrow$$

$$|x| \geq 1 + \frac{\max_{i=0}^{n-1} |a_i|}{|a_n|} =: R.$$

Biz. folyt: Azt kaptuk, hogy ha $|x| \geq R$, akkor $|P(x)| > 0$, vagyis x nem gyök. Ezzel beláttuk a tétel első felét.

- ② Az alsó becslést úgy nyerjük, hogy az imént belátott becslést alkalmazzuk $P(x)$ reciprok-polinomjára.

Vezessük be az $y := \frac{1}{x}$ új változót ($x \neq 0$):

$$\begin{aligned} P(x) &= P\left(\frac{1}{y}\right) = a_n \left(\frac{1}{y}\right)^n + a_{n-1} \left(\frac{1}{y}\right)^{n-1} + \dots + a_1 \left(\frac{1}{y}\right) + a_0 = \\ &= \left(\frac{1}{y}\right)^n \cdot \underbrace{(a_n + a_{n-1}y + \dots + a_1 y^{n-1} + a_0 y^n)}_{Q(y)} = x^n \cdot Q\left(\frac{1}{x}\right). \end{aligned}$$

A Q polinomot a P *reciprok-polinomjának* nevezzük. Ekkor

$$P(x_k) = 0 \quad \Leftrightarrow \quad Q\left(\frac{1}{x_k}\right) = 0,$$

vagyis Q gyökei P gyökeinek reciprokai.

Biz. folyt: Alkalmazzuk a már belátott becslésünket Q -ra:

$$\frac{1}{|x_k|} < 1 + \frac{\max_{i=1}^n |a_i|}{|a_0|} = \frac{1}{r} \quad \Rightarrow \quad |x_k| > r.$$

Megjegyzés: Akár komplex együtthatós polinomokat is megengedhetünk a tételben, a bizonyítás menetén nem változtat.

① Becslés polinom gyökeire

② Horner-algoritmus

Polinomok és deriváltjaik helyettesítési értékeinek kiszámítására.

$$P(x) = a_n x^n + a_{n-1} x^{n-1} + \dots + a_2 x^2 + a_1 x + a_0 = \dots$$

Átzárójelezzük:

$$\begin{aligned} P(x) &= \underbrace{(a_n x^{n-1} + a_{n-1} x^{n-2} + \dots + a_2 x + a_1)}_{a_1^{(1)}} \cdot x + a_0 = \\ &= \underbrace{((a_n x^{n-2} + a_{n-1} x^{n-3} + \dots + a_2)) \cdot x + a_1}_{a_2^{(1)}} \cdot x + a_0 = \\ &= \dots = \underbrace{(\dots (a_n x + a_{n-1})) \cdot x + \dots}_{a_{n-1}^{(1)}} \cdot x + a_0. \end{aligned}$$

Megj.: Más elnevezés: Horner-módszer, Horner-elrendezés.

Definíció: Horner-algoritmus

A $P(x) = a_n x^n + a_{n-1} x^{n-1} + \dots + a_1 x + a_0$ polinom adott ξ helyen vett helyettesítési értéke számolható a következő módon:

$$\textcircled{1} \ a_n^{(1)} := a_n,$$

$$\textcircled{2} \ a_k^{(1)} := a_k + \xi \cdot a_{k+1}^{(1)} \quad (k = n-1, \dots, 1, 0),$$

akkor $P(\xi) = a_0^{(1)}$.

Állítás: A Horner-algoritmus műveletigénye

Egy n -edfokú polinom adott helyen felvett értéke kiszámítható n szorzás és n összeadás által, azaz $\mathcal{O}(n)$ művelettel.

Biz.: ✓

Táblázat $P(\xi)$ kézi számolásához:

a_n	a_{n-1}	a_{n-2}	$\dots$	a_k	$\dots$	a_1	a_0
ξ	$\xi \cdot a_n^{(1)}$	$\xi \cdot a_{n-1}^{(1)}$	$\dots$	$\xi \cdot a_{k+1}^{(1)}$	$\dots$	$\xi \cdot a_2^{(1)}$	$\xi \cdot a_1^{(1)}$
$a_n^{(1)}$	$a_{n-1}^{(1)}$	$a_{n-2}^{(1)}$	$\dots$	$a_k^{(1)}$	$\dots$	$a_1^{(1)}$	$a_0^{(1)}$

Példa

Számítsuk ki a $P(x) = x^5 + 6x^4 - x^3 + 3x^2 - 15x - 7$ polinom helyettesítési értékét a $\xi = 2$ helyen.

1	6	-1	3	-15	-7
2	$2 \cdot 1$	$2 \cdot 8$	$2 \cdot 15$	$2 \cdot 33$	$2 \cdot 51$
1	8	15	33	51	95

Tehát $P(2) = 95$, amihez összesen 10 műveletet végeztünk.

Állítás: Horner-algoritmus és a derivált

A P polinom felírható a következő alakban:

$$P(x) = a_0^{(1)} + (x - \xi) \cdot \overbrace{(a_1^{(1)} + \dots + a_n^{(1)} x^{n-1})}^{P_1(x)},$$

ahol az $a_i^{(1)}$ ($i = 0, \dots, n$) értékeket a Horner-algoritmus adja.
Továbbá

$$P'(\xi) = P_1(\xi) = a_1^{(2)}.$$

Megj.: $\sim$ Taylor-polinom ξ körül.

$$P(x) = a_0^{(1)} + (x - \xi) \cdot \underbrace{(a_1^{(1)} + \dots + a_k^{(1)} x^{k-1} + a_{k+1}^{(1)} x^k + \dots + a_n^{(1)} x^{n-1})}_{P_1(x)}$$

Biz.:

- ① P -ben x^k ($k = 0, \dots, n - 1$) együtthatója
  - külön: x^n együtthatói a két oldalon: $a_n = a_n^{(1)}$, ✓
  - bal oldalon definíció szerint: a_k ,
  - a fenti alak szerint a jobb oldalon: $a_k^{(1)} - \xi \cdot a_{k+1}^{(1)}$.
  - A Horner-algoritmus szerint: $a_k^{(1)} = a_k + \xi \cdot a_{k+1}^{(1)}$. ✓
- ② P deriváltja a fenti alakból (összeg, szorzat):

$$P'(x) = 1 \cdot P_1(x) + (x - \xi) \cdot P_1'(x) \quad \Rightarrow \quad P'(\xi) = P_1(\xi).$$

Biz. folyt: $P_1(\xi)$ kiszámítása ugyanúgy, Horner-algoritmussal,
 P_1 együtthatói: $a_n^{(1)}, \dots, a_1^{(1)}$.

① $a_n^{(2)} := a_n^{(1)},$

② $a_k^{(2)} := a_k^{(1)} + \xi \cdot a_{k+1}^{(2)} \quad (k = n-1, \dots, 1),$

ekkor $P_1(\xi) = P'(\xi) = a_1^{(2)}.$

Folytatjuk a táblázatot:

a_n	a_{n-1}	a_{n-2}	$\dots$	a_1	a_0
ξ	$\xi \cdot a_n^{(1)}$	$\xi \cdot a_{n-1}^{(1)}$	$\dots$	$\xi \cdot a_2^{(1)}$	$\xi \cdot a_1^{(1)}$
$a_n^{(1)}$	$a_{n-1}^{(1)}$	$a_{n-2}^{(1)}$	$\dots$	$a_1^{(1)}$	$a_0^{(1)} = P(\xi)$
ξ	$\xi \cdot a_n^{(1)}$	$\xi \cdot a_{n-1}^{(1)}$	$\dots$	$\xi \cdot a_2^{(1)}$	
$a_n^{(2)}$	$a_{n-1}^{(2)}$	$a_{n-2}^{(2)}$	$\dots$	$a_1^{(2)} = P_1(\xi)$	

Tovább is folytathatjuk...

$$P(x) = a_0^{(1)} + (x - \xi) \cdot P_1(x)$$

Állítás: Horner-algoritmus és a magasabbrendű deriváltak

A P polinom felírható a következő alakban:

$$P(x) = a_0^{(1)} + a_1^{(2)}(x - \xi) + a_2^{(3)}(x - \xi)^2 + \cdots + a_n^{(n+1)}(x - \xi)^n,$$

ahol az $a_i^{(j+1)}$ ($j = 0, \dots, n; i = j, \dots, n$) értékeket a Horner-módszer adja. Továbbá:

$$\frac{P^{(j)}(\xi)}{j!} = P_j(\xi) = a_j^{(j+1)},$$

ahol $P_j(x) = a_j^{(j)} + \cdots + a_n^{(j)}x^{n-j}$.

Biz.: indukcióval, nem kell.

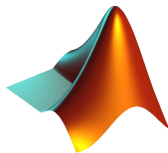
Megjegyzés: Ha a táblázatot addig folytatjuk, míg csak 1 elemet kapunk, akkor az átlóban találjuk a P polinom ξ körüli Taylor-polinomjának együtthatóit.

Példa

Határozzuk meg a $P(x) = x^3 - x^2 + x - 1$ polinom $\xi = 1$ körüli Taylor-polinomját a Horner-módszer segítségével!

$P(x) = x^4 - 2x^3 + 3x^2 - x + 1 =$
 $= 1 \cdot (x-1)^4 + 2 \cdot (x-1)^3 + 3 \cdot (x-1)^2 + 3 \cdot (x-1) + 2$
 az 1 körüli Taylor-polinomot kaptuk.

1	-2	3	-1	1
1	1 · 1	1 · (-1)	1 · 2	1 · 1
1	-1	2	1	2 = P(1)
1	1 · 1	1 · 0	1 · 2	
1	0	2	3 = P'(1)	
1	1 · 1	1 · 1		
1	1	3 = $\frac{P''(1)}{2}$		
1	1 · 1			
1	2 = $\frac{P'''(1)}{3!}$			

- 1 Véletlen (valós és komplex) együtthatós magasabbfokú ($n = 5, 10, 50, 100$) polinomok gyökeinek és a rájuk adott korlátoknak szemléltetése.